

עֵתִיבִי הַגּוֹדֵרִל

שְׁלֹמֵה אֶלְטֵנִי

הקדמה : נתיבי החיים

אלו פרטים שהתמזגו לסבל גדול

וזו מועקה נצחית בנפשי

שלא אמצתי אותה, רק חייתי אותה

ואני מודע לה עד תום.

בציור : יציאה מאפלה לאור ממחנות הכפיה והקפיה

ביולי 1948 שוחררתי.

ב צ ל ה ג ו ר ל

כעזרת חברים מהעבודה התמקמתי ברכי, אני מחוץ לכותלי בית החולים "רמב"ם" בדרך לביתי, קבלתי אשראי נוסף לחיים. פתאום, בדרך חוף "השמן", גיליתי עולם חדש, מסכיב ירוק יפה זרענן. סוף חודש פברואר. על המדשאות מתרוממים פרחי-בר צהובים, פה ושם צצות כלניות אדומות. יפה, חבל שלהם פריחה קצרה. והנה אני בבוקר הראשון בביתי, דרך החלון מתגנבות קרני השמש פנימה, תענוג החיים מתעוררים.

אני מחלים וביני פתח יום של חול, אני עם עצמי, בא לי דחף ספונטני להנציח טווי מחיי, אולי וידוי לפני שה"כוכב" שלי נכנס לליקוי. בעצם איזה כוכב אני? כוכבים בשמים, אני רק רסיס מהטבע. אז אני צולל לתוך תהומת זכרונות שמונחים בתוכי ולא נחרטו כאבן והם נוטים להימתק במשך הזמן.

בכל זאת, אלה שעברו את טראומות הרדיפות סובלים מהפרעות נפשיות. נוודאי מוצאים הקלה להתוודות ולהתבטא. דומני שניסוח זה לא מרתק את הדור החדש המשובץ עם רוח התקופה המודרנית, ולא שש להתעסק ב"ארכיאולוגיה" של העבר, שהיא כשלעצמה גוש של סבל.

חוסר צרות בהווה? עם כל מיני "רעידות אדמה" ואולי אינו מתמצא כראוי בתוויה ביוגרפית?

אולי אני מהדור הישן, הלא מכין חיקויים, בכל זאת בלי עבר אין עתיד! מצבות העבר מוצקות בנפשנו, ורק בגלל זה, אני כורך תמצית זכרונות גנוזים במוחי כמעט כרונולוגית עם ביאור לא כל-כך מסודר באופן ליטררי ועריכתי, אבל אותנטי.

אינני מציין תמיד מרכאות כפולות וסוגריים, בספור המעשה אין אמנות מורחבת, הרי אין גבול לתאור ההתרשמות.

עירי צ'ורטקוב שוכנת במרחבי גליציה שבפולין - פודולע, עיר יפה
המשופעת בשכונות יהודיות כמוטיבים נוסח שטייטל, טופוגרפיה טבעית,
עיר בנויה לפי נתוני התבליט והנוף, בעליות, מורדות ומישורי, כאופק
הרים עטוי יערות, עלית ושקיעת השמש מעל ההרים תמיד מושך את העין.
הנהר סרט חוצה את העיר בין ההרים בבקעה עמוק ונעלם בפיתולי התורשות
דעתי, בנית העיר יזם איזשהו טבעון. אנו גרנו בגיבעה קרוכה לנהר.
בקיץ היה לי עונג לשחות עם חכרים נועזים בנהר. הנהר היה ציורי עתיר
רומנטיקה. תמיד לקראת הערב על המפלס המכריק משקיעת השמש שטות סידות
מאוהבים והמשוטים כמו כנפיים מנבטים את המסלול ונעלמים אחרי הגשר
בחורשות. בתוך העיר, הכתים נמוכים וכנויים בצפיפות.
הסמטאות צרות מפוטלות חצו אותם, פה ושם גדלים מספר עצים.
בשכונות גנים לא היו (איפה גנים?...). בכל בית זאגות פרנסה ומשפחות
גדולות. לי היתה תוויה לא מרוסנת לרוץ בין הסמטאות עם חבר'ה
ולהשתעשע.
באמת שום אדריכל לא היה מסוגל לתכנן את האופי האינטימי של מגורים
בצותא, הברקה שהשאירה עקבות בנפשי.
שכונות אלו הגרמנים מחקו מפני-האדמה. זו רק נוסטלגיה שאני לפעמים
מחיה. אין מה לעשות אני "נגוע" עם העבר.
עיר עריסת ילדותי כה גדלתי, שם העניקו לי שם שלמה-זלמן, ע"ש לוחם
שנפל בקרב בצבא קיסרות אוסטריה במלחמת העולם הראשונה, בן יחיד,
ידידו הקרוב של אבא, שהיה הסנדק שלי.
בשבתות בבית הכנסת הציג בפניו את ה"תכשיט" שלו. אינני זוכר שסנדקי
כיבד אותי בסוכריה פעם, בעל בית-בירה אמיד על יד מחנה צבאי.
שם נוסף העניקו לי - זלמן ע"ש קרוב משפחה שנפטר ממגיפת הטיפוס
הטרגית שפרצה בזמן המלחמה. גם את שם משפחתי לא עברתי, הדבר היחיד
שנותר לי זה שם משפחתי. היתר נפלו לתהום השוא.

היה נעים לשמוע קריאת התרנגולות עם שחר בעלת צליל אקוסטי, אשר הרעיד את הסביבה המתעוררת, בחוץ אויר מרענן וערפל דליל חולף ומתפזר, מרגישים טיפות לחות, התמזגות נעימה עם הטבע. לתרוז הזה מצטרפים צלילי פעמוני כנסיות מרתוק רתוק. מארוכות הבתים וממפעלים תעשייתיים עולה עשן כחול, זאת הראיה שבימי חול מבקר מנקה ארובות מהעיריה, הנהנה מביקוש רב. בזריזות מטפס הוא על הגג ומשלשל לתוך הארובה חבל, שבקצו מברשת קשוחה ומשקולת ברזל. וככה הוא מבריש את הפיח. פניו תמיד מכוסים פיח, במיוחד בחורף, כשבתים תנורי החימום לא תקינים, ובזמן ההסקה פורץ עשן לתוך הבית, הארוכאי מתרוצץ, אנשים נמלטים החוצה, העיקר - שמת. ארוכאים הם אנשים מעניינים. רובם פולנים משופמים, לבושי שחור. בעד השרות הם מקבלים תשר. אנשים תמיד מחייכים כשהם מופיעים, ממלמלים ברכות ביישניות. היתה אמונה תפלה שהופעת המנקה מביאה מזל טוב. אז לא היו בעיות אקולוגיות ורעש. בהגיע האביב, דרך החלונות הפתוחים מתגנב ציוץ הצפורים, קולות לא נשכחים. והגשם תמיד שוטף הכל, מצנן את האויר.

איתות הגיע, האביב היה מאד פרחוני, נערות מהסביבה היו מציפות את הבזאר, הבתים בצרורי שלגוניות. נוהג יפה היה. כאן, בארץ באביב פרחי בר מכסים מדשאות, כמו שטיח, אבל רק עד החמסינים הראשונים. כאן בארץ מצרכים בשפע מגוון מוגשים לך, אבל אתה לא בא כמגע עם האיכר המגדל. אמנם בכל מקום ישנו שרות חדשני ויעיל, דירבון לקצב, לאיפה?...

עיר טבולה בירק ופריחות, בסביבה יערות, לשם רצתי באביב אל מרבדי הפרחים לקטוף וללקט שלגיות (בפולנית סנו'צקי), סיגליות (פיולקי), זיוניות ריחניות (קונוליה). זגניות ומרגניות בשדות (בלוטקי), באביב ובקיץ הגשם תמיד שוטף הכל ומרענן את האויר, הלילך הפורח סביבנו מפיץ ריחות כושם, אחרי הגשם הקיצי, בין ההרים במרום מופיעה קשת צבעונית ורשרוש המים הזורמים.

אהבתי לנוע בשלוליות, יחף במי הגשם שמתנדפים לעיניך והריח הנוזף מהאדמה. זה מרגש את כל החושים. ממש תמונה סוריאליסטית. את מי הגשם היו אוגרים לכביסה ולחפיפת ראשים, כן - זהו תחבום החיים הלא משוכלל ביותר, מושג הבזבז זר, ריקמת חיים טבעית כלי סינטטיקה ומחשכים. ככה, כדי להביא מים ממשאבות (קערניצה באידיש) חייבים היו להרכיב אסל על הכתף עם דליים ולעבור מרחקים. היו מעסיקים גם שואבי מים (וואסער-טרעיגער"ס באידיש), המים נשמרו בחביות.

באיזורנו שואב המים היה מי שכונה ג'עה שהיה מסור לעבודתו בקיץ ובחורף. בחורף היה עטוף בסמרטוטים, פניו המזוקנות מכוסות בלובן הכפור ופיו פולט אדי קור. הוא עבד קשה. בשעות אתר הצהריים עבד בסנדלרות ואשתו עבדה בשוק כסוחרת כיניים בעופות. מה נוגע היחוד בעבודתם? אז מילא.

קניה ומכירה של עופות היתה הצגה בספק מצחיקה. יהודיות עניות ואלמנות היו פוגשות בבוקר מוקדם את הכפריים וקונות מהם עופות קצת יותר בזול, על מנת להרוויח כמה גרושים לפני הגיעם לבזאר (שוק). הנה קטע מארוע חריג שקרה שם:

סוחרת כיניים בכנוי "פסי-פארך" בשוק, פתחה פתאום בצווחה "געוולד! גנבו לי 45 זלוטים (פולנית זהובים) אוי ווי! ממה אני אחיה, יהודים רחמנים?" התייפחה המסכנה, אנשים כנהוג חשו להרגיע אותה.

התכרר ששיקע גנב יהודי שכדרך כלל עורך "מצוד" אחרי פרירים כפריים כמשחק שלושת הקלפים "הטביל" שתי אצבעות וכייס את הקניפ'ל (אידיש) הקשר שלה. כנראה שלא היה לו מספיק כסף ללכת למפגש ל"דודה" ווילצ'י לפוקר, ופסיה נפלה קורבן מקירבתה האינטימית אליו. אך מרוב צעקותיה התחרט ומסר לבעל חנות הקונפקציה הידוע בשם שטייגר את הכסף, באומרו "איזה מן שקרנית היא ומנוולת! לא כדאי להחזיר לה, סחבתי רק 25 זלוטים! נו, לך ותוסיף לה עוד 20 זלוטים. פסי-פאיך, יש צדק?"... כן, בדרך-כלל בממכר היתה קרבה חביבה שהשתלבה בנוף זה.

כאן חיו יהודים וגויים ביצירה וגם במצוקה, היתה היררכיה.

כאן חיו יהודים וגויים ביצירה וגם במצוקה, היתה היררכיה. בצל סוחרים ובעלי מלאכה - חיו גוון פרוליטרי יהודי חמי לב. כידי היהודים היו בתים יפים, חנויות, בתי מלאכה ומחסני עץ, המלאים מתכות וציוד חקלאי.

אך בנוף הזה היו הרבה ביתנים ישנים (שטיבלעך באידיש), לשם חדר נגשם דרך בתקרה. הגגות מחוברים ברעפי עץ (גונטס באידיש) מקושטים בירוקת של טחב. כל הסימטאות נראו כמין "שטייט'ל" עלוב, צפוף ונטול כל חן או יופי. אבל לי נותר הרבה חום לאנשים ההם. וכך, בטרחה רבה עמלו לייצב את החיים. אהבתי את השבילים הלא מסודרים, בניה פשוטה של דלת-העם יהודים.

כן, התמכרתי למקום, ועד כמה זה איכזב... ברכוזי העוני אפילו לא היה ניקוז, את השפכים היו מרוקנים ליד כל בית, וגלי זבובים נחתו בכל מקום.

עובדה, יש לי פגם גנטי שתמיד מבליט אני עלובי החיים. גדלתי בעיר שהיו הרבה יהודים, ולא דווקא יהודים עניים ממש. לעבודה היו קמים על-פי דינדון פעמוני הכנסיות. לא היו שעונים בבתיים. גם את הפסקות האכילה וגמר העבודה קבעו לפי הצפירות מתחנת החשמל של רשות הרכבות, או לפי שבעל-הכית קבע.

בין הרחובות הסתובבו כעלי מלאכה שונים כמו קדרים שתיקנו כלי חרס ואף צלחות מחרסינה. מעניין היה להתכונן איך היה הקדר כורך חוט כרזל דק, מפתל אותו בצורת רשת ומחזיר לשימוש גם סירים וכדים.

בשכבת משפחות נהוג היה לא להשליך כלים שאפשר לתקנם, כל גרוש היה יקר. ביקרו גם מתקני מטריות, משחיזי סכינים ומספריים, כולם היו עליזים, קולניים. בעיר ביקרו להקות אמנים צעירים עם כלי מיתר ושרו שלגרים ברחובות הראשיים, ביקשו תרומות ותמיד עיניהם סורקות את החלונות למעלה.

העולם היה אחר, פרוזאי ועסיסי יותר, כך נדמה היה לי? מאבק מתמיד קשר עם כל הלב יהודים ולא יהודים באשליה דתית, היהודים התפללו לטוב יותר וביקשו פרנסה וקיום. בתגים נראו מהוזרים יותר ותבשו כובעי פרווה שטריימלך וקפוטות, בעת שעשו דרכם לבית-הכנסת לחגיגות. שם היו מצטופפים אלפי יהודים כשהם עטופים בטליטות ומתוודעים במשותף, בוכים אל-על ועומדים למול ארון הקודש ומבקשים רחמים על "חטאיהם". בעירנו התפללו ביותר מעשרה בתי-כנסת. היה היכל הצום המהודר, בנוי בטעם מזרחי של הרבי מצ'ורטקוב.

בתגים שם התפללו חסידים של הרבי שהתארחו כאן מכל פולין. במרכז העיר עומד גם בית-הכנסת "הגדול". התפללו שם עשירי העיר, שם בפינה חשוכה נפרדת, חילקו חדר תפילה לאביונים, עגלונים סבלים וכו'. להם לא היו כספים לשלם בעד הפאר שבאולם הגדול. כן, גם כתפילות היו מיוחדים, אבל היהודים התפללו.

כך, במשך דורות החזיקו מעמד והאמונה התגברה על הגזרות שירדו על עמנו.

העם בגלות היה מבוצר בהלכה. בערים, המוסדות הקהילתיים והשרותים הסוציאליים היו מאוגדים היטב ובכבוד. בחסותם היו בתי מחסה ליתומים ללמוד תורה, בתי אבות, בתי ספר עיבריים וגני ילדים בעברית (ליהודים אמידים), בתי מרחץ, משחטות, בתי עלמין ועוד שרותים.

בתגים, תמיד ביקר בעיר רבנו, איש אציל שחי בוינה שבאוסטריה לשם עבר אחרי שתלק מארמונו נהרס במלחמת העולם הראשונה ושם ניהל ישיבה משלו. תמיד התארח עם פמליה גדולה של חסידים. תמיד הצטרפו אורחים חשובים, חסידים יהלומנים וסוחרים תכשיטים מהעיר אנטוורפן בלגיה, הרי הרבה היה "שוטף" סמלי לסגולות הרווחים שלהם. הם תמיד העבירו לו תשורה שמנה...

יהודים נרגשים מיהרו לרכבת לפגוש את הגאון וללחוץ קצות אצבעותיו. הנה הופיע הרבי, ברקע נשמע "שא! שא!..." מכטים קפואים כאילו הרבי ירד ישר מהשמיים... רבנו, ממשפחת פרידמן, יוצא רוז"ען, יחוס גדול. כולם היו בשטרימליך, לבושים בשתור וגרבים לבנות.

לאחר טקס קבלה קצר, כל החסידים התישבו בכרכרות והשיירה התחילה לנוע לכוון היכל הרבי. ואילו אנו השובבים נצמדנו לפגוש הכרכרה, בעלי הכרכרות לא הצליפו בשוט והתייחסו בסלחנות לילדים טרמפיסטים. לא נעים בנוכחות החסידים.

אתה רוכב מאחור ומוקפץ מעל אכני הרצוף שבדרך, שומע את קול זהירת הסוסים וצליל פעמוניהם ומשתעשע.

אני ממוזג התייחסות לתגים עצובים. בצום תשעה באב הורגשה בבית ובסביבה תחושה כאילו בית המקדש תרב אתמול-שלשום, זה התבטא גם בצער המצאותינו בגולה. לזה אני מצרף נוהג שובבות של "פרתחים" כמוני. ערב תשעה באב הייתי מכין כדור "לפה" (בעירל"ך באידיש) מתחנא בשכיל החשוך וממרחק קטן ובהנאה בלתי מובנת, מדביק לשערותיהן המתולתלות של הבחורות "נפץ" שלי. זה היה מנהג גלותי וחוויה כשטיטל. בחגים העיר היתה משותקת והחנויות היו סגורות.

לתפילת "כל-נדרי" הלכתי תמיד לבית הכנסת, זה היה אירוע מאוד אינטימי, אישי. אמא הסבירה לנו ששם בבית הכנסת נשמעים קולות הנעדרים שניספו בפוגרומים ובמגפות. האסון הנורא קטל גם חלק ממשפחתנו.

המודעות שלי היתה מצומצמת ואיני יכול לקלוט מדוע?... אבל את רצינות האירוע השלימה הסביבה. כולם צועדים בעצב לבית הכנסת, רחובות העיר מתרוקנים, שרר שקט מוזהר...

בבית הכנסת כאשר נשמעה הקריאה "שא! שא!" כולם הצטופפו פנימה. שם נשמע קולו הרחמני של התזן רוחש ברקע. ושם בעזרת נשים נשמעו גניחות של בכי עצוב...

באחד הערבים אחותי אתל הסכירה לי את משמעות תפילת "כל-נדרי", שזאת לא רק תפילה, אלא מעין הצהרה מיוחדת על אירוע שקרה לעמנו ואנו הננו שרידי מאורעות הצער והסבל הזה. שם נתנו נדר לא לשכות הנעדרים לנצח.

למחרת יום הכיפורים תויבנו להתלוות להורינו לבית הכנסת. אחים גדולים יותר התחמקו, ואני "מסכן" הייתי מרותק עד שעות הצהריים למושב ליד אני. רק לאחר מכן התפרפרתי גם אני למעגל חברים שובבים, כמובן, לכל אחד היה "ספר" של נוזל חריף, אמוניאק. כן, הצום הרדים יהודים אחדים על המושבים. בעלי מלאכה טרודים ועייפים. לפעמים מישהו נחר ככבדות ואז ברנשים כמוני נכנסו ל"פעולה", מקרבים לאפו של הרדום בקבוקון קטן עם הנוזל החריף ו"הקורבן" היה קופץ בבהלה ממקומו... או לחילופין מצמידים (קושרים) שתי טליתות שעל גביהם של המתפללים הרדומים ובאשר הם היו מתעוררים היו מתנגחים, ואנו כמובן היינו מלאי סיפוק ומיד נעלמים שלא נקבל דחיפות. כן, זוהי ילדות בגולה, חיפוש אחר פורקנות הנהוגה מימים ימימה. (בדיעבד האם זו הנאה?)

שמחת תורה; ערב של הקפות בבית הכנסת "יד-חרוצים". כל המושבים התמלאו, ילדים מתרוצצים בצדדים, עוד מעט טקס כיבוד של נושאי ספרי התורה. הנה אבא הפרזדנט (נשיא) עולה על המדרגות פותח את ארון הקודש ובקריאה קולנית מפקיד בידי המכובדים את ספרי התורה, ואני כבן תשע, נצמד אליו כגאווה עצמית. (היכן אני מתמקם) צופה מלמעלה על השמחה. מעגלים סביב הבלמר מתחלפים תוך כדי שירה. בסוף גם לי היה הכבוד להצטרף להקפה, חיבקתי חזק חזק את ספר התורה הקטן. וכשאני מאושר חזרתי עם אבא לאחר הטקס הביתה מפהק מעיפות.

למחרת החג השני אחרי יזכור, הילדים מכוסים בטליתות עולים לתורה וכל אחד מברך במהירות את הברכה ששינן בעל-פה בחיזר. אחרי סעודת הצהריים התכנסנו שוב כולנו בבית הכנסת כחגיגות. בגלגול מכניסים הבית בירה גדולה מעץ. אבא כרגיל בזריזות נמרצת תוקע לתוך החבית את המשאבה ומבריג אותה במהירות.

פורץ קצף ואחי שמואל מוזג, אנשים מקרבים גביעים ומתעודדים בעידודם. על השולחנות מוצבים כל מיני מעדנים, ממש משתה.

יהודים משולהבים שרים "וטהר ליבנו לעבדך באמת"... שמת.
ברחבת ההיכל הרבי שמת, חסידים רוקדים בשובבות והצופים היהודים והלא
יהודים נהנים לראות מראה יפה זה. לשם הלכתי לפנות ערב.
עד גיל שתיים עשרה השתתפתי בהילולה ולאחר מכן התלהבותי הצטננה.
העדפתי להיות בקן עם חברים וחברות, לרקוד הורה. אני עוד זוכר שבפעם
האחרונה כאשר חזרתי עם אבא הביתה, בחוץ סתיו, כל יום יורד גשם,
רותות נושבות, אך הפעם מרוב שמחה אבא לא הצליח לפתוח את המטריה,
ואנו רטובים הגענו הביתה אך מאוד מרוצים.
אנו היהודים עם מעניין, לרבים מאיתנו צרות אובייקטיביות, חיים קשים,
במשך השבוע והשנה. אבל לחג מתנקים מיסורים וזורמים בשמחה. מחר, שוב
חוזרים לשיגרה לטרחנות ולפרנסה. כך אנחנו. ואני עם הזכרונות חי וער.
תפילות לא הרשימו אותי, ללמוד מיסטיקה לא נמשכתי ביותר, נמנעתי
מלהיות אדוק. בכל זאת למדתי את חמשת חומשי תורה, אך מלמודי החידר
אבא לא היה מעודד. לבר-מצוה הכין אותי יהודי אדוק, סותר בדים שפשט
את הרגל והתגורר ברחוב שלנו. אחרי עלייתי לתורה שתו לחיים וספגתי
ברכות. נתהלכה לארוחת צהריים משפחתית היה גם אורח, סנדקי, שממנו
קיבלתי לפני-כן במתנה תפילין של בנו, שאת שמו אני נושא אחרי שנפל
בקרב במלחמה. ראוי להזכיר, לפני יום הבר-מצוה סנדקי המסעדן וויסמן
הכריז... "אם הדרשתך תהיה מוצאת חן, אני אתן שלשיד'ס (סל-סעודה)
בבית הכנסת?...".
במוצאי שבת סעודה נערכה בערב בבית הכנסת, הפעם בלי השתתפותי, וככה
השתלכתי כפולקלור היהודי, רוב משפחתי היתה מודרנית מסורתית. אמא
ואבא שמרו על הגחלת כאמונה שלמה, אנו תמיד כיבדנו אותם וצייתנו להם.
לעומת זאת הגיע זמן ושמרנות רדומה התעוררה ושינתה תחזיות, לצערנו
האמונה לא הושיעה. בעיר צ'ורטקוב ששם אמי גידלה אותי אין בה כבר
יהודים, כמעט כולם הושמדו, נטרפו! עניים, עשירים, סבלים, עגלוניים,
מלומדים, דתיים, חילוניים ואוהבים בתוך קבורת האחים כולם התיחדו, רק
שמותיהם חיים לנצח.

שום מחקר ואדריכל לא הצליח להנציח מימדי החורבן שירד על עמנו. שכונות, בתים קטנים, שבילים בהם שיחקתי והשתעשעתי נמחקו כלא היו!... רוחות מחקו עקבותיהם, הכל חרב, בין החורבות משתרע ירק פרא, נעלמו החיים, נשפך שם דם יהודי טהור, אבידה שאין לה תמורה. פולין היא בית קברות ענק של העם היהודי. יהודים אלה שרשמו דפים בלתי נשכחים בתולדות עמנו אינם, איך?! ואין ליישב את הניגוד התהומי הזה בין הנוף המשגע לרצח ועינויים שהשתוללו במקום זה.

רק בגלל דממה זו גייסתי שרידי זכרונות. רצוני לאגור אותם, להעמיד מין סכר שהנוער שלנו ידע מי היו סבותיהם וסביהם, שיידעו מאין צמיחתם באה.

לפעמים יש ששואלים מדוע אני חוזר לעבר הלא קיים עוד? אני נדהם, מה זה עבר? זה מונח נגוז? הרי זאת לא סטטיסטיקה גרידא, מדוע אני חייב לאהוב רק את הארץ שאני חי בה? מדוע אני צריך לשכוח את הארץ בה נולדתי ואמא שנתנה לי את החיים? מדוע עלי לזנוח את העבר, רק בגלל שהעבר נגוז? זאת זכות מוסרית של החיים? אז איזה ערך מוסרי יש למות אני שואל?

אנו שרידי השואה נושאים בנפשנו סיזמים של זוועה, הדמעות אינן נשמעות לרצוננו. את הזכרון הזה לא צריכות שיני הזמן לנגוס. אסור לייבש שורשים.

היותי בארץ רצויה, עמלתי למענה, אך לא אשכחנה! רק מי שנאחז בנשק הוכיח איזו אמונה גוברת, פנטיזם הביא שואה, הרי לא בנסים, אלא כדמנו ובחיינו. שבעים ושלוש נשמות! הכי קרובים נכחדו ונמחקו! עם איזו סטטיסטיקה אכזרית מקברית נדון אני לחיות, כולם התנדפו בעשן!

רבנו של עולם, איפה היית כשחיות נאצים בצורת בני אדם פיצחו גולגולותיהם של ילדים קטנים שחלב אימותיהם על שפתיהם, שעוד לא ידעו לדבר, שעוד לא ראו פרחים? אתה, עקרת עצמך מאשליה "כח-עליון", אתה שבראת את העולם יסדת אנושות "משגית" עליה ומה במציאות?

האם אתה מתנקם בנו? ... מה עוללת לנו?! ... מדוע שלחת אתה רוצחים
גרמנים שישמידו ששה מליוני יהודים וביניהם מליון וחצי ילדים,
אפרוחים?! ... מדוע ביום הכיפורים חייבים לעמוד לפניך ולבקש סליחה
ומחילה, לחבוט על התזה "על חטא שחטאנו לפניך"? "אשמנו, בגדנו,
גזלנו", מדוע?! ...

נתת לנו את כלי החשיבה, את הדיבור, השכל, מדוע? במציאות פסלת את
השימוש בהם? איננו מתישר עם ההגדרה "קדושים וטהורים", אנשים מבשר
ודם הושמדו, הם היו טהורים ולא "קדושים" ... זה לא מושג נשגב יהודי.
הראיה היא שאצל הנוצרים בנו מקדשים ובדרכים הוקמו פסלים "קדושות -
קדושים" ... כמינהגם עוצרים בדרך, מצטלבים ומשתחוים. אתה נתת חרב
לרוצחים הם חרבו יהדות פולין ויתר ארצות! אלוהים אתה חייב לעמוד
לדין תורה... אצלנו, אתה קיים אך ורק בתשמישי קדושה "טהור מהכלל
המואשם" אנחנו נוכלים נפשית, ואתה לנצח נצחים. בעצם מי אני שארצה
בפניך? כן, השואה פגעה באמונת האדם. אנשים הרהרו כל כוחו שאין לו
מענה. ככה הקדמתי את הרקע עליו אני תולש, גדלתי, בעצם גדלנו אחיות,
אחים כמו כל ידישה-קינדר בכנפי האמא. בטבעיות בלי פינוק יתר.

יום יום הצמיד אותי אחיו מנדל אליו והוביל ל"חידר", אחי עוד למד
בעליית הגג עם "גדולים". זוכר אני על הספסל על הברכיים הצצתי על
האותיות. לפעמים רבי ששמו שפיצר היה ממחיש לי (טרסק באידיש) צעק
"גוי ליהודי אסור לכרוע ברך!". מענין שלפני שידעתי מי זה אלוהים ומה
הוא, התחלתי לפחד. הייתי בן שלוש או ארבע, איני זוכר בדיוק במה
פשעתי, זכור לי רק שאמרו "אלוהים יעניש אותך!" - לא היה לי מושג מה
יש לו נגדי? עוד ציון לריטואל ההלכה שלנו הלא מושלט. המבנה של
ה"חידר", מאחור נמצאת משחטת עופות, משם תמיד בקעו קרקורים וצווחות,
מסביב התעופפו נוצות פלומה. השוחטים עכדו בקור רוח ובתנאים סניטריים
ירודים. לא פעם נדחקתי לשם עם תרנגולותינו כדי לראות.

כן, הלימודים בחידר, תומש והאגדות קיימו את עמנו ואנו נעים בנתיבים
מאז. טוב לחזור לחוויותי התמימות.

היתה לנו אומנת בשם דבורה, היא היתה קרובת משפחתו של אבא והתגוררה עמנו זמן רב. דבורה היתה אשה נמוכה ולבבית. היא סיפרה שכאשר הייתי ילד קטן הייתי מגרד קירות ודוחס סיד לפה, כנראה מחוסר סידן. היא טיפלה במסירות בכמה מילדינו. כן, פרח לי מהזכרון ספורון אותו הייתי רוצה לספר לכם.

לפני השינה ולפני שנרדמתי היתה דבורה מספרת לי ספורים על כבשים ושדים וכל זה בו בזמן שהיתה מסרקת את ראשי עם מסרק צפוף (הרי התגוששתי בחיזר עם ילדים לא כל-כך נקיים), גם במשך היום הייתי תוקע את ראשי לכל מיני פירצות.

כאשר רואים לפעמים שאני מגרד את ראשי, סימן שמהו מקנן בו, ודבורה סורקת בחריצות ולפעמים שולפת איזה יצור חי מראשי ומיד חופפת ומורחת עם קרוסין, ככה זה ורצים הלאה.

כשמלאו לי שבע שנים, רשמה אותי אחותי חנה לבית ספר עממי פולני. הרכיבו עלי ילקוט וכבר ביום הראשון ללימודי היא השאירה אותי לבדי בכתה למול לוח שחור וגדול ועם ילדים שאינם מוכרים לי ברובם. התחנאתי בתוכי, רוצה הביתה... אך לאחר ההפסקה השניה חלפה המבוכה והתחלתי להשתעשע בחצר עם כולם. ואחותי חנה דואגת שאלך לבית הספר מידי יום ביומו.

בבית הספר למדנו לקרוא ולכתוב ועוד דברים שהביאו לי תועלת עצומה. אפשר לומר שאילפו אותי שם. כמובן אני עדיין לומד ב"חיזר" אחרי הצהריים.

בחוץ כבר קריר, סוף הסתיו, האדמה בבוקר קפואה והנה יורד שלג. תורף, כפור, נעים לקום בבוקר ולהביט דרך החלונות המצויירים בפרחי כפור, הכל מסביב מכוסה שלג. על הגגות והעצים הונח שלג מכסיף ועל הענפים עורבים מחפשים מחסה.

אבא הדואג מביא מלוא זרועותיו עץ לבנה, לחייו ורודים מכפור, מבעיר הוא מיד את תנור התרסה הגדול והיפה שבחדר ומיד נשמע קול ריסוק העץ העולה בלהבות.

לקום, לקחת עט ולפלט שניל בלובן, בחוץ מונח שטיח לכן ענק, תמונה פסטורלית מרהיבה.

פה ושם הולך יהודי לבית המדרש הקרוב לביתו, איכות החיים השלובים. טוב היה להשתעשע בלובן. והנה מופיעה החלבנית שלנו, כפרית צעירה עם קנקן פח מלא חלב טרי. לחייה ורודות מקור והיא פולטת אדי כפור, אפילו מגפיה חורקות מהקור. כן, זאת התמיבות, צריך לקום בכל מזג אויר. לעתים היתה הכפרית מכבדת אותנו גם בלחם שיפון שחור חמצמץ וטעים, היינו מתנפלים על פת הלחם כ"רעבים מסכנים".

כשאני בתחום המפה, אז הנה קטע על מאפיות שהמצאו בבשני מרתפים ברחוב שלנו, ביקרתי שם פעמים רבות, ילדי בעלים חכרים שלי היו שם תמיד הצצתי איך לשים הכצק בערכת עץ גדולה ידנית. פעם מרוב סקרנות התחשק לי ללוש בצק. מה להגיד, התקשתי לערבל את התערובת הרכה, כולי נדבקתי בגושי בצק ובקושי נחלצתי, גמור לבן מהקמח וליגלוג הפועל. אבל היה לי עוז לנסות. שם קנינו לחם בחורף שבחוץ כפור שלגים. עם איזיק בקר (בידיש אופה) היה לנו קשר משפחתי. היינו מחותנים, גיסתי בילה הכת של איציק נשואה לאחי יצחק.

בילדותי רציתי לעיתים (אף פעם לא הלכתי) למאפיה של איזיק-בקר אבא של גיסתי בילה לקנות כיכר לחם טעים, אפוי בתנור על גחלים. בדרך הכיתה הייתי תולש את הכליטה מצד כיכר הלחם הנקרא (לשון מליצה) "ציצלה". "המיתכן" של המאפיה (והמגורים של משפחתו) היה מבנה נמוך ישן, הגג מרפי עץ מלא טחב, כפנים התיקרה בכמה מקומות נתמכת על תמיכות עץ, אבל החזיקה מעמד. איזיק בלי תוספת "בקר" זה לא היה "פירמה" איזיק יהודי דתי גידל זקן לבן ארוך, יהודי שלוב תמיד דיכר כשקט לגדולים ולקטנים. כן, זכרונות קיימים, אבל את הבית והשכונה הגרמנים ועוזריהם הרסו, ואני ממשיך לרקום ולמזג תוויות.

על-יד ביתנו היה אתר גלישה תלול, והרבה ילדים התפתו להחליק במדרון שלנו. היינו גולשים בפראות, נערים ונערות על מזחלות. אני ניצלתי את השטח הזה עד לעייפות.

כשהתבגרתי השתעשעתי על מיגלשים מחוץ לעיר, שם ה"טופוגרפיה" נהדרת, לשם הלכתי "לעוף במרומים". כולם נהנים וחוזרים הביתה מתוממים ומאושרים.

התמונות מתקופת נעורי לא נמחקות, ורק הקרנתי "רסיס רומנטי" של ימים שאינם עוד. לקראת תג המולד הנוצרי בלטה במרחב החורפי סגנוניות וטרחנות. על-יד ה"בזאר" עצי אשוח כרותים, שאותם קונים הנוצרים על מנת לקשט את בתיהם בחג. בחלונות הראוה דולקים אורות צבעוניים המחליפים גוונים של אור. מה יש להגיד, ארוע יפה.

גם לסוחרים היהודים היתה הכנסה, בדוכנים מכרו עוגיות טעימות שדמו בצורתן ל"סנטה קלאוס" (בפולנית "מיקולאי"), ואילו לילדים היהודים אסור היה לאוכלם, הרי זו "עכודה זרה". אומנם היהודים אפו אותם, ובחגים הנוצרים הרוויחו בעונה. בכל זאת מקלות גופרית רכשתי, וסנוורתי עם כוכבים נוצצים את העיניים בשובבות. אך קלריקליות שולטת מעל כל פיתוי. אמנם ההתגרות לא נעלמה מהזירה, אנטישמיים צעירים עמדו במשמרות חרם על-יד בני מסחר יהודיים, אבל קניות יפות יחודיות ערכה האצולה הפולנית דווקא בחנויות מהודרות בניהול יהודים, כגון פרוות, תכשיטים בדים, נעלים, עיצוב האופנה גברות האצולה תפרו אצל יהודים. אגב, הנוצרים לא התחרו בענף מסחרי זה. עוד עובדה, הקצונה הגבוהה התלבשה אצל חייט יהודי בשם פוללק. הם אהבו להתפאר "יש לנו חייט אלגנטי פולק", גאווה אנטישמית מוסוויית. פוללק, יהודי רזה שחבש מגבעת שחורה, גר ועבד ליד ה"חידר" בו למדתי והתפלל בבית-הכנסת "יד-חרוצים" יחד עם אבא. כתו היתה באתווה עם אחותי תנה. זה היה חרוז לא פרופורציונלי בגלות. נעים היה בערב חורפי בתנוכה לחזור מה"חידר" הביתה עם מנורה עם פתיל שמן כוער בפנים. זה מין ליכוד מוחשי שאפיין את הגלות. אגב, באתד הערבים כאשר חזרתי מה"חידר" הביתה, במטבח על הכיריים עמד סיר נחושת ששימש להמסת שומן אווזים, בתוכו שטים גלדי שומן (גרינו'ן באידיש), זהו המעדן החביב עלי.

במטבח היה חושך ורק קרן אור מהתדר הגדול מכוונת לתנור. בתנועה זריזה טבלתי בסיר כף. קירבתי לפה בהנאה, ומיד השמעתי צווחה איומה! כל פי נכווה, כולם קפצו אך זה כבר היה מאוחר. שבוע שלם התקשתי לאכול, נו, לך תדע חוקי פיזיקה שבבישול שכבת שומן חם לא מעבירה אדים. למדתי לקח מוחשי.

אגב, כמנהגי חנוכה אבא היה מקורי. קרוב לחלון על הסף, בכדי לפרסם הנס של חנוכה אורה לרבים. הוא פרס תפוח אדמה לפלחים, גרד באמצע שקע, מילא שמן מאכל והטביע פתיל צמר גפן, הדליק וברך ואנו הקרובים אליו אכלנו לכיבות. הגשת סופגניות לא היתה נהוגה אצלנו, חבל. בערכים חורפיים אמי, אחותי ינטה והאומנת דבורה היו יושבות במטבח ומורטות נוצות אווז לכריות.

את המאפיין מהווי הבית אני שואב ממבול זכרונות העבר. אמא ואבא. אמא היתה מאד רחמנית והנה ראייה: כפולין היה איזה שבט עניים שנדד מעיר לעיר כדי לקבץ נדבות. אמא תמיד נענתה כנדיבות.

כבית נקטה האימרה של אבא "מי שפושט יד צריכים לתת לו". ואם עני היה מזדמן בעת סעודת הצהריים, אמא האכילה אותו. רובם גברים צעירים שגידלו להם זקן וחילקו לעצמם תארים וכתרים. "אחיין" של רב ידוע. אחותי ינטה לפעמים שיסעה אותם "כולכם נכדים של צדיקים. מה זה? אחם יתומים, לא היה לכם אבא?" כן, זה מראה נוף העוני בפולין. בעיר היה "מעון" לאחסון עלובים ונשים מסכנות. במרתף עמוק ולח שנוהל בגרושים אשר היה שייך ליהודי בשם לואי "נאדן" לפעמים שידך ביניהם. כן, זה היה גוון חלק מעמנו שנעלם אי שם בגלות.

זוכר אני שפעם בסוף החורף, לפני פורים, נכנס בחור צעיר ומזוקן לבקש נדבה.

אבא ראה אותו והציע: "בחור, אצלי בחצר יש תל שלג, אולי תרצה לפנותו בעזרת מזחלת, תרווית כסף ותמורה תקבל כלכלה ולינה לכמה ימים". תשובתו, "זאת עבודה בשביל גוי"... ככה זה, אבא תמיד שוכר לא יהודים לעבודות מסוג זה.

בעונת החורף, לשם חימום הכית היו מביאים כולי עץ מהיער, אבא היה שוכר חוטבי עצים שתפקידם היה לנסר ולחטוב אותם. לפעמים אבא היה מזדמן לשכור תבורת יהודים מההכשרה של "גורדוניה". חבנתי אותם, חשתי כגאווה - הנה יהודים עושים זאת. גם אני עסקתי בעשייה, רציתי "להועיל", מושך מסור ועם גרזן תוטב חתיכות עץ לגזרים. זה היה נעים וטוב להתחמם בחורף. הייתי גאה בעצמי.

הזכרתי את ההכשרה בעירנו. ביקרתי שם פעם עם אחותי צ'ארנה, חברתה עברה התחשלות כאן. כחצר ארוך וחשוך היו המיטות מסודרות עם מזרני קש פרגוד מחיצה לתא הבחורות, מטבחון צנוע שלא שפע עושר, שם עמד שולחן ארוך לא מכוסה, בצדדיו היו ספסלים עליהם ישבו ולידם אכלו וגם קיימו דיונים.

לצעירים האלה לא היה עתיד בפולין, והם לא יכלו לממש את עצמם. הם עבדו קשה בכל עבודה ותמיד חלמו על עליה ארצה וציפו לסרטיפיקט המיוחל. אך כולם היו עליזים, איזה קולקטיב מופלא.

הבחורות עבדו כמחסני דגנים, קילפו תירס, עיבדו דגנים בקולטיבטור (מתחחה) ידני, סובבו את המנואלה כליווי שירים חרישיים. פעם בשבת אחרי הצהריים, בקרה אצלנו חברתה של צ'ארנה וכנוהג בשבת, ככה, לפנות ערב, אחותי צ'ארנה ירדה למרתף הקר, שם על המדף בגומחה שורה כוסיות חלב טהור כפרי שאם במשך שבוע הורידה להחמיץ, ושם זה נהפך למעדן חלבי סמיך, ממש שליש שמנת, אחותי ינטה פרסה חלה טריה והגישה מן הקינוח, וכאן השתאות, החברה של אחותי סירבה בעדינות לאכול: "אני

אוכלת רק במטבח ההכשרה" ... וזהו. לא הבנתי שום דבר אז. אצל הנוער אידיאלים אז מעל לכל. בתורה צנועה חיה רק במסגרות תנאי הכשרה הדלים אילו שזכו לעלות הקימו את המדינה, שום דבר לא בא להם בקלות. פרט זה נתקע במוחי והדגשתי. והנה האביב מתקרב, השלגים מפשירים ופתאום קרח הרעיד סביבנו. גושים כבדים התחילו לנוע, אנשים הצטופפו על גשר הברזל וצפו בתכלנים שפוצצו את גושי הקרח המסכנים את עמודי הגשר.

כן, במחוז ילדותי רציתי לציין את חג הפורים בגלות. ראשית ב"חידר" דחסו בנו את מגילת אסתר טרם בוא החג. בפורים לא למדנו "בחידר", בבית ובחוץ הפעלתי רעשן היסטורי גדול ששירת את אחי כשהיו ילדים.

אמי אופה כמות גדולה של אוזני המן, זה יום "פושטי-יד" ... יהודים אורחים עניים שביקוריהם "תכופים", להם חולקו דברי מאפה וגם כסף. זה היה יום שמחת העלובים, בחורים אביונים התחפשו שלא להתגלות מחמת הבושה. פורים היה משהו חגיגי בתוך השגרה. בגלות עבדו חצי יום, משונה, במדינת היהודים עובדים יום שלם עם זכות לקחת יום חופשה.

מנוגרים כגלות ציינו יום את החג בנשפי מסכות. בבית טרחו באפיית עוגות שהמשתתפים בנשף תרמו. היתה חוויה בעת ביקור המתנדבים עם סלים קלועים גדולים אשר בידיהם הפקידו המאפה. אני זכיתי לחגוג נשפי פורים בתנועת נוער ב"הורה" ו"שמחה".

כבוגר חוויתי בנשף פורים מסיכות עם ריקודים סלוניים רק פעם אחת באביב 1939. בסתיו של אותה שנה פולין התכסתה בערפל המלחמה עם גרמנים שהתקרבו.

מהווי זה נותקתי במשך שנים רבות, כן, מתעוררים כי זכרונות מימי ערב תג הפסח, הורדת כלי מטבת כשרים לפסח, בזהירות מופרזת, באמת כלים אלה היו ישנים מאד ועברו בירושה. הכנסת מצות בסל קלוע גדול לבדוד מיוחד, אוגרים ביצים שכפרי היה מביא, מחמיצים בורשט (חמיצה) אפשר להרגיש את החג באויר עצמו.

המולה, אופים מצות במספר מרתפים בעיר, יהודים מובטלים בשמחה עובדים בטרחנות, יש פרנסה למשפחות ומצות לפסח.

מאד כיבדתי מנהגים מסורתיים מיוחדים לעמנו. בחוץ אביב, קרני שמש וחג הפסח בפתח. אוכלוסיה יהודית שחיה בצפיפות בביתנים עובדת בפעילות נמרצת, מלבינים קירות, מוציאים לאוורור כסתות וכרים, נוצות עפות מסביב, ממש פסטיבל, ביעור חמץ ספונטני.

הנשים מצויידות בקומקומי מים רותחים מדבירות רהיטים ישנים מ"שפע" פששים שהתמקמו בחריצים. אנשים ממלאים את מזרניהם בקש זהוב וטרי ואת הישן מרוקנים כמדרון. טוב לנו היהודים כשיש פסח...

זוכר אני שאנו הילדים וגם המבוגרים, לפני חג הפסח ישבנו ושיחקנו סביב כותלי "החידר" כצוויטלעך (זוגות), תופרים גומה קטנה כשאתה אותו ביד ארבעה אגוזים ובסיבוב זורק לשקע. אם נשאר שם שני אגוזים-הרוזחת ואם נשאר בשקע שלושה אגוזים או אגוז אחד - הפסדת שניים. היה נעים וחביב להשתעשע ולהריח את ריחותיו של האביב הפורח.

לכבוד חג הפסח תפרו לנו- הבנים, חליפות חדשות וקנו לנו גם נעליים חדשות, הפתעה נעימה, לאחיות לא במיוחד, להן תפרו שמלות כמשך כל השנה.

בבית היתה טירחה רבה, מסיידים את הקירות ומדפיסים דוגמאות חדשות.
"בתידר" "מרכיזים" בנו את ההגדה.

הנה היום המיוחל, לא הולכים יותר "לתידר", בבית גומרים להכשיר
התבית לאגירת מים ומתחילים בהכנות לסדר, השולחן הכבד מורחב, הנרות
דולקים, השולחן ערוך ואכא פותח כרצינות צרמוניה (טקס) עריכת סדר
פסח. אחותי סימה מבוגרת ממני, על-ידה אני יושב, כבר "בחנה" אותי.
הנה אני הקטנצ'יק שואל את הקושיות ואחי ואחיותי מצטטים את ההגדה.
אני בעיניים כבדות מעייפות ממשיך עד הקנידאלך.

לאחר הסעודה כשאני שבע אני זוחל למשכבי, "נכנעתי", אליהו הנביא
ביקר בהעדרי. את האפיקומן אחיותי תמיד גילו ואבא כמנהגו תמיד נכנע
להן. כן, את הפסח אני מתבל ברכילות מעירפול זכרוני. בשכנות, לא
רחוק על גבעה ושפת הנהר התגוררה משפחת גרוס, בעל הבית בכינוי מאיר
"באוך" (בטן) יהודי קטן קומה, זגג הממסגר תמונות קדושים נוצריים
ומוכר אותם.

פרנסתו היתה ככה-ככה. ה"צימוק" בסיפור, שיהודי זה החזיק במשקו
פרה שסיפקה חלב לצריכת משפחתו וקצת למכירה, אך בפסח הוא היה
"פירמה"! נשים דהרו אליו לקנות חלב כשר לפסח והנה קרה "נס": פרתו
נמיותז לפסח "הפיקה" כפי שדברו בבית, שלושה דליי חלב "כשר
לפסח"?!... התברר ששכנים ערלים סיפקו לו בשקט חלב בכמות הדרושה
לאידישה מאמה על מנת להרגיע צמאון ילדיהם. אנשים בתמימות ללא
מודעות רכשו. ככה, אפיזודה זאת חלפה עם רוח החיים של היהודים שאינם
עוד.

אני כבר בהרגיע ילדותי אהבתי להצטרף ל"עדר" ילדים לצפות במצעדים
סגוניים פולנייים.

הנה צועד איגוד הספורטאים הפולנים "סוקול" (בז) בתלבושות בסגנון קרקוביאק, כובעים מרובעים בלי מצחיות, לובשי פלרינות וחולצות אדומות, אחרי צועדים מתנדבי ההגנה נגד גזים ואבירים גוררים ציוד הגנה. צמוד אליהם מתנדבות "הצלב האדום" החינניות ואחריהן צועד ברצינות הנוער הפולני "סקאוטים" (צופים). אחריהם ארגוני המורים ופקידים בלתי מזוהים וסוף סוף נציגות שלנו יהודים עם דגל כחול לבן פרוש ועל המוט המבריק סמלי הצטיינות, כשמעל זה נוצצת מנורה מוזהבת. הביתרים בחולצות חומות שמונה שורות, וארגון "מסדה" צועדים בכחול בשפשוף לא רע, מנהיגם גרוסמן.

הכבאים סוגרים בקסדות מסנוורות עיניים מברק הצחצוח, כתגור טבעת וגרזן ציורי מורכב. יפה וחגיגי. אפילו בגלות זהו פרגוד אשלייה. אבל לא הכל "שחור לבן" בקשר לתהלוכות. הנה צפו לי זכרונות על התגרות הממסד באוכלוסייה היהודית. ב-1938 היה יום הג"א בחסות העירייה. בחוצות העיר התארגנו תהלוכה ותערוכות.

אחה"צ, באותו יום, ביימו המנהיגים האנטישמיים "התקפת אויר", ואיפה? הם כיוונו את "החגיגה" הזדונית לשכונה המאוכלסת ביהודים, בבתיים צפופים, בתים רעועים וישנים עם גגות של רעפי-עץ שמזמן העלו עובש ותחב, שכונות במרכז העיר וזה היה יעד התרגול. הנה בתרועה גדולה, דהרו מרכבות. הכבאים והאנשים במסכות גז התרוצצו אנה ואנה. כאן בשטח נשמעים הדי נפץ ועשן הסוואה סמיך. משאבות מים שהתיזו מים על גגות כתי היהודים, ואלה בנהלת פחד של פתאום ברחו החוצה עם ילדיהם בצווחות איומות וצעקות. מדוע הורסים את בתינו? המים חדרו דרך התקרות לחדרים וגרמו נזקים. נוסף להתעללות זו האנשים עוד "צוננו" בזרנוקי מים קרים. ממש התגרות בפרהסיה. וכאן המפקחים עוד צועקים "לא להפריע למכצע הכיבוי!" ... כמוכן כלגלוג.

אומנם משורות הצופים נשמעו גם קולות מחאה יחד עם קריאות עידוד. כן, התרגיל היה "מרשים",

תרגול על אנשים חסרי-אונים. תמוה מדוע לא עשו את התרגיל על גגות השוק (הבזר) מול השכונה היהודית, הרי שם המבנה יציב, עם גגות פת, בניין גבוה שאפשר להשעין עליו סולמות. כן, זו היתה הרפתקנות אנטישמית לשמה שאסור להשאיר את מעשי התוצפה נגד תלשים בערפל השיכחה.

צירוף מקרים על הבסת הסנציה הפולנית השנואה.

בסתיו 1939 פרצו הגרמנים את גבולות פולין וכל "הגדולים שלהם" "התנדפו" בתופזה דרך הגבול לרומניה מובסים. אלינו נכנסו הרוסים ואז נשמנו לרווחה. הרגיעה הזמנית הקטינה את המרירות, היו בעיות אבל מסוג אחר. בשנת 1941 כבשו קלגסים גרמנים שוב את השטחים ושם בשכונה הנזכרת רכזו את היהודים בגטו וכתוצאה מכך היהודים הושמדו שם באיטיות והשכונה נחרבה והשתרר בה שקט של בית-קברות. מזעזע! אחרי המלחמה הרוסים פינו את ההריסות, נטעו עצים והפכו את האיזור לגן, כמה זה מקברי! מ"רעידת האדמה" הנוראה אני שרדתי, את גופי עקרתי משם. לא! לא אשוב לשם לעולם. לי יש כאן בית וארץ. אבל בליבי כאב נצחי. שם נולדתי שם נקברו הקרובים שלי, שם טמון העבר של משפחתי, ואינני רוצה למחוק את עקבותיו מזכרוני. בכתבי זאת אני נותן פורקן לרגשותי ביד רועדת.

ועכשיו אספר מעט על ביתי החם והנוסטלגי.

הבית עצמו נבנה מאבן לבנה כרויה מהסביבה. הקירות עבים כמו מבצר כשהגג מכוסה במין רעפים מלוחות עץ (גונטעס-באידיש). בשנת 1933 עבר הבית שיפוץ וכוסה בגג פת.

בעליית הגג הוסיפו הורי עוד שני תדרים שכוננו בשם "קאואלקות" (רווקיה), שם בילו אחיותי ואחים עם ידידיהם. אחי מנדל ישן שם, וכשאחי מנדל התגייס לצבא הפולני תפסתי אני את "העמדה" ועברתי לגור שם. במרווח עשיתי שיעורים. אמי שהיתה כ"כ טובה היתה (הייתי מזיניק), תמיד זחפה לי ממתקים, לא היה בה שמץ של רוגזה ורק הקרינה חום לכבי שהיה טמון בה.

פרט מאפיין: מעל מיטת אימי היתה תלויה תמונה כעלת תוכן רגוע פסטורלי, בה תואר מורד ירוק על יד נחל מים נשען רועה צאן כפרי ומנגן בתליל לכבשים המלכחות עשב... זהו, אמא היתה מאוהבת כשלווה.

כן, משהו משיגרת החיים התוססים שאין בהם יתוס מיוחד רק מן סגנון חיים יהודים שכאיזה שהוא מקום אולי עוד קיים. הכל היה שונה, אפילו הטירחה לקראת שבת. יום חמישי בערב אמא ואחותי ינטה לשו בצק מתובל לחלות שבת. לפנות בוקר ביום ששי מתעוררת אמא, מדליקה את תנור האפייה ובודקת את איכות הבצק. מאירה את אחותי ינטה ואנו כמנהגנו מתעוררים מוקדם, הרי שם בתנור העמוק נאפה פלאם-פלעצ'ל (מן פיתה). אמא היתה תולשת חתיכת בצק ושוטחת אותה על הלבנים הלוהטות בכדי להיווכח מהו החום שבתנור. מעדן זה היה מגרה ואנו היינו מתחרים על תלישת הפלאם - פלעצ'ל החם.

חשוב היה לקבל קטע עם תביעות אצבעותיה העדינות של אימי. נו, האם זאת לא חוויה?

לאחר מכן אימי היתה ניגשת עם אחותי ינטה ליצירת חלות קלועות עם מגוון מעדני השבת ואני כמו חתול טועם מהכל.

ביום ששי אימי "מפקידה" בידי תבנית עם כיסונים (קנישעס באידיש) חמים וריחניים וממולאים בתפו"א, אותם נשאתי בגאווה לנגרייה שלנו ושם חטפו הפועלים שלנו את הכיסונים בשוכבות משעשעת. לגבי הדלקת נרות שבת, עלי היה להודיע לאימי את זמן הדלקת הנרות.

ב"קלאוז" בקרבת ביתנו היתה הרבנית שיינצ'יה האלמנה, היא היתה מדליקה נרות שבת במין פטוס, כשראיתי שלהבת ראשונה רצתי להודיע לאימי. לטקס הדלקת נרות שבת אמא נתנה ביטוי מאד מקודש.

נוהג היה שבימי שבת בבוקר היתה מבקרת אותנו אשה גויה, היא היתה מורידה את הפמוטים מהשולחן ומדליקה תנור לחימום שתיה. לנו אסור היה לעשות כן מאחר ודבר זה נקרא חילול שבת. אשה זאת היתה משרתת הרבה משפחות יהודיות ושילמו לה בדברי מאפה או כסף (אפילו בשבת).

אהבתי להתלוות לאמא בקניות לבזאר, היתה זו חוויה של ילדות. הבזאר כולו היה בנוי מבנייה אומנותית יפה. בפסגה שעונים בכל כיוון, חנויות מאוכלסות רובן ביהודים, רק הירקות הפירות והתוצרת החלבית הובאו מהכפרים.

תענוג לעיניים להסתכל על תנוכת האדמה השופעת. הלבוש הסגוני איפיון את הבחורות האוקראינות, ותולצות לבנות מפתן עם דיקמה בשלל צבעים ועל צווארם חרוזים. הן מכרו פטריות טריות מהיער ותות שדה שנאסף. בסלים קלועים מלאו דובדבנים, בעונת הקיץ. שם בבזאר התבוננתי בפינת המסחר החלבית.

אהבתי לראות איך מוציאים תמאה טרייה מספל על עלה ריחני גדול. (נדמה שהיה זה על עלה חזרת). אז לא היה נייר אסתטי.

ועוד זיק מזכרונותי.

כילד, הורי לא קנו לי צעצועים משום-מה. אולי לא זרשתי והסתפקתי רק בהצצה בחלונות ראווה. בעצם היה לי מרחב גדול לסיפוק הסקרנות הילדותית - הנגרייה, שם היה לרשותי עץ בלי הגבלה, סרגלים, ריבועים, עיגולים וכו'. מהם בניתי "בתים", סולמות, עגלות, גם טיפסתי על פירמידות לוחות עץ ליבוש. היו כאים גם אחיינים וחברים להצר שלנו ויחד השתעשנו.

אינני יכול שלא להזכיר בזכרונותי את אחותי סימה, בשנתיים מבוגרת ממני. חמודה היתה, עם שיער ערמוני, תספורת קצרה, פניה היו מלאים נמשים (אצלנו אמרו סובין). פניה זוהרים, אף פעם לא ידעתי מתי היא רוגזת. למדה בבית ספר וגם "התערבה" במחברותי. אני זוכר אותה לבושה תמיד בשימלה פרחונית מכותנה משחקת בבובות, משכיבה אותן בעריסה מתנדנדת מעץ שעברה אליה בירושה מהאחיות המבוגרות. סימה היתה תופרת שמלות להן. לפעמים הייתי מציק לה ואז הייתי מקבל צביטות.

הזכרתי, סימה היתה מעצבת על חוט אריג מתרוזת בגוונים שונים. אני גם "התערבתי" באוסף החרוזים שלה בהיעדרה מהבית, סתם, שופך את האוסף בתפזורת, ממשש אותם, מתפלא מהצנעים ומתלהב מהגודל ומהברק ומחזיר לקופסא. זוהי התעניינות ילדות משחר ימיו אהבתי אותה במיוחד בגלל גילה הקרוב לגילי.

הנה באחד הערבים, כשאני ישן שינה עמוקה לקחו את אחותי סימה - אז בת 11, ונעלמו איתה. כשהתעוררתי בבוקר שורה בבית עצכות ואני בכיתי. מדוע נסעו ואותי לא לקחו. אך אחיותי הסבירו לי שסימה תולה והיא נלקחה לרופאים לעיר הגדולה לבוב ובקרוב תחזור. בקושי שוכנעתי, אחיותי פינקו אותי, אך אני פשוט מתגעגע. אחרי זמן, לא זוכר כמה, הורי חזרו אך בלי סימה, היא נפטרה שם בבית החולים. בכיתי ודרשתי שיחזירו לי אותה.

בבית, כל יום מתפללים, פעמיים, בבוקר ובערב לא מדליקים אור חשמל, רק מנורת נפט מאירה את הבית. עצב ירד עלינו, אתה שומע התייפחותן של אמא ואחיות. פרח כזה נכל פתאום.

הייתי מבלבל. משהו מגופי נקטע, בלי יכולת להסביר. עד כמה שהטבע קשר אותנו. ההורים ציפו מראש משבר אצלי כנראה, וקנו לי בעיר לבוב "ריתמה יפה לסוס" עם פעמונים (פעם ראשונה שקנו לי צעצוע). נכון, אחרי זמן מה נרגעתי, הזמן ואירועי החיים טשטשו לי את הזכרון. אחייני הרש (צבי) רותם אותי כמו סוס ואנו רצים בסימטאות בחלופים, עם פעמונים מצלצלים, הרש בסגנון עגלון מכוון אותי. וככה הריצה פרקה את המתחים וזהו. רצים ומתבגרים בקן המשפחתי הנפלא שטעמו לא פג ולא יפוג ממני.

אני שוב על ספסל הלימודים, סקרנות אינטלקטואלית משכה אותי. עניינו אותי המקצועות גיאוגרפיה, טבע, עמים, נו, ספורט היה על רמה, ההסטוריה שלהם שזורה בדינסטיות מלכים ואצולה (שלאחטה פול') ציורים מקושטים עם עריכות פנטסטיות, הלחימה של מלכים, יגעללו, סובעסקי, כיבושים. פולין הותקפה ממזרח ע"י מונגולים ומערב ע"י פרוסים (גרמנים), תורכים מהדרום ושבדים מהצפון.

על הגיבור הלאומי קוסציושקו, בראש צבא עממי חמוש ברומחים לוחם במבוי ראצלאביצה שהתקומם נגד כיבוש מוסקלים של צרות יעקאטערינה עם מניעים של חירות וצדק, אפילו הובלטה גבורתו של יהודי ברק יוסולוביץ, מהעיר קוצק, שם עד היום עומדת אנדרטה של גיבור הנחשב "פולני".

חבל שהשליטים בפולין לא ממשו סיסמה זאת משנות ה-20, זהיינו הדחיסה לא חדרה לתוכי.

בשיעורים לא הוזכר באופן אובייקטיבי מאומה על אכזריות והשמדת עמים.

בעמידה כמו תוכים שרנו שירים לאומניים שלהם ואם גמגמת, סרגל גמיש של המורה "רענן" אותך בלי גזע ודת. ככפייה לימדו אותנו להשתתות למורים. עכשיו יש לי הרושם שזאת היתה מן פסטורליה מאושרת, מסכיב עוני, מצוקה, דיכוי על זה לא לומדים, העיקר הנשר הלבן מתנוסס (אוז'על- ביאלי פול'). אולי בכל העולם נהגו כך?

בין כתלי בית ספרנו היו תופעות אנטישמיות. אך תמיד התייצבנו מולן. היה גורם אוקראיני שגם אותו שנאו הפולנים, וזה הקטין את עוצמתן. בכלל התופעות היו במימדים קטנים. טוב, היינו צעירים ומושגי גזענות עוד לא התבססו.

בבית הספר למדו ילדים עניים להם חילקו בהפסקה יום-יום כוס חלב עם לחמניה, לפי רשימה. למדו איתי ילדים נוצרים עניים שהוריהם מסרו אותם למנזר. הם למדו טוב והתנהגו למופת, היתה להם השגחת נזירות.

היו לי חברים לא יהודים. אחד החברים לכתה, פולני קוצאן סיפר לי שכומר דת הטיפף להם לא לשחק עם תלמידים יהודים, אך הוא ועוד כמה התעלמו. יחס המוצא לא הורגש ביננו. "בחידר" הטיפו לנו את ההבדלים, למשל גוי טריפה, היתה נטייה להשפיע ללאומניות. כאן גם מעורבותו האישית של הרבה והשקפתו (אם היתה?) התאמצו משום מה להבדיל אותנו. תוצאה "השיקוצים" (ההוללים) צעקו "יהודי מצורע לך לפלסטינה"... אגב אנטישמים תמיד הכריזו כשנאה "אתם שייכים לפלסטינה". ככה גדלנו. בדרך לבית הספר תמיד חציתי גשר ברזל גדול מעל הנהר סרט וגם עצרתי לשמוע מלמול חרוזים באוקראינית שכפרי עיוור זימזם במעורו שלא קשר ביניהם, לבוש בגדי פשתן לבנים, ישב שם מסובב ידית מנגינת עץ ובידו השניה כתוש עובר על הלחצנים, כשהעוברים מנדנים גרושים לכובע הקש שלו, אז פרוזאי ואופייני.

בסיורי אני לא שוכח את מכלול משפחתי הגדול, יש את מי לכקר ולהנות מהילדות.

לא רחוק מבית הספר התגורר אחי, יצחק, עם משפחתו. כן, אחי הבכור יצחק למד בוינה שבאוסטריה כשהיה רווק - שרטוט ובנייה, לפי שאיפתו של אחי. ושם אחי קיבל את התואר "באו-מייסטר" (מומחה לבניין).

בניין ופיתוח התנהלו באיטיות בעירנו ואחרי כמה שנים של עבודה לא כ"כ ריווחית פתח אחי יצחק מכולת אותה ניהלה גיסי, בילה, כשהם מגדלים בחמימות את ביתם רות ובנם דוד (דיציו). אחרי שעות ביה"ס אהבתי לשוטט שם מפני ששם עמד מבצר הסטורי פולני, ובקרבת מגורי אחי חורשה קטנה, לשם, מבטן ההר, מעיין מזרים מים צלולים למרזב פרוץ בגזע עץ עבה. תענוג היה ללגום מהמים הקרים, משם הזדנב שכיב צר לכיוון ויגנקה העליונה.

בקצה העיר על גבעה בסביבה הנוצרית וויגנקה התגוררו קרובים שלנו. דודה בילה, אחות אחי, ודוד שייה. בחיים הם לא כ"כ הצליחו, אך היו להם ארבע כנות ושני בנים. הם חיו חיים כמעט כפריים. היתה להם פרה ומספר תרנגולות וחלקת אדמה קטנה, שם גידלו תירס וירקות. אהבתי להיות איתם, ממש משפחה נהדרת. זוכר אני שבתוך הבית תיזקו שתי תמיכות את התיקרה, וריצפה מחימר במטבח, ושם עמד תנור אפייה גדול, בנוי מלבנים, ששם אפו לחם וחלות לשבת.

חיים קשים, במשך השבוע אוכלים קרביים של פרות כי זה היה הזול ביותר, התרנגולות רק לשבת וגם זה לא תמיד. הם צרכו הרבה דיסות תירס, כוסמת ותפוחי אדמה בתאבון, דבר שגירה אותי. הם חיו את המציאות בשקט ללא שאיפות גדולות, ישבו לאור מנורת נפט. הילדים ישנו בשלוש "מיטות-רכבת". ביום זה ספסל עם משענת ובערב היו מוציאים מגירה בתוכה קש מוזהב ועל זה פורשים כלי מיטה, זה היה טוב.

במיוחד אהבתי את דודנית ראיזיה (שושנה). היא היתה תופרת ואשה מיוחדת, כל אתיותי חיבבו אותה. בזמני שני ילדיהם היו נשואים, הבת לעיצ'יה נישאה לפייביש העגלון שבמקום לתת לסוס אוכל לשובע, נתן "עיתון לקריאה" עד שסוסו המסכן נפח את נשמתו... כן, כאלה "ביזנס" היו גם אצל קרובינו. מצד שני דודני מרדכי שגם הוא היה נשוי והיה יותר נמרץ, באביב הוא שכר עצי פרי אצל בוסתנאי בפרברי העיר ואת יכולו מכר בקיץ בבזאר, שם דודו שייה ניהל עסק.

כתופש הייתי הולך עם הדודן אברומצ'יה לבוסתן השכור, לשם צעדנו יחפים דרך שדות השכם בבוקר. תוך כדי הליכה הרגשתי את רעננות הטל, כשמסביב כל מיני פרחי כר, הכל שקט מסביב פרט לרחש הצרצרים וציוץ הציפורים. שם בבוסתן טיפסנו על עצי דובדבנים וקטפנו אותם כשהם נקיים מהגשם שרחץ אותם. חלקם אכלנו וחלקם הכנסנו לתוך דלי. אגב, כאן לא השתמשו בריסוסים כימיים, הטבע הזין והשביח את האדמה. כן, בפסטורליות כזאת נשמעים שריקות וציוצים ואברומצ'יה מסביר לי את שמות הציפורים המרהיבות וסוגי גזע וצבע. אברומצ'יה היה מטפס לגג הרפת, שם היה קן קוקיה ושם האכיל את הציפורים שלו, בגבעות שליד הדודים. אהבתי להשתעשע עם הדודן אברומצ'יה ועוז חבר שלנו בשכנות קאז'יק הפולני, להעיף עפיפונים, לסחוב בחוט הארוך ולהנות ממראה זנב ארוך המתנשא וממריא מעלה מעלה. וזה הכל נבלע ונמחק מעל פני האדמה, אין, אין סימן?! אתה רק מעביר זכרונות.

אכן, פרט מצחיק ולא חשוב, אבל נחרט במוחו של ילד. אבא של קאז'יק עבד בעיריה, פולני גבוה משופם, לבוש תמיד במדים. הוא שירת כמודיע עירוני. כלי התקשורת שלו היה תוף. היה עוצר בבזאר והרחובות הראשיים ומתופף. אנשים הקיפו אותו כדי לשמוע.

ברצינות רבה מקריא את ההודעות מפתק. לפעמים הודיע על כלבת, מחלות

בקר או עינינים סניטריים (שהיה גרוע). אנו הילדים תמיד ליווינו אותו כמובן. לפעמים הצחיק את השומעים, אדם לא משכיל במיוחד. והינה דוגמא של הודעה: "אזרחים תזירים! תולה ראש העיר, אסר לאכול בשר"... במקום: "אזרחים! תזירים חולים, ראש העיר אסר לאכול בשר"... אלה היו "גלי האתר" מתוך לעתונות הכתובה. ממשיך בחוויות שצפות. פנאי נעורים.

בחופשות בית הספר של ימי הקיץ ביקרנו ביערות הסמוכים, אצל קרובי משפחה. כיליתי יפה אצל דודי ברוך ויעקב אחי אמי בעירה חורוסטקוב. בקרתי גם בעיר סניאטין שם גרה דודתי פייגה, אחות אמי ודוד דוד-לייזר. בכל מקום השתעשתי עם בני דודי, היו לי חופשות נהדרות. גם בעיר מרגוע זלעש'ציקי, עיר הולדת אמי, שם חי ענף משפחתי. נפשתי שם כמו באיזה גן-עדן. בכל מקום ילדים כמוני משתעשעים ופורקים את שובבותם.

קיץ, בשבתות הצטרפתי לבני משפחתנו לטיול מנוחה בטבע. לשם הלכנו, על שפת נהר סרט. בדרך תמיד שילחתי פיצולי אבן מעל משטח המפלט. התלהבתי מהקפיצות הרבות של המשלות שלי עד שהיא שוקעת. ככה הגענו למורד ההר. ירוק פה ושם חורש ושיחי ורדים קוצניים. באויר ריח בושם. המבוגרים השתטחו לנוח. כאן בסניבה בסנדך ירוק ופרוע מסתעף וזורם מהנהר נתל צר, שם צפרדעים ירקרקות מחליפות קריאות "מפקד". אהבתי שם לשבת ולדוג עלוקות "פיאפקיס" (אידיש) להכניסן לצנצנת זכוכית עם מים ולהביאם הביתה לאמי כסגולת מרפא. אמי הדכיקה אותם לרגליה הכואבות, לפי האמונה הן מצצו "דם-רע", השתוקקתי להקל עליה ולרפא אותה.

זהו אני רק מחטט בזכרונות נעורי, אין עצירה, החיים דוהרים. התרשמות נצחית שהודפסה במוחי ודורי. בנושא זה ביכולתי לזכור הרבה, הרבה, ממש טוב לי בלב להחיות את שמה של אמא, זאת לא בושה לרענן זכרונות. אפילו השוככות שלי נסלחה, והיא לא חסרה לי, לא הייתי תמים, זהו משהו מהפיקנטיות שבי.

פעם בקיץ יום יפה, אמא ואחיותי ינטה וחנה הוציאו מתיבה גדולה בגדים משומרים משום-מה בנפטלין, מעילים עם בטנת פרווה, חליפות (אבא כמעט ולא לבש אותן) אך שמא לא יאחז כהם עש. לכן, איוררו אותם בחצר הסגורה שלנו. הייתי בן 9 או 10, "העונה" למשחקי הכפתורים היתה בשיא. אני "מסכן" הפסדתי את הכמות שאוכסנה בכיסי, בקיצור הסתננתי בין מסך הבגדים ריח חריף הנפטלין נדף, ושם "גילחתי" מחזיותיו של אבא איזה 15 פריטים ביניהם כפתורים גדולים מהמעילים. בחורף אחותי אתל הרגישה בחסר, נו, חטפתי. למזלי "ספירת מלאי" לא התקיימה אך על התרגיל לא חזרתי.

שקוע בזכרונות לא הופיעה אפיזודה אופיינית ביריד השנתי של "פטר הקדוש". בזירה סביב הבזאר, שם נשמעו הדי פטישים ומסורים, בשקידה מקימים סוכות ודוכנים, כשהילדים משתעשעים ועוזרים. מכל רחבי פולין באים לכאן סוחרים שרובם יהודים, היריד נמשך שבוע. כפריים נוהרים כדי להצטייד לפני הקציר. נפתח קרנבל מכירות ססגוני. סוחרים מציגים שלל גלילי בדי היוקרה של היריד, מוכרים פרוות, חזיות עם רקמה ציורית יפיפיה וכובעי פרווה חורפיים. היריד היה מחולק לאזורי מסחר. שם, על מתקן מיוחד, תלויות נעליים ומגפיים מעור עמיד לעבודה כשהקונים ממששים אותם.

במקום קרוב תכיתנים רובם הוצולים יושבי איזור ההרים, מציגים את תוצרתם, שפע חביות לזבש ולחמוצים, מתכצות לייצור תמאה, כדים זליים, לוחות לכביסה, נפות בכל הגדלים ולילדים צעצועים, חלילים, מריצות קטנות ועוד זכרי משק מעץ מעובד יפה. הם נערכים בשטח בסדר מופתי, הרבה לובן וריח עץ. שם גם ממוקמים קדרים עם כלי חימר צרובים באש, יפה ואמנותי. מוכרים כלים, סירי חרס, עציצים, אגרטלים יפים וקערות. והנה בפרסום רועם מוכרים אבני השחזה, סותר עומז על מדרגה, מדגים ומהלל בעלותו בשייפו את "הקרברונדן" על חרמש, מגל יד, סכינים ובנוכחות כפריים וסתם צופים חותך עיתון באוויר ומציג את חדות החרמש והכפריים קונים. מעניין, כפריים קונים חרמשים והיחוד שלהם הם מגלים בצליל המוצר.

במקום אחר, מוכר מדניק שברי צלחות מחרס עם זבק משפופרת ומפתיע את הקונים מהחוזק המידי, הולך... יש זוכנים עם ממתקים, מאפה וסוכריות המרתקים את הילדים. היו גם משחקי מזל ערמומיים ובשטח "נכנסו" כייסים "למערכה" גם... שם עמד בעל קטרינקה פול" (מנגזתה), מין ארגז ממנו בוקעת מנגינה קסילופונית בעזרת מנואלה ומעל הארגז מגירה קטנה מלאה פתקי "גורל" מקופלים ושם ממוקם חזיר-ים חום-לבן, שלפי רמזי המנגן שולף את "ניחוש החיים", כמובן בעד תשלום, ויש קופצים תמימים.

לפסטיבל הזה זורמים במרכבות וגם ברגל יחפים כפריים, רובם גברים משופמים לבושי בגדי פשתן לבנים תוצרת בית בדגם עם גזרה אחידה, על ראשם כובע קש רחב שוליים. נשים, פניהן בריאות, בשמלות פרחוניות מכותנה, או כותונת לבנה עם רקמה וסלסולים, שרוול מפואר וחצאיות רחכות בכחול כהה. צווארון עטור חרוזים וסכיב ראשן צמה עבה, רובן נראות נאיביות (חוץ מהסוחרים). ממש נוף פולקלוריסטי יפה, לנו הילדים תוויה היתה.

תמיד זכיתי בכמה חולצות, בגד ים ועוד איזה שהוא פרט. ליריד הזה גם יהודים חסכו. הרי המתירים מפתיעים וזולים. שם הסתובבו רוכלים עם רעשנים, בלונים צבעוניים וצפצפות. לגברים מכרו עניבות במחיר מציאה. בין הלקוחות נדחף רוכל עם מדבקות "נְלֶעֶפְקִי" (פולנית), תבשיר ללכידת זבובים. מן פס נייר ספירלי ספוג דבק מתוק, הזבובים נמשכו לפיתוי. אצלנו זבובים היו בשפע. המדבקה זה מן דבר לא אסתטי, התלוי כאמצע החדר ומועיל לתנאים הסניטריים שלנו, כל יום מסלקים המדבקות מלאי זבובים מודבקים לכודים ותולים חדש.

הנה עומד שולחן רוכלים נייד, והרוכל מדגים בחריצות "אטרקציה", נוזל "פלא" מסיר כתמים מבגדים. על פיסת בד שופך לראווה דיו, אתר-כך פותח בקבוקון קטן, מטפטף מהנוזל "הקסום" לצנצנת מים, טובל את הבד המוכתם, סוחט ומוציא כמין כישוף פיסת בד נקיה. וכך המשיך לשכת ולמכור את הנוזל. בשוק דוחק, שמחה. כן, זאת מזיגה של זכרונות להם אין כבר תחיה, רק זמיון.

בעונת הקציר טילתי לשדות אשר מאחורי העיר ושם ראיתי נשים עם מעגל-יד המתכופפות וקוצרות תבואה, קושרות אלומות ועורמות אותן. עבודה קשה, אך מלווה בשירה. הגברים מעמיסים עם מלגזת יד את התבואה גבוה על עגלות איכרים רחבות. כן, דרך רחובותינו עברו בעונת הקציר שיירות של עגלות עמוסות תבואה ומעל כל אחת מהן ישבה "שיקסה" (בחורה נוצרייה).

ומכאן להתרחשויות בביתי, בבית היינו מתאספים קרובים ולא קרובים, מספרים מעשיות ממלחמת העולם הראשונה, איך שרתו בצבא הקייזר פרנץ יוזף, על קוזקים, על סוסיהם, על הכנדיטים האוקראינים של פטליורה, שגזלו רכוש יהודים ולא יהודים בעיר אחרת ומביאים אותו לכאן לסחור בעד וודקה וטבק עם יהודים. מלחמה אומנם, כל המשק הרוס, אך צריכים להמשיך ולחיות.

אחי זיליג סיפר, איך במלחמה על עגלה רתומה לסוסים, עם אבא, חמושים ומלאי פחד, נסעו לפיראטין (אוקראינה) לרכוש סחורות כגון: סבון, נרות, זכוכית למנורות, גפרורים, אבנים למציתים, שמרים. משפחות חיפשו כל מיני נתיבי מחיה בגבולות הפרוצים, הם סיפרו על ריקצוגים (גרמנית) נסיגות למיניהן, שתמיד הספיקו לבקר בבית. לפי סיפוריהם היתה בימים ההם מלחמת חפירות עם לוגיסטיקה לוקלית ולא חזיתית. ואיך "הסתדרו" לא לרדת לתזית. בטח לא כלום, היו קצינים יהודים עם מוטיבציה קרבית.

אני חוזר למחוז ילדותי, נולדתי לאחר מלחמת העולם הראשונה, כילדים לא היתה לנו מודעות דיה למאורעות שעברו הורינו. אנו ניצלנו את התוצאה שנראתה לנו למשחקים. המלחמה "הניבה" פלישות וכבוש. על האוכלוסיה ירד סבל מיגע שהפכם לפליטים נודדים מעיירה לעיירה לתפוס מחסה. כל מיני שליטים משלו זמנית, כולם הכניסו "סדר חדש"? גזרות חדשות וגם מטבע שתפח במערבולות האינפלציה הדוהרת. אצל האוסטרים הלכו קרונות והלרים, פתאום פלשו רוסים ופיזרו מטבע שלהם רובלים וקופאיקות ושוב הסתערו פורעים אוקראינים. אז הכסף הקודם בוטל והפך לחסר ערך, סתם נייר, הינה יש קרבואנצ'ים וכך מערבולת קסמים.

1920, המעצמות שלחמו הגיעו לאפיסת כוחות, הפולנים אחרי הקרבות עם הרוסים חתמו בברסט על אמנת שלום. אוקראינה המערבית היתה לפולין ושרר שלום באיזורנו.

בקיצור, בבתינו נשארו שטרות כסף עם דיוקנים של קאיזרים וצארים לסתם נייר יפה וחסר ערך.

אנו הילדים משחקים ב"חליפנים" כשאת הערך מחשבים לפי יופי וגודל השטר, "מקצוענים" היינו, כבר רצינו להיות "קפיטליסטים".

אפילו הוספתי מדליות גבורה נכזבת שהתגלגלו במגירות, זאת היתה הילדות של אותם הזמנים.

צירוף אופייני לתקופה בקרבת מגורנו עמד בית כנסת של שנצ'יה, רבנית אלמנה, שם במשטח שיחקנו בכדור גומי קטן ובאמצע השעשוע שלנו חדר הכדור דרך פתח הבודאם בעליית הגג של בית הכנסת ואנו קצת במבוכה, אך עם חבר "העזנו", נכנסנו לחדר הרבנית והסברנו לה את ה"ארוע", שנצ'יה רמזה ברוגז אך נתנה את רשותה ועלינו לעליית הגג. בין הגרוטאות מכוסה אבק עבה מחפשים, והנה טבלתי את ידי על שידה מאובקת וחשתי כמשהו מתכתי עגול, שלחתי מבט ופתאום אנו מגלה "אוצר"...? כסף נחושט קופיקות רוסיות מהצארים, כסף מזמן לא שמיש. השלל הוכנס לכיסים ומהר עם הכדור ירדנו למטה מלוכלכים ובישנים, הרבנית אחרינו ממלמלת "זאת הפעם הראשונה והאחרונה!" הביתה נכנסתי כשכולי מלא אבק ואמי שראתה אותי צעקה "אוי-וואי! מאיזה ארובה יצאת?" מהר נדחפתי לרחיצה וללבוש בגדים נקיים כשאחיותי מביטות בי בפליאה.

היקר אצלי בכיסים מצלצלים תומות. "גביר שרמנטי"... במשחק הצוויטלח (אידיש) - משחק בזוגות בגומה קטנה. החצר היתה עולם ומלואו. טוב היה לי ולא בא בחשבון לעזוב מקום הולדתי... כן, מה קרה לחלומות שלי אחר-כך...?! זהו קטע מהילדות הנכספת בחווייתי, אותה צירפתי כאן כטפטוף לא כרונולוגי.

אחרי החופש הגדול, שוב חוזרים לבית הספר. כמה טוב לפגוש חברים וחוקים וקרובים איתם יושבים יחד כספסלי לימוד. והנה אני חוזר לבית הספר, חייכים ללמוד. לגבי הציונים מבית הספר, אבא תמיד התעניין ותמיד היו לו הערות. ובכל העניינים שנגעו לבית הספר, אחיותי היו מדווחות לאבא (אני לא "האינסטנציה"), ורק בדרישותי לרכישת ביגוד טיפל אישית.

נכון, בגלל העומס למיודים בבית הספר הכללי, בגיל 10 או 11 הפסקתי לבקר בחיזר.

באשר לתחומי ההתעניינות שלי אחרי בית-ספר, תמיד גיוונתי את המסלול הביתה. התבוננתי בסקרנות אצל הנפחים, איך הם מפרזלים בזריזות פרסה לוחטת לרגל הסוס. לפעמים עצרתי על-יד הרצען וסקרתי כעניין את גוון וצבע העור המעוכד הרתמה לסוסים ואוכפי העור המבריקים עם הקישוטים המוכספים. הכל משך אותי מאד. יום אחד התעכבתי בתצר החביתן, שם הבטתי איך מרכיבים חבית מלוחות קרשים, מלבישים עליה את החישוק ומשחילים לחריץ את התחתית. זוהי כנראה סקרנות הנעורים. אגב, קרוב לביתי היה בית מרזח, שם אהבתי תמיד לחזות במבחר המרכבות המפוארות של האצולה הפולנית. הסוסים היו יפים, רתומים בריתמה מרשימה, מרכבותיהם קושטו בפרזולים מוזהבים ופנסים מצוחצחים. להשלמת התאור ההוי היהודי צץ לפני קטע כמעט דמיוני: "בורסה". מעבר לרחוב המלון "בריסטול" בן חנויות עומד פסז' חשוך ישן, שם היה בית מרזח וכניסה למרכבות. כאן יהודים מנוגרים במלוא "תפאורו", לבושים במעילים בלויים שחורים (דמוי פרקים) מבריקים מניהוץ ועל ראשם מגבעת שחוקה קשוחה. שם הסתובבו רתשו התבוננו, מתוחים, בוררים (אייצס-גיבערס - אידיש) חלפנים, תמיד נכנסו פנימה לסיים עיסקה. זהו מראה פרנסות בלגלות, חיפושים...

אחרי קיץ חם, גדוש טרחנות, מתקרב הסתיו. ברקיע להקות של חסידות עוזבות את מרחבינו, משולשי מקהלות הציפורים שציצו סרנדות מדי בוקר, ממריאות לאי-שם.

בבוקר כבר מורגשת הלחות וערפל גולש נמוך. עלים מוזהבים נושרים מהעצים ומערבולות הרוח מפזרות אותם. הן, ביום מתעופפים קורי עכביש, פה ושם מתגנבים קרני השמש החמות, זהו עצב שהטבע מגיש.

מהשדות חופרים יבול תפוחי אדמה. במדורות צולים אותם וריח העשן הנמוג מורגש הרחק הרחק כמרחבים. סביב לשדות מקורחים חקלאים נוהגים בשלווה ובגברות מחרשה רתומה לסוס, ונגררת בעצלות שקטה פולחת האדמה חורשת תלמים ופולסת שובל שתור. ציפורים נוחתות ונוגסות שלל של תולעים, נוף יפה פסטורלי ומרתק.

כאן מתנתק אני מהטבע ומצרף הדים הן מהבית והן מהסביבה. בכיתי שמעתי ויכוחים על כל מיני נושאים, אך הבנתי היתה מצומצמת, "צוציק" הייתי. שמועות הגיעו לאוזני שבחוצות העיר אירגונים וולונטריים עורכים איסוף תרומה פילנטרופית "יום פרחים", הם יצאו בזוגות וביניהם אחיותי, כשהן מהדקות סמלים לחזית הכגד של העוברים ושנים. אנשים תרמו בסבר פנים יפות, אפילו הלא יהודים שלשלו לתוך הקופסא הכחולה. כלל האדיבות קדם וגם להפך (נזכר אני שבכיתי היתה תלויה הקופסא על הקיר).

האוכלוסיה היהודית בעיר ובכל פולני היתה מאורגנת ומלאה שאיפות וחזון. אצלנו היו ארגונים, חוגים, הנוער הציוני, גורדוניה, ביתר, השומר הצעיר, המזרחי, אגודת ישראל, פועלי ציון, מועדון להפצת תרבות אידיש, "פרץ-פאריין". אפילו היתה קבוצת יהודים, תמימים, ישרים, שנשבו באשליה, שהתמסרה לקומוניזם, שחיפשה "ישועה" באמונה אבסטרקטית. רוב הזמן "אוכסנו" בתאי בתי הסוהר, אך היו במעקב תמידי של המשטרה. כאסיפות תמיד רעמו בקריאות ביניים, אפילו פעלו.

זוכר אני בשנות השלושים המאוחרות, בבית הכנסת הגדול ביום שבת אחר הצהריים הופיע נואם... כנראה לא הירצה לרוחם... הם התמקמו כעזרת נשים למעלה ומשם "זרעו" טבק הרחה, דבר שגרם לציבור להתעטש והפריע לנואם, וגם אצלנו היו שיטות "אידיאולוגיות" לשיבוש, מעניין, בבית

הכנסת נכתו רק הגברים? הנשים כנראה היו פסולות? באשר לקומוניסטים - אני מקדים, בהגיע הרוסים ב-1939 התנערו מהר מהאידיאל הצבוע. מציאות מרירה כרתה אשליותיהם המופרזות.

חייב אני להתייחס למשטרה הפולנית. הם היו איומים, אהבו סתם להתעלל ולהוכיח את כוחם, הם סחטו שלמונים מבעלי מלאכה יהודים. כיום ראשון אסור היה לעבוד לפי החוקים שלהם, אך היות והיהודים היו חייבים להתפרנס מאחר ולא יכלו להשכית את עבודתם ליומיים, היו דוחפים פרוטק'שן "לשומרי החוק"... לרוב חנויות המכולת היו בניסות אתוריות, ומשם היו מספקים מזון לכולם, מאפיות יהודיות מכרו עד השעה תשע בבוקר חופשי, מזה נהנו גם הפולנים.

בימי ראשון נערכה תחרות ספורט, בעיקר כדורגל. הכדורגל היה דומיננטי ובמיוחד קבוצת "חשמונאי". הלב היה מתמלא חדווה, חבר'ה מתוטבים לבושים יפה, על חולצותיהם פס אלכסוני כחול-לבן עם סמל "ח", על רגליהם נעליים כבדות, היו יורדים מכרכרות למגרש. הקהל היה מקבל אותם בתשואות עידוד, לחברה האלה לא היו חיים קלים. תמיד נאבקו במסירות, המועדון התקיים מהתנדבות טהורה, היתה זו תאווה הכבוד. הספורט בעירנו היה מפותח, כל אגודה היתה סגורה במסגרת משלה. אני מדגיש כמה מהם: מועדון פולני "סוקול" (בז), עם הרבה מתקנים לאימון. היהודים לא התקבלו כחברים, אך היו נקשרים עם הספורט היהודי. היתה גם קבוצה צבאית חזקה, רוב המשחקים הבין עירוניים שהתקיימו במגרש במחנה צבאי נבעו משתי סיבות - האחת המגרש היה שמור על ידי היילים, והשניה אסורה היתה שם ההתגררות. תקופה מסוימת צצה קבוצה של "שצע'לצי" פול' (קלעים), מן אירגון צבאי אזרחי אנטישמי שלא יכל לגבור על קבוצת "חשמונאי" שלנו, לפעמים התפרעו אבל מהר ירדו מהמגרש, כל תקוותם נמוגה.

כמו כן היה קיים מועדון ספורטיבי אוקראיני "צ'איקה" (שחף) שהיה מורכב מסטודנטים מהגימנסיה, בחורים חסונים, שלובים ספורטיביים. הספורט היה נחלת עשירים ועניים. כדי לאפיין מגרש עירוני ראשון, מקום שדור נערים כמוני יתאמנו בו תופשי. הוא היה ממוקם במרכז עירנו כדי לבדר את בני העיר, שם התקיימו נשפים גדולים "פעסטינים" פול'. בימי ראשון שמח שם בשטח, תזמורת, משחקי מזל, מזנונים שבהם מכרו מעדנים שנתרמו. היו שם ליצנים, דיקודים וכל מיני תחרויות, כשכל הרווחים כוונו למטרות צדקה פולניים. אנו הילדים תמיד הסתננו לקרנבל השמח. מי שהיו "מצלצלים" אליו היה נהנה. הרבה אנשים חשקו והסתפקו בצפיה מהצד. מזמן לזמן פלשו צוענים לשם ופרמו אוהלים, מראה מפליא. מיד התפזרו בעיר מנחשות, גברים בדליים מעולים עסקו בציפוי כלים כגון דוודים וסירים גדולים. פה ושם קנו סוסים. היו לחישות על גניבות, אך רובם נתכדו.

1935 האיצטדיון הפך לחניון עירוני, למרכבות כפריים שבאו לירידיים. הקימו שם פונדקים, וכפריים לאחר מכירת כעלי חיים או יכולם, השתכרו והתקוטטו שם. שלהם היה שמת ולנו הקלה ומרגוע, פעמיים בשבוע הכפריים סתמו עם מרכבותיהם את הרחובות הקרוכים ליריד, כיניהם הרחוב שלנו שנטביבה. העיקר הוקטן נגע הזבובים ולכלוך הסוסים.

לסיום חולדות האיצטדיון ראשון: בשנות ה-20 הראשונות שלטונות פולין הלאימו חלק מרכוש הרבנים למטרות ספורט. לחצר שושלת הרבנים היתה טירה אדירה בקנה מידה עירוני. חלק גדול מחדרי הלימוד, מגורים ושרותים הרסו הקלגסים האוקראנים של פטלורה במלחמת העולם הראשונה, כנס לא נגעו בהיכל הרבי הערץ. הרבי החליט להעביר ישיבתו לוינה - אוסטריה.

ככה בקיצור הערתי נתון היסטורי שפעם היתה שם פעילות תרבותית. אך לצערנו, הכל נקטל, מבול ההשמד האכזרי סגר את המעגל לנצח.

כשריד השואה יש לי תחושה שזכרוני כוגד בי ואת הזכרונות הפורצים - מחובתי להנציח בהם צכיון משפחתי לא מסודר לפי דרגת הגיל. כבית היה מגוון השקפות. אחותי אתל היתה "עבריסטית" מושבעת, היא גמרה בית ספר עברי כ"בית-העם". היא היתה מאד מסורה. זוכר אני ששכבתי עם דלקת ריאות וחום גבוה. היא ישבה שעות רבות על ידי והקלה את סבלי בקריאת ספורים משעשעים של שלום עליכם באידיש ובלילות לא עצמה עין. כמה שהיתה נפלאה!

היא האכילה אותי בפלחי תפוזים, כעדינות, כמעט עם פינצטה זה היה אז, מעדן טעים ויקר שהובא מארץ ישראל, לאחותי אתל היה סטטוס מיוחד בבית, היא כתבה לאמא מכתבים אינטימים לדודה הניה שלנו שהתגוררה באנגליה. אמי שלא ידעה לכתוב, לימדו אותה רק לקרוא בעברית אשכנזית. ביום ששי בערב תמיד קוראת תחנום (תחינה באידיש). דמעות זלגו מעיניה בשטף. בבית גם היו ימים של חדווה מיוחדת. לעתים קרובות ביותר ביקר דוור, פולני אופייני "פן-יוזף", גבוה משופם (נדמה לי שלא היה אחר בכל שנותי), מצויד כתיק עור חום גדול ונפוח, מחיש צעזיו ומביא לבית מעטפה תפוחה עם חותמת שעווה, סגורה, ומוסרה לאימי. הרי שם נחים כמה שטרלינגים אנגליים מהדודה, כנהוג, ראשון היה מקבל הדוור מאמא תשר לסיפוקו. לפעמים מרכב הדואר הורידה לנו חכילת בגדים שמנה מאנגליה, כזה כבר אתיותי טרחו לטפל. הקובעת מה למי היתה אתל, היא העסקנית של משפחתנו, משכילה מכולם.

נגלל כישרונה ותביבותה היתה מוקפת בחוג חברות וחברים מ"אגודת-פרץ". חלקם שרדו כאן בארץ, הופעתי ריעננה את זכרונם. חלק מחוג אחותי אתל היו מיוחדים גם עם אחי מיכאל.

במרוצת הזמן משרטט אני ארוע שהתייסרנו בו עקב תאונת גלישה: מיכאל אחי וידידו יצרו מזחלת חורף גדולה ומפוארת שקלטה ארבעה איש. בערכים חורפיים הם טיילו שמחים אל מחוץ לעיר, עד למפעל הלבנים, לשם גררו את המזחלת וגלשו ממורד תלול בשוכבות.

באחד הערבים התהפכה המזחלת והתוצאה, אחותי אתל ריסקה את ברך רגלה השמאלית והעברה לבית החולים, שם כמובן גיבסו את רגלה. אתל שוכבת מתפתלת מכאבים בלתי נסבלים! ההורים היו אובדי עצות. אז הוחלט להובילה לעיר לבוב, לאורטופד ד"ר גרוצה, שם ידוע בפולין, אבל גם הוא לא הושיע, רגלה ישדה ואינה מתכופפת. הומלץ לשלוח אותה לאוסטריה, לשטולצהלפה, לסנטוריום מיוחד, שם עברה טיפול פיזיותרפי מיוחד ובמשך ארבעה חודשים הצליחו להעמידה על רגליה, למדה ללכת, אבל רגלה נשארה ישרה לעולם.

לאחר שהבריאה, אתל למדה ביוזמתה בוינה אמנות ויצור כובעים לגנרות. היא שבה הכיתה ושמחת החיים חזרה אליה, היא הביאה "ציוויליזציה" הביתה. בהשפעתה נרכש גרמופון משומש, מופעל בעזרת מנואלה. הקשבנו לרומנסות, חזנות וגם לתקליטים סלוניים. כולם רקדו בבית, ממש אידיליה.

והנה דרמה משפחתית נוספת יורדת, הסתיים הרומן שלה רב השנים עם חבר שלהו בבית מורגשת מבוכה, אתל מרוב כאב מחליטה לנטוש את פולין לכיוון אנגליה אל דודתי הניה ולהתאושש שם מהמשבר הרומנטי. בשנת 1937 הפרידה, פעם ראשונה אכא בוכה בגלוי וממלמל "לא אתראה איתך יותר בחיים!"... איני קולט שהיא לא תחזור, היתכן?... עובדה, לאחר תקופה קצרה אחותי מתחתנת שם.

אחי מיכאל היה שייך לפועלי ציון. תמיד מבלה בחוג באולם-קריאה עם החברים שלו משום מה לא ראיתי אותו מבלה בחברת כחורות, בבית היה בידידות עם חברות של אחותי אתל (כמעט תמיד נוכחתי בחדר) שם שמעתי שירה וויכוחים אקטואליים, הם ישבו מאוחר ואותי תמיד הכריעה מיטה. הוא היה מאד מאופק, תניב ועדין, בביגוד קפדני, נגר אמן. אוהב לשבת בחדרו ובזמנו הפנוי משרטט מז'ורנלים תוכניות נגרות בניין חדשות, הוא היה עקשן ושואף לידע. מיכאל חישב כל מיני נטיות וזוויות במיוחד הקשורות במדרגות עץ. הוא היה מאד סובלני. איתו אבא התייעץ בתחום הנגרות. אני תוזר אל אחותי ינטה, שהיתה תמיד בבית על יד אמא, היא לא השתתפה בחוגים בהתמדה, היתה קוראת רומנים באידיש. כמה פעמים הביאה לי אוכל ל"חידר" או לבית הספר, כאשר משהו לא היה לרוחי והלכתי מהבית ללא אוכל, מלאת חיבה היתה, אף פעם לא עזבה את הבית, היא אחראית בסידורי הבית, נותנת לכולם הערות לפעמים, וגם זאת בחיבה. אחותי חנה היתה רתוקה ל"פרץ-פריין" אידישיסטית נאמנה, מאוד דינמית ופעילה ככל החוגים. היא שרה במקלה שם נגנה כמנדולינה וגיטרה, בעצם כולם יזעו לנגן חוץ ממני, עוד לא התנגרתי די. (או לא נמשך). לחנה היתה תפיסה מוסיקלית נהדרת, כל מנגינה ששמעה מיד קלטה והשמיעה לנו בפריטה על מיתרים. חנה התלבשה בצורה אלגנטית במיוחד. בחורף "פיטרית", על ראשה כובע פרווה לבושה באדרת בגזרה רוסית, היא נראתה כקוזק במגפיים וזה דבר שהתאים לה. חנה למדה תפירה ממלבושי הנשים בעיר לבוב, לשם אבא היה מלווה אותה. אחיותיי אתל וחנה קישטו את המטבח והחדרים ברקמת מלאכת יד. הן היו רוקמות "נדוניה" בכל מיני מפיות ומפות ושרות שירים באידיש-עממיים, עמוקים ורגשניים.

כשגדלתי יותר, ידעתי איך להעריך אחיות ואחים, הם הרי ממש פנינה משפחתית.

כן, אמנות האידיש היתה מגוונת. ברפרטואר התיאטרון - הצגות מהחיים, חלקם עצובים וחלקם בידור אופייני ליהודים, צחוק מלאנכולי, עד דמעות. האולם היה תמיד מלא צופים שמצאו נחמה ושיכחה.

אני תוזר אל אחותי חנה. בקיץ 1934, בבית, היתה תנועה רעשנית "תנאים". היום הגיעו הורי המתן וכערב על יד שולחן ערוך שתו משקה עם כיבודים וחנה אחותי בסופו של דבר משודכת ומאורסת לאהרון מעיר מחוז טרנופול, והכל נחתם ונרשם לפי טעמו של אבא (אולי לא לפי טעמה?). אמת הדבר, אהרון היה בחור מצוין, נגר טוב כנגריה משפחתית. גאוותו של אבא היתה בשבתות, אהרון התלווה אליו לבית הכנסת.

מסידים שוטפים ומגרזים רצפת העץ ומקימים במה ומעמידים "כס מלכות" מקשטים בשרשראות נייר צבעוני ופתאום נהפכת הנגריה לאולם גדול. מכית הכנסת מביאים שולחנות, ספסלים. בבית טרתו, הביאו הרבה עופות שחוטים, על הרצפה שוקת מלאה דגים חיים כשהמים ניתזים לכל עבר וטבחיות פוקדות את המטבח, גיסתי בילה "מנצחת" בארגון (היא נפטרה בידושלים ב-א' בתמוז 1986), כרגיל אני משוטט ביניהם והם גוערים בי! שמת. כצאת השבת בכפור נסענו לחנות כלי בית ומשם הבאנו כלי הגשה למחר.

יום ראשון, אולם מחומם, קרובים נוהרים, מתחכקים, מתרגשים ואני כעננים, איזו משפחה יפה. לקראת הערב לבשתי חליפה חדשה, שנתפרה במיוחד לתנונה. הנה הערב מגיע, בחוץ קור מצמרר, נשמעות תריקות צעדי האורחים הנכנסים, מהם קולטים אדי הכפור, אחיותי ואחי מקבלים את פניהם. חנה יושבת על כסא המלכות היפה, מהודרת, השושבניות מקיפות אותה החתן יושב בנפרד בחדר הגדול כשמסביבו גברים מכוגרים מהמשפחה.

באולם - חברות אחותי ניגשות בחיבה אל האורחים, בידיהן מגשי זכוכית מלאים עוגות ומכבדות. הכליזמרים דוד-לייב עם בניו מנגנים צלילים עממיים והנה משתרר פתאום שקט, מובילים את אחותי היפה, קצת מיוסרת, במין פתוס מלכותי לטקס החופה. בין האורחים נשמעות פה ושם אנחות בכי שקטות, גם אני התייסרתי לשבריר שנייה שלא במודע, אולי מאושר. נצמדתי לתורן החופה המום עד לשבירת הכוס. פתאום הכליזמרים פרצו כרעם במנגינה חרישית, שמחה, לאמצע האולם והוסיפו עוד שולחנות והאורחים התיישבו לסעוד. את הגשת המגשים בילה מכוונת ברצינות, כשעליהם געפילטה-פיש, מעדני בשר-עוף. אני לא אכלתי כלום, שבע מהמאורעות... אחרי הסעודה אבא נתן אות "פרילדן!" (שמח). הכליזמרים התעוררו. קלארינט, כינור ועוד כלים אחרים משמיעים קולות נגינה, אורחים רוקדים בעדינות וולס ואני בהבלטה משתחל בין הרוקדים, מקלף שביבי שעווה, מחליק על הרצפה וזוגות חגים בנעימים. אני כשיא ההנאה, לפתע נזכר אני שגיסתי בילה הביאה שתי פלטות "קרמשניט" (עוגות קרם מבצק שכבות) והם נעלמו מהזירה. אך אני "חטטן", הרחתי אותם מתחת המיטה כשהם מכוסים כחדר השינה, מיד החלקתי לכיוון הקרמים ולקחתי כמה.

תוך כדי השמחה גברה עלי העייפות, התקפלתי "ונחתתי" לבוש, על איזה מיטה וכך שקעתי בשינה מתוקה. בבוקר התעוררתי מסודר, מופשט במיטתי. אילו שפע זכרונות אולי מרננים, אולי כבדים... לא תלושים מהעבר.

ממשיך אני על משפחתי:

אחותי צ'רנה (שחורה) המבוגרת ממני היתה גורדוניסטית, בחורה תוססת תמיד מכותרת חברות וחברים. חיוך ושירה זו תדמיתה. והנה צ'רנה עוזבת את הבית, החומה המשפחתית נסדקת.

אני בניתי לי אשליה בעבר שקן שלנו יהיה לנצח, אכל אתו אתל כבר באנגליה, אחי מנדל התחתן בוורשה והנה פורחת, תחושה קשה, ואני כבר בן שמונה-עשרה חייב להתגבר ולחיות את המציאות. אחותי צ'רנה הגיעה לאנגליה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה ושם הייתה שורשים קרוב לאחותי אתל.

כן, על כל מכתבי אחיותי אמי הזילה דמעות, במיוחד כאשר דיפדפה בתמונות מפוארות מחתונותיהן - שם באנגליה. אמא נאנחה ככבדות, אולי מאושר אולי מגעגועים? ... מכטאת "ילדי להם נתתי כנפיים והם פרחו" ... אחותי חנה הרגיעה וניחמה אותה "אמא צעירות הן ובונות חיהן, כאן אין עתיד" ...?

ואמא היתה מנחמת את עצמה "אולי אלוהים קבע גורלכן" ...? מנגבת דמעות. אבא היה מדכא את הצניטה שכליבו בסתר, הוא מחוסן כבר מצרות. הוא פורש כנפיו הכבדות על משפחתו ובשקט עוזר לכולם. אבא תמיד רציני, אינו נוטה לבדיחות, בבית נושא הוא באחריות מלאה למשפחה, לפעמים אחיותי משעשעות אותו, גם מחוץ לביתנו היה אבי שלי ומכובד.

אחי מנדל שלמד את מקצוע הספרות מאחי שמואל היה תמיד עצמאי. מנדל תמיד זכה לשבחים, לא נרתם לאיזאלים מוגדרים, שופע מרץ, הוא סלל לו זרץ משלו. בבית היה ספק בדיחות. מנדל היה "נע-ונד" הוא העקיף את כל העירות שבסביבה ושם עבד חטוף במקצועו חודשים אחדים, רק שנה וחצי לפני הגיוס לצבא הפולני הטיב לעבוד בבית. בפולין תקופת היא-ואו, הטנגו והאבטלה. מנדל לאחר שרות צבאי עבד ובילה מחוץ לעיר והגיע עד וורשה בירת פולין, שם התחתן.

לפני שחרורו מהצבא הפולני בשנת 1935 שלח מנדל גלויה ושם פירט שלפני סיום הוא יוצא לתמונים קשים בשדה וביקש 20 זולטים מאבא להוצאות שדה. אמא מסרה את הגלויה לאבא לפני ארוחת הבוקר, בזמן קריאת תוכן הגלויה הרים אבא קול "כמה כסף הוא בולע? אצלי מהמקצוע יוצאים שבבים ולא זלוטים". אחרי הארוחה קרא אבא שנית את הגלויה, הציק לו משהו כלב, ובשקט אמר "לכתור משהו כבד, צריכים לשלוח". אבא היה מחמיר אך מאוד מתחשב. חובתי להקדים.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1939 אחי גוייס ולחם נגד הגרמנים, קרב קצר אך אכזרי, הכל התפורר, מנדל ניצל, הצליח לעבור מחסומים ולהגיע הביתה שלם. כאן בתחנת הרכבת הטילו לאחוריותו מספרה. הוא נעשה רציני והתעצב מגעגועים לאישתו ובנו שהוליזה לו ודרך לצרופם חסומה. שם שולטים גרמנים. אמת הוא קיבל אז כמה גלויות מצונזרות והוא שיגר לה גם גלויות שצינזרו רוסים, כחיבת מכתבים אסורה. כן, זכרונות שלי לא מסודרים, אבל קשורים בשרשרת מחשבותי.

נשנות השלושים הראשונות טרם הצלחתי להשתלב כרמה המשפחתית, לא הייתי מספיק מגובש. כשהם שרו גיממתי, כשהם רקדו קיפצתי. הקן המשפחתי היה ממש יפה. כולנו התמזגנו בשאיפתנו לכוון אחד - ארץ-ישראל.

אבא היה עסקן בבית הכנסת "יד-חרוצים" שם התפללו בעלי המלאכה, בנדיבות פעילה מאד ניהל אותו.

לכית הנגריה של אבא אופי כמעט משפחתי שבכבוד קיים את משפחתנו. אבא התמחה בכנין ובבנית מדרגות עץ, עבודה יזנית קשה מעץ אלון, שם דבר היה בעירנו. אבא תמיד לבוש תזייה מכופתרת ובכיסה שעון עם שרשרת גם היא מכסף. בשבת היה בכיס התזייה שעון דקיק ושרשרת מזהב ובכיס השני קופסה שטוחה מקרן מבריקה ומלאה טבק הרחה חריף.

כשישנתי בבית-הכנסת על-ידו לפעמים נתן לי להריח קמצוץ טבק ובהמשך חיידך "מההסתבכות" שלי. בחורף כשהלך לבית הכנסת בשבת, אבא לבש מעיל שחור עם כטנת פרווה צווארון מהודר ועל ראשו מגבעת שתורה ייצוגית.

על משפחתי הענפה מחובתי להרטיב וללקט פירורים מזכרוני, אני עוסק בתחיית המתים. מתובתי לספר על אחותי הבכורה דריזי, טובה ויפה, על ראשה שערות מתולתלות במיוחד, נשואה לשרול (ישראל), תייט אומן עם הרבה לקוחות, אשר פתאום חלה בשתפת. זמן רב התייסר שרול עד שנפח את נשמתו. השאיר ארבעה יתומים, שלושה בנים ובת. דריזי, שלא נאשמה הסכה למשפחתנו דאגות.

ילדיה התבגרו מהר. ליזור בן 14, נסע ללבוש למצוא אמצעי מחיה ולעזור לאמא. נקלט במאפיה ושם גם התגורר. לפי מכתבים שכתב ניצלו אותו באופן שרירותי, אך כל גרוש נשלח לאמא. לאחר מכן גם הרש (צבי) נפלט מהבית, עבד קשה וגם הוא כל גרוש העביר לאמא בכדי לעזור לאחותו הקטנה והאהובה סלקה והאח הגדול ממנה אברהם. כן, פלישת הגרמנים בשנת 1939 תפשה אותם מתוך לבית. וכאן אחותי דריזי נושאת תחושה כבדה. הפולנים מובסים, ליזור והרש כהליכות ליליות מסוכנות מצליחים להפגש וכולם מגיעים אלינו הביתה. דירת אימם נעזבת כגלל ערעור יסודות ואבא מעורב בכל בעיה משפחתית. זר משפחתי שופע.

עכשיו מצרף אני את אחותי בילה, אם לשני ילדים. בת בשם יתקה ובן בשם יוסף, שגם תיהם לא זרחו. בעלה הינריך נסע לחפש מזלו בעולם, הגיע לגרמניה בשנות ה-20 המוקדמות ושם האינפלציה הדוהרת, אחרי מפולת מלחמת העולם הראשונה, נתקע שם ועקבותיו נעלמו. שוב אבא בזירה ללא מרגוע, מחק נכדים, הוא עצוב. אחותי תופרת מעולה התפרנסה בכבוד, אחיותי למדו אצלה ועבדו איתה.

מעניין שאני זוכר איך שכע פעמים עברה דירות שכורות. לי היתה תוויה לרוץ לשם ולהשתעשע עם האחיינים. היה נחמד להימצא במקומות חדשים, את סיבות הטילטולים שכחתי.

אחי שמואל שהסתדר יפה במספרה שלו, כהשפעת אבי, היה ספר משפחתי, תמיד כשסיפר אותי היה משלם לי בעד עבודתו 10 גרוש, אותם הוצאתי על שוקולד בחנות הקרובה. אחי שמואל היה בתור עם יוזמה. פעם במוצאי שבת בתורף הופיע עם תביתונת קטנה מלאה בדגים מלוחים ובצל כבוש חמצמץ ואילץ את אחיותי לבשל סיר תפוחי אדמה. כל המשפחה התאספה והסעודה היתה מושלמת, כולם זללו בשמחה.

זוכר אני עוד אירוע משפחתי שהכריק לי:

חתונתו של שמואל שהתקיימה גם כן בנגריה עם כל התפאורה. לא הייתי שם "פונקציה", קטן הייתי, רק זוכר אני שאבא לא הסכים לשידוך הזה, כנראה הייתוס לא התאים לו, אך שמואל ניצח. אהבתו להניח שלו גברה על כל דבר. להם היו שתי בנות, אבא תמיד הספיק לבקר את כולם, וזאת למרות עיסוקיו הרבים, ואף זאג לפנק את הנכדים הרבים ולהיות מעודכן איך זורמים החיים של כל בני משפחתו. אבא היה קפדן, תמיד מתייצב בראש השולחן לצהריים ושואל על המתרחש בבית הספר ובכלל. אחרי הסעודה נשכב למנוחה קצרה על הספה, בלי להתפשט, כשהכובע מכסה את פניו, הרי יום יום היה קם עם שחר. נכון זכרונות משפחתיים אני ממש מלטף.

צמרמורת עוברת בתוכי! כולם! אמא, אחיות, אחים, דודות ודודים, אחייניות ואחיינים שלא זכו לגדול, נטלשו מהחיים מבלי להשאיר סימן כלשהו, בלהבות הושמדו! יימח שם של הנאצים ועוזריהם!!!

ו"אל מלא רחמים שוכן במרומים"? מי כתב את זה?... "רחמים"...? מזעזע! צורם! שקר?...

בחיבה רועדת אני מזכיר אותם ללא הרף. הם חיים בליבי לנצח. כן, לצערי משפחתי כאן בודדה עצמה מזכרונות, לא תפצים להציץ, לחוש... אין עצירה, חייב אני שוב לסגת לעבר הבית בתייעוד זכרונות.

כשאני מרחף בחלל ה"פנורמה" השכונתית, ביתינו עמד ברחוב "נוססה" על שם פריץ משושלת אצולה פולנית. מבלי להגזים, השכונה שלנו היתה מאד "מתועשת" ותרבותית. הנה "המפעל" קלפת רעשנית של כוסמת מרתק ילדים. המתקן סוס מכוסה עיניים רתום לגלגל המסתובב. למעין משפך שופכים כוסמת גלמית לקילוף, ודרך רשתות מהצד השני זורם קילוח של כוסמת מעובדת. לנו לילדים היתה חוויה למראה הסיבובים. והנה עוד מפעל חרושתי, בית-אריזה. שם פועלים עוטפים ביצים ליצוא בשבבי עץ לבן, מסדרים אותן בארגז גדול שטות. לפעמים אימי שולחת אותי לקנות "ברוך" באידיש (ביצים סדוקות) לאפייה. באולם חשוך עובדים ממינינים את הביצים, על יד מנורה מיוחדת, ושם ממלאים לך את הסיר. היו גם שני אגורים קרח כמרתף שחטבו מהנהר סרט לשמירת מזון בתנויות ובכלל. אני סורק את תוויות הנעורים. ברחוב שלנו היה בי"ס עברי, היחיד בעיר (לילדים אמידים), שם גם עמד בית-העם מעין טריטוריה יהודית. ובאותה חצר היה בית קולנוע גדול, עם יציע. ובמרכז הרחוב - אגודה להפצת תרבות יידיש - "פרץ-פאראיין", שם היתה ספרייה עשירה בעיתונים. ובחצר האחורית שכן "שטריק-דריער" ביידיש (מלפף חכלים). יהודי נמוך, זקן ג'ינג'י דליל, עם סינר מנופח ומלא פשתן, שתמיד היה קולני ומנודח לכיוון הפועל המסובב ידית של ווי-סריגה להאיץ את קצב הסיבובים הצורך חבל ארוך. כן, יהודים מייצרים. היה עוד מרטף בירה על-ידנו, שלשם הורדנו חביות בירה גדולות מעץ אלון ובמחלקה למעלה ממלאים בירה נקבוקים אוטמטית. תמיד בוקעים משם צלילי זבוכית. בימים חמים אבא הי שולח אותי לשם לקנות בירה קרה.

והיה היהודי קלמן שהובא מישראל, אז "פלשטינה", מעדנים ופרי-הדר שאוכסנו במרתף הקריר, היה מפיץ יחידי בעיר. הוא מכר גם פרי-הדר פגום ליהודים דלי אמצעים. ואכן יהודים אכלו תפוזים פגומים כלשון ההלצה: מתי אוכל יהודי תפוז? או כשהתפוז "תולה" או כשהיהודי תולה. והיו המאפיות שבמרתפים בהן ביקרתי בדרך כלל בחורף כדי לקנות לחם טעים ולהציץ איך לשים את הבצק בערכה ידנית גדולה. הייתי סקרן. התחשק לי ללוש פעם בצק. וכאן הבזיק לי זכרון מעניין. צמוד לכיתנו עומדת ווילה מבוצרת עם הרבה משרתים, משהו מסתורי. טירה קטנה. כתצר היו שני כלבי זאב, זקיפי הטירה. כתזית, מחוץ לגדר, התנוססו עצי ערמון ענקיים, מהם אנו קטפנו את הערמונים בעזרת מקלות ואבנים. כטירה שלטה אישה מבוגרת תמהונית פולניה, גברת מלוניציה. תמיד חנו ליד הטירה כירכרות האצולה. כשטח ליבלב גן פרחים יפה, גינת ירקות, חממות מזכוכית וכוסתן קסום. ובינינו הפריז קיר אבן מכוסה בגפן המטפס, שם מצאתי סדק בגדר מאחורי הבית שדרכו הייתי מתפלח לבוסתן. נאכיב הייתי תולש לילך ריחני ומביא הביתה. בקיץ טעמתי מעצי הדובדבנים, לפעמים גם נגסתי אגסים עסיסיים. אגב, הפרי היה לא מרוסס, הגשם שטף אותו גם בקיץ. וכך מצאתי לי גן-עדן קטן משלי. למסתור הזה היתה לאבא גישה חופשית לצרכי עבודות נגרות. הפריצה תמיד מאירה פנים לאבא שלי. לטירה היו מגיעים בחורף אורחים, במזחלות רתומות לסוסים מהצייד, מביאים ארנבות וצנאים ועושים שם משתה. לגברת היה בית-צייד ביערות. במקביל לחומות הטירה מסתתר שביל חשוך ושם מתנהלים חיי-לילה תוססים, כאן שלט "המקצוע" העתיק - הזנות. בפינה ליד מחסן עץ שהונחו על שפת הנהר "בלקי" בפולנית. דרך אגב, הפרוצות היו "כשרות", היו להן פינקסי בדיקות, הרי הן "משרתות" חיילים פולנים ואורחים. עובדה, לא מפגרות אלא בנות העולם "הנאור". ומי בעל הקורות, יהודי בשם זלצינגר.

ואני הסתובבתי כמו ברקיע הזכרונות הנגוזים והולכים.

הנה אני עובר להתבגרותי.

בבניסתי לתנועה הציונית "הנוער הציוני" שאבתי נתונים הסטוריים על היהדות, שם גיליתי מתצבה אדירה, היני צומח זן חדש של יהודי. שם רכשתי חכרים וחכרות מאוד לכביים. כאן בארץ יש עוד שרידים מהנכס הזה. אני לא רוצה למנות שמות, שמא לא להחמיץ מישהו. נקן הזבקנו סיסמאות מדבריו של חוזה המדינה הרצל - "אם תרצו אין זו אגדה", או מהמקורות - "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". הרינו רעבים למיטוסים.

בתנועה הבהירו לנו מה גרם לצמיחת הציונות, הגורמים היו רבים. פוגרומים הניעו המוני יהודים להזניח את האשליה הדתית ולחפש פתרונות ולא לחכות לניסים, אלא לעלות ארצה, לחרוש, לבנות ולהבנות, לא לדרוך במקום.

נקן היינו מתלכדים באינטימיות סביב שולחן מואר במנורת נפט ושאבנו מידע, התעמקנו בנושאים קרובים ללבנו המוטרד. סיפרו לנו על קלגסי תמעלניצקי הידוע לשימצה הפורע, עורף הראשים שהיה לימים ל"גיבור לאומי", בברית-המועצות יש אפילו עיר על שמו...

שמענו על משפט מבוים של קצין יהודי בשם דרייפוס, בצרפת. למדנו על עלילת הדם הזדונית, על היהודי בייליס ברוסיה הצארית, היו שיחות רציניות על המאורעות. בארץ כ-30-1929 נשפך דם יהודי. רצח זה נתן תנופה להתיישבות עיקשת, לתלוציות פורחת, לעליה בלתי ליגלית לא סימטרית. הקמת קיבוצים, ייבוש ביצות וקדחת, פריצה לילית נועזת תומה ומגדל, השתרשות בקרקע, אניה ראשונה בתל-אביב, טייסים יהודים, אידיאליזם בתוכי בער. באופן גיאוגרפי הייתי רחוק אבל נפשית הייתי כאן בארץ-ישראל. התעמקתי במקורות העבר בקריאה.

משפחתי כבר הייתה שורשים בארץ. משנות ה-30 היגר דודי בנימין, נגר במקצועו, עם משפחתו מפולין מהעיר הוסיאטין לראשון לציון. כאן בפולין של 1935 אין עתיד, האשליה להיבנות באירופה התפוררו. אחי יצחק עם משפחתו עולים לארץ-ישראל, שכאן הם נאכקים לשקם את חייהם. עובדים קשה בלי ברונות (אם יש עבודה). לפעמים נוחתים מכתכים עצובים מהארץ על ההסתגלות הקשה, לאבא זה איתות לא משמח והוא תמיד משתדל לסייע כפי יכולתו. גם אחי זיליג נמצא כאן עם משפחתו והם כולם יחדיו מצטופפים בדירה צפופה כחיפה, בציפיה לעתיד טוב יותר. בתנאים קשים גידלו את ילדיהם וגם תרמו לכניית הארץ. לצערי, הם כבר אינם בחיים, עם האתיינים אנחנו שומרים על קשר לבבי.

בין ניהלנו שיחות על מיתוסים: על הרצל חוזה המדינה, על טרומפלדור ונפילתו בתל-חי, על בורוכוב, גורדון, וייצמן, בן גוריון, ז'בוטינסקי, ביאליק ועוד כהנה וכהנה מנהיגים. זנו על הצהרת בלפור להקמת בית לאומי. בקן רקדנו הורה בקצב, שרנו בעברית, וזה היה לזמן שבתוכי ביסס את הציונות.

הנה בערה חדשה מתלהטת.

היטלר יימח שמו, מגרש יהודים תמימים לפולין, יהודים שהניחו שורשים שם, אפילו סיגלו את התרבות הגרמנית ונטשו את היהדות. ממש מתבוללים. גם זה לא הושיע להם, תהא זאת תזכורת לאלה היוודים מהארץ. זרם הפליטים האומללים, מושפלים כמו עדר נרדף, מסולקים לפולין. היהדות הפולנית קולטת אותם על אף הצרות שלהם. הרגשתי שייכות איתנה.

ליהודים, יותר מכל העמים היה חוש מחודד שפותח בגולה, חוש איתור סכנה של האיום על החיים.

פעם האזנתי לנואם, שצ'יין בנאומו את מטרותיהם הזדוניות של הנאצים. בפרוזאיות יפה נתן משל: שבאחד מערבי חנוכה, חושך, בעיירה הולך שמש בבית-הכנסת עם מנורת לילה ומאיר את הדרך, מבקר מתפללים שלו ומבקש מתנת חנוכה... ופתאום מתנפלים עליו, שוכרים לו את המנורה, מכים, הולמים! המסכן בוכה ומתחנן "אני שמש, אני רק מקבץ מתנות חנוכה, גרושים, מדוע אתם פוגעים בי?". המתנפלים השיבו "לא איכפת לנו שאתה מקבץ נדבות, איכפת לנו שאתה מאיר, מרשרש, אתה מפריע לנו למלאכה, אנו גנבים!".

זהו, היהודים חשפו מזימה רצחנית שלהם "האירו"...! אבל העולם התעלם והאנושות שילמה חמישים מיליון קורבנות!... אנשים שנולדו בצלם אלוהים! ביניהם הושמדו ששה מליון יהודים! כן, סטטיסטיקה אכזרית ואנו נושאים את התוצאות...

אני תוזר לבגרות שלי שתמה.

בשנת 1936 השתלבתי בנגריה שלנו בהזרבת אבא, אחי מיכאל וגיסי אהרון. אני עובד בהתלהבות, הרי לאיזה תוג הצטרפתי? גאווה לי. הנגרות שלנו הייתה ידנית לכן הופיעו על הידיים יבלות כשאתה מקציע, מנסר ונושם ריח שרף של עץ אורן, מתלהב מהמוצר. המגע עם אבא נעשה הדוק יותר. אני מתפתח, מתעורר בי יצר הרומנטיקה, רגשות, חיזור אחרי בחורות, פלירט. לראשונה הסמקתי כהבעת רגשות. שם אהבתי פעם ראשונה ורקמתי חלומות. רקודים סלוניים, קריאת ספרים לעומק הלילה, סרטים רומנטיים. מעניין במרכאות היה לצפות ביומנים מהעולם. ב-1937 על המרקע ספרד בלהבות מלחמת אזרחים, בתים קורסים ומתחת להריסות מחלצים גופות נשים גברים וטף. הוצאה להורג ביריה! הרג! מראה עגום. אני צעיר, רק מתגבש, לא מסוגל לקלוט את המתחולל (ומי כן דמיין ששם נרקמת מלחמת עולם שנייה). אני ממהר צמא לחיות.

ב-1937 סולקתי מהתנועה בגלל "סטיה". הלכתי ללמוד ריקודים "במחתרת".
בדיעבד, לא חיבוקים כפרהסיה היתה "סטיה אידיאולוגית" הרי בקן היינו
באחוזה עם חברות. נכון, הריקודים הסלוניים גרמו העדר מהפעילות
בתנועה, אבל אני כבר "קוולר" (מחזר) בן 16 נפשי איתנה, הציונות שלי
- לא ניתן לסלקה. שם קיבלתי "אומץ" התחלתי לפלוט עשן של 3 סיגריות
"פלסקי" פול' (שטוח). בבית עוד לא העזתי. בערבים עם חברות חברים
"מדדתי" על מדרכות במרכז העיר מרוצפות לוחות אבן טבעית בצבע דובדבן
ונשרמנטיות מקוטרים עשן, נצן התבגרות עוז?... בשבת נוהרים לנוח
להתרחץ להשתזף מאחד החופים בעיר, כמובן רובם יהודים, לחורשה טבעית
ככינוי "לוז'ן" (גרמנית-עגמון). חברות חברים משתעשעים כאן, הנהר לא
עמוק. בעבר הנהר השני מתרומם הר גבוה ושם קצת מעלה זורם מעיין מים
מינרליים קר-בקרר מבטן ההר. על משטח בלתי מפותח דורכים בצפיפות,
שותים מהמעין ורוחצים עצמם באנחה מקור והנאה. עד היום איני יודע את
התכונות הרפואיות של המעין, כולם אמרו "זה בריא?...".

והנה שוב מאורע זדוני. בחשעה בנובמבר 1938 בתי הכנסת של יהודים
עולים באש במרחבי גרמניה פוגרומים, הכינוי "קריסטל-נחט"...
(גרמנית) (ליל הבדולח). איתות חמור, אבל מצפון העולם רדום. הרי
קודם שרפו ספרים, עכשיו בתי-הכנסת ואחר-כך צמאי-דם והגיעו גם
לאנשים.

כאביב 1939 שמחה. מגיעה אלינו אורחת, דודנית מברוקלין שבאמריקה.
כולם נוסעים לרכבת במרכבה לפגוש בה, רק אותי לא מצרפים, צפוף
במרכבה, והנה סידי היפה כאן, בת אחיה של אמא שהפליג לשם לפני מלחמת
העולם הראשונה ואז חי מחייטות עם משפחתו בצניעות.

לפני שהגיעה סידי אלינו היא ביקרה באנגליה אצל הדודה שלנו הניה וגם השתתפה בטקס החתונה של אחותי צ'ארנה. היא באה לכלות בקרבנו ובמיוחד להכיר את אחי מיכאל (על אופיו היא כבר מעודכנת). לי העניקה מתנה מהודרת באותה תקופה, מכשיר גילוח מוזהב עם חבילת סכינים. העיקר, הם, סידי ומיכאל התאהבו אהבה לוחטת והחליטו לערוך נשואים בחוג משפחתי ולהגיש ניירות להגירה. סידי הכירה את הקן המשפחתי כפולין באינטימיות ומאוד בהערכה.

פרט קטן, סידי טיילה בעיר, והאלגנטיות שלה משכה את עיני העוברים ושבים, הנשים קינאו בה, תמיד ישב על ראשה כובע רחב שוליים, תמיד מטופחת ולבושה כבגדים חדשים ומודרניים בגזרה אמריקאית.

באזר כבר ניצוצות של מלחמה. אני מתעורר מהחלום וחוזר לכרונולוגיה מציאותית אז. געש האנטישמיות התפרץ מזמן, סרטן הנאציזם מתפשט, פוגרום בעיירה פשיטעק בפולין. בראש עומד כומר סדיסטי טשע'ציאק, רצח, ביזה, פורענות, פוגרום מזעזע הרעיד את יהדות העולם, ובכך גרם לאחד אותם וגם להוליד צילי זעק!!!

הנגר געווירטיג כתב שיר באידיש "עס ברענט ברידעלך עס ברענט!" (העיירה שלנו בוערת). עד היום נשמע שיר המחאה בכל טקסי הזכרון לקורבנות השואה. לא לשכוח את האימה הזאת!

"הסנציה" (שליטים) הפולנית מכולבלת, לא יודעת לנווט את הפוליטיקה שלה. בספטמבר 1939 גיוס כללי, חרדה מאי וודאות, מתח, גרמנים התפרצו לפולין.

באחד הימים ייבבו וזעקו הצופרים ופעמוני כנסיות צלצלו! מטוס גרמני חדר בטיסה נמוכה, השמיים היו כהירים כשהוא מרעיש את העיר ופולט כמה צורות במקלעיו.

פרצה פניקה היסטרית, אנשים מכולבלים פתחו במנוסה פרועה, בצעקות רצו

פרצה פניקה היסטורית, אנשים מכולבלים פתחו במנוסה פרועה, כצעקות רצו ללא כיוון, ועיניהם פתד מוות. הייתי בסביבת הבזר, אנשים עזבו הכל ונסו! פה נגמרה השלווה, הגיע קץ לסקופים כהם "האכילו" אותנו, נופצו חלומות ואשליות. בן 18 נקלעתי למציאות אחרת, אחרת!!! איזו מילה מפחידה. עידן ניפוץ אשליות! מה יהיה גורל משפחתנו? גם הם דאגו מה מאיים עלינו? חרזה, בערב אפלה, מתח, וכך בפתאומיות העיר משתקת. הכל נע במהירות. הגרמנים בבליץ-קריג (מלחמת בזק-בגרמנית) הביסו את פולין. פירדו אותה.

ארמיות תצוגתית עם חיל הפרשים המהולל "דרגונים" עם רמחים, על הסוסים, וגם כחרכות שלופות הסתערו על טנקים יורקי אש. הם נרמסו ונכנעו. מיתוס של מדים, צעדות דגלים, נמוג כמו שלג, אף כי פה ושם נוצרו כיסי התנגדות. יחידות נואשות ניסו לעמוד על נפשם בגבורה, אבל טורי שרשראות גרמניים ריסקו אותם.

אפשר היה להציל את פולין, לשנות את מהלך ההיסטוריה. אבל מרשל ריץ-סמיגלי טען: "גרמנים ישללו מפולין את החרות והרוסים את הנשמה". התוצאה: פולין נכבשה, שיירות פליטים של האצולה והקצונה זרמו לכיוון רומניה שלא כישרה טובות, מה יהיה?

השלטונות מחרימים סוסים ועגלות, אין דלק, מכוניות עזובות, ממש אנדרלמוסיה. גם היהודים, בחלקם פליטים, אלה שתפסו את ה"הפרינציפ" מה הולך, עזבו. תפנית דרסטית הפיגה את המתח במקצת.

ב-17 בספטמבר בבוקר מוקדם, העיר התעוררה. נפוצו שמועות "שמתקרבים" גרמנים או רוסים, אי ודאות, אבל כשיצאתי למרכז ראיתי מכוניות שנתוכן נערמות חבילות ותיקים, בטח עם חומר סודי וגם הרכה פוליציאים (שוטרים) פולנים מבוהלים נמלטים. ואז התוודענו לכך שהרוסים חצו את גבול פולין ונוהרים לכאן.

אז הדאגה נרגעה בקרב האוכלוסיה היהודית. צועדים לרחבת העיריה הרבה אנשים צעירים יהודים הרבה גם אוקראינים, פולנים לא בלטו שם. בשעה 10 בבוקר נכנס לזירה הצבא האדום. פני החיילים מכוסים אנק דרכים, הם מביטים בקדרות צועדים בכבדות, על גביהם נושאים מקלעים כבדים וארגזי פת מלאים בתחמושת, כרחכת העיריה עצרו מספר רכבים. על רצפת משאית פתחו בנאומים באוקראינית עילגת, בסימולציה מסולפת קולחים על "שיחרור" משיעבוד ודיכוי "מהפנים" הפולנים (בעלי אחוזות). אנו הצעירים נמשכנו קרוב למיקום הרכבים, משם ירדו חיילים, קצינים לאתנתת עישון. אנו הרי צמאים לדעת ומגששים בשאלות. וכאן מאחורנו דרך רחוב המרכזי דוהרים גיסות של מרשל טימושנקו, בלי הרבה דיבורים "משחררים" (עם וכלי מרכאות) חלקים מאוקראינה המערבית ורוסיה הלבנה שחלקה פולנית.

נלקחים בשבי חיילים פולנים מסכנים שהפיקוד שלהם נטש אותם. הנה מהומה מודאגת. על יד גדר הגימנסיה הסמוכה מובאים שבויי הצבא הפולני, כאן כפרהסיה בעיני הציבור הנוכח עוקרים מכובעים את סמל הצבא הפולני, נשר מוכסף, ובהתלהכות תולשים מהמעילים דרגות, חותכים כפתורי מתכת נוצצים עם נשר, כנראה זה "מסנוור" אותם. גאותם של חיילי הצבא הפולני נרמסת בגסות... אני בהלם האירוע אחוז בשכרון השחרור. מטרותם: השפעה רגשית נטולת סדר ואני בערבוביה משוטט...?

חרגתי, אני מצרף אירוע מהפגישה עם לוחמים רוסיים. הרי פתאום הם הופיעו ללא הודעה מוקדמת. היתה ביננו תקשורת (גם עם ידדים). פלא, גם קצינים יהודים היו, אותם "כיתרו ועמסו" כשאלות. בשלב הדיכורים חלק מהחיילים בשלווה שלפו מכיסי החולצות מן "פנקס" מעיתון מקופל בדייקנות לגודל סיגריה, תלשו דף ושפכו על הדף קמצוץ גרגרים עטפו הדקו העבירו על שפתם התחתונה (הרטיבו) הניתו על

השפתיים והדליקו.

אנו בתמימות שלפנו נרתיקים (פורטסיגר) עם סיגריות פולניות "טובות" והצענו להם, בבקשה עשנו, אך הם לא התפתו לדז'סטה שלנו, להיפך הם הציעו לנו לטעום את הטבק שלהם "רוסקאיה - מאחורעט'שקה" (רוסית). נעטרנו, חילקו לנו פיסת נייר ובהנאה שפכו לכולם טבק. ההתמחות שלי בגלגול סיגריה ראשונה נכשלה, קצין הושיט לי עוד פיסה. הדלקתי את הסיגריה הלא סימטרית, שאפתי לתוכי עשן חריף, ופתאום נשמתי נעצרה, נחנקתי, בעצם נחנקנו מהחוזק. הצחוק היה כללי, עבדו עלינו, לא לנו ה"ביבודים" האלו, זהו, למדנו לקח.

והנה תמונה משונה, שמנו לב שעל ידם הקצינים מרכיבים שעוני כיס, "מדוע יש לכם על היד כאלה "כצלים"? שאלנו, הם מרוב שאלות מכולבלין אחד מהם "מה זה?". . . ופתאום פלט: "גם רוסיה אדירה".

הצגנו להם השעונים (לא לכולם היו) בצורת מלבן דקיק עם שרשראות יפות והם הגיבו בביטול לקוני "צעצוע לתינוקות". היום "השחרור" סנוור אותי מהכרזות... אי אפשר לרכז את זה בכתב. בנוגע לעישון עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הפסקתי לעשן, הסיגריות נעלמו מהנוף, וכמובן טבק חריף לא העזתי לעשן.

אני ממשיך ב"שיחרור" 1939.

בהתחלה הם היו בחורים נחמדים, לחצו ידיים בפשטות, שרו את השיר "קטיושקה" ברוסית ורקדו כרחוב לצילי "גרמושקה" (אקורדיון). היו קצינים יהודים ביניהם, במקום "פן" (אדון) נהפכו ל"טובאריש'טץ" (חבר), כתרועה גדולה סיפרו "אנחנו לא כובשים, אנחנו משחררים!". . . העיקר הגיעו "פרעיליבע קבצונים" (באידיש קבצנים עליזים), עובדה, השתנו המאורעות, נבלמה התקרבות הגעש הגרמני שהיהודים חרדו ממנו, במקום סכנה נחתה רגיעה. לשינוי הפתאומי התברגו גם כמה "כולטים" יהודים קומוניסטים שבהתחלה ניהלו את המינהל, צרפו אותם הרוסים

להלאמת רכוש, לזה הם נגררו לא בלהט. ה"חגיגה" חלפה מהר, הם הוכיחו "אינטגרציה" משלהם. בזריזות רוקנו מדפים מהחנויות, הם יצרו דוחק מוזר, דורסים האחד את השני בגלל חתיכת בד, נעל ביגוד. עוד יותר מוזרה התנהגותם של הקצינים בעלי הדרגות, כנראה קונפקציה וגלנטריה קודמים לאידיאלים. הם קנו וחטפו הכל אצלם "שפע" רק בסיפורים, אך במציאות היו רק מדפים ריקים. התפיסה שלי היתה נאיבית על מה שהתרחש. לאחר תקופה קצרה הלאימו את כל החנויות שהפכו "רכוש לאומי", איזה לעג. הכינוי "ריאורגניזציה" פירושו התרוקנות. התנערנו במהרה מן הסנוור. ההעזה להגיב נבלמה מהר וכל מי שניסה, הוחלפה לו הכתובת בתוספת ליווי לסיביר "לחשל את האופי"! גם נגני רחוב ופושטי יד סולקו "שריד בורגנות"!!!

הם הזרימו תעמולנים בכדי לזהם לנו את המוח עם דיאלקטיקות "וההשגי הקומוניזם..." ובכפיה חויבו להיות נוכחים באסיפות.

אמת, הדיקטטורה אינה יכולה להתקיים ללא פחד! עם "השחרור" (?) שלהם הלאומיות שלנו נוטלה. אבל אצל הפולנים האנטישמיים היינו חלק מהעם היהודי ועם זה היינו גאים, היו לנו שאיפות ואידיאולוגיות, היינו שייכים לארגונים שונים, צינים ולא צינים לבתי כנסת. כאן באונס סיפחו אותנו לגוש "העם הסובייטי"...? היינו עזר ללא זהות. פתאום במשך הלילה סטלין הפך למנצח שלנו, להתנהג לפי התוים שלו...! אכזריות! הם סרסו את יכולתנו לחשוב, הרי בשבילנו "חושב" סטלין ומעכשיו אנו שקופים כמו באקווריום, הפרטיות נעלמה. הם הנחיתו נזק לעלבון למאמינים שלהם נתפסת מהפכה יותר משהועילו בעולם. בלית ברירה נאלצנו להסתגל, חייבים להיות, לתרום למשפחה.

התפוכה המריצה להפוך את הנגריה למגורים.

הקמנו קירות מחיצות ואחותי חנה הוכנסה עם משפחתה לגור שם. "ולרבקיה" למעלה עברה לגור אחותי דרעיז'ה עם משפחתה, ושוב התרחבנו

ונהיה יותר שמת. אכא עם ההכרות שלו בסביבה הצליח לחסל את התכולה של הנגריה כגון שולחנות עבודה, ציוד, עצים וגם עבודות גמורות שנישמרו במחסן, הכל נמכר.

הצטמצמו לעצמנו. במחסן סידרנו מקום עבודה ואכא שמר על הסדר שם ובכלל שם לפעמים התעסקנו. אנתנו התחלנו לעבוד ויחד עם האחים הפרנסה לא חסרה, היינו מביאים במשכורות טש'ערבונצ'יים - כסף רוסי לאכא שירגיש בעל בית וכמובן כבוד, הוא חילק לנו את המגיע כהנאה.

השגת המצרכים היתה קשה, נאלצנו בעזרת תימונים להשיגם, בכל זאת החיים זרמו, הרי אנחנו לא תחת מגף גרמני וזאת גם מסקנה נסבלת. התחלנו להינות, בידורים, סרטים מגמתיים, ריקודים, הכוראוגרפיה אצלם היתה על רמה.

הם כינו את זה רוסי "קולטורה" (תרבות) זול לכל נפש. עשירים שרכושם הוחרם עברו הכשרה, עשו להם "אונרוול" מצאו עבודה (חוץ מאלה שהוגלו), פוטנציאל העשירים נקטע וכולם נעשו צייתנים.

כתוצאה מכך שהגיהו אלינו הרוסים, סידי שלנו, אזרחית אמריקאית פנתה לשלטונות לתת לה להגר עם בעלה הביתה משטחים "משוחררים".

את בתינו פוקדים אנשים בלתי מזהים עם שאלונים ולא פעם סידי נלקחה בעדינות לשיחה. מאידך סידי חיזקה אותנו, היא לא עיכלה מה הולך כאן, היא הגיבה בשרמנטיות אמריקאית לכל הדוגים שלהם והם ספגו את מה שסיפרה.

אבל בבית חרדה מה"ביקורים" המוכתבים עצב, אבל אנו עובדים, המשפחה חייבת להתקיים וגם להסיר חשדות "פארזיטיות" וסידי לא נתנה לנו להיות עצובים.

היא טיילה והלכה איתנו לקונצרטים, ממש גיבורה, אי אפשר היה לדעת מה מתרחש בליבה. בסוף נובמבר 1939 הופיעה אחותי ינטה בעבודה ומסרה למיכאל דף מודפס באנגלית ורוסית, בו ציוו על סידי בעוד שלושה ימים

להיות מוכנה ל"טרנספר" (נשול). צוין שם שכל האישורים שמיכאל הגיש לקונסוליה הפולנית לפני השחרור (כיבוש) להגר, מבוטלים! מדוכאים חזרנו הביתה, מיכאל בכה וסידי היתה בהלם. אנו אובדי עצות, קצרה ידנו מלהושיע, ארזנו את חפציה, קרובים באו להיפרד.

בתאריך שקבעו התקרבה מכוניות, נפרדנו בדרמטיות מהדודנית שלנו והמכונית התרחקה מהר. לא הרשו ללוות, ירד מסך עצב. אחי מיכאל עם שברון לב נשאר בבית.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הוא הספיק להתפנות מהעיר לפני כניסת הגרמנים, אך נעלם לעולמים במרחבי רוסיה הקפואה ללא עקבות.

בהגיעי לפולין באפריל 1957 חודש הקשר עם אחותי. כשהתעניינתי על גורלה של סידי, שידרה לי אתותי צ'רנה תגובה עצובה.

סידי עם הטראומה שעברה התבודדה אי שם באמריקה וניתקה כל קשר. יעצו לי לא לחשוף הפצע... בכבדות בלעתי הגלולה המרה וזהו. כן, הנה עוד פרק מהחיים, בלי תפאורה, לא דומנטית כתובה. כן, הקדמתי עם האפילוג שלא לפצל אירוע.

בין כל המאורעות אצלי התרחש גם חידוש. במקום עבודה התגייסתי למין השתלמות לווארושילוכגרד אוקראינה, (ווארושילוב אז היה מדשל מפורסם) למרות התנגדות הורי, אך רציתי להיות עצמאי, דבר שלא הזיק לי. צעירים, ובשירה מובילים אותנו בקרונות משא, לא כל כך נוחים, (בדרך קצת התחרטתי) אבל לא נורא - נוסעים.

בתחנת הרכבת הגדולה ז'מערניקה, תחנה אדירה עם גשרי מעבר גבוהים, ברציפים עשרות קטרים, מאות קרונות, צפירות, שריקות, עשן שולט בשטח. ירדנו לקנות מזון בחנות, על המדפים קופסאות עם סרטנים, צקוריה בשלל צבעים, הם כינו את זה "קפה", קניתי תירס בקופסה, חלבה ולחם שחור סמיך, ממוכר יהודי שהסתדר.

יהודים סקרו אותנו וקינאו על הלבוש היחודי היפה מארץ קפיטליסטית לשעבר, וגם ריחמו עלינו, בלי לבטא (לאן בחורים צעירים?...). להם היה חוש הומור, כששאלנו כמה יהודים כאן, אחד השיב "50%" והוסיף תיוך "גם היתר יהודים?" אחד מהם "התפאר" בחיוך "תמיד תהיו שמחים כאן. כל יום תהיה לכם שמחה. תשיגו קילו סוכר יהיה שמח, אם תקנו קילו בשר- שמחה, אפילו דברי קמח להשיג לשובע - שמחה"...

השדר המצער לא נקלט ולא תדר מתחת לקרום הדק האמת המרירה. אנו "ירוקים" ולא תפסנו את ההנמקה שלהם בשלמות. מה לנו לקילוגרמים, אנו אוכלים כמסעדות פועלים, דוהרים למזרח בלתי ידוע. וככה הגענו לווארושילובגראד.

שם הזמינו אותנו עם המטלטלין להתמקם במשאיות, והוסעו לבית המרחץ, שם פגשו אותנו "סניטרים", נשים לבושות בלבן. הוכנסו למלתחה בה עמדו דוודים גדולים "שתכליתם לא ידעתי, הסניטריות הציעו לנו להריק את החפצים מהכיסים ולמסור את הבגדים ל"דיזיפקציה" (חיטוי). פעם ראשונה בחיים אני עובר חיטוי. לנו הסבירו שזה תיוני אחרי חמישה ימי נסיעה בלי להוריד בגדים (הכוונה לכינים) ושנקבל בגדים נקיים וחמים. ככה אנו עומדים במבוכה ומתכיישים להתפשט בנוכחות נשים... זה הצחיק אותן "כאן בבית המרחץ רוב העובדות נשים" הסבירה האחראית. כן, אחרי אדים ורחצה נעימה, מחוממים, חזרנו למלתחה, שם על המשטח מונחים בערימה הבגדים שלנו מקומטים ואדי חום עולים מהם. החלפתי לבנים והיתר דחפתי למזוודה, מרוגז. משם הובילו אותנו לשטח המפעל. בשער קיבלו אותנו המנהלים בסבר פנים יפות ומיד תילקו אותנו לחדרים מסודרים ונקיים ומשם ישר לחדר האוכל. שם כשאנו רעבים נאלצנו להקשיב לברכות. ארוחת צהריים הגישו לנו כיד המלך ולחדרים למנוחה. למחרת סידורים, רשמו פרטים וצורפנו בהתאם של ידע לקבוצות עבודה. לאחר מכן קיבלנו חופשה להכיר את העיר.

בעיר זאת מרכז מאגר פחם ואינדוסטריה כבדה. כאן התמקמתי. לנו, אנשי המערב היתה פרווילגיה. הרי אנחנו "משוחררים מנטל קפיטליסטים" (בדיחה). בכל זאת היתה לנו גישה חופשית לחנויות וערכנו הקניות ללא עמידה בתור, למרות התורים הארוכים מחוץ לחנות. חלק מהפליטים מפולין ניצלו הפריצה הנדיבה. קנו, מכרו והפכו לספרים הפסיקו לעבוד וחיו מרווחים. נוהג זה גרם לבושות. אני נגעלתי מהנוהג הטמא. בקיץ 1940 הפרוויילגיה בוטלה, לימדו אותנו איך לעמוד בתור ומה לשאול.

"מי האחרון בתור, מה נותנים וכמה זה עולה", שם נהוג להגיד, (נותנים) זהו ה-אב קודם כל מחיה, הרי השפה הרוסית חלשה אצלנו. טוב, את מזוני קיבלתי מבושל במסעדות הפועלים, לא נורא, אין אופציות לבררנות.

שם עבדתי והכרתי את חיי העם הרוסי. כיצד השלימו הם עם המציאות הקשה ומצאו זמן לשיר, לרקוד ולהתבדח - מסתפקים במועט. זה באמת הפתיע אותי. גם אני נהנתי מנעורי. את הבילויים מימנתי מעבודות נוספות, בערב ולפעמים בלילה כפריקת חומרי בניין מקרונות "פולמן" (50 טון) שהגיעו למפעל העצום בו עבדתי.

כמה פעמים מלאתי חביות עם סיד כבוי, נכוותי בידיים וגם לעיני נזל, אבל אני הייתי

צעיר תוסס ולא שמת לי לב לזה. הכל נרפא. העיקר שהמזומנים מצאו דרך לבדר אותי. השתלבתי בחברה הרוסית, עבדנו יחד עם תבורת פליטים מפולין ושם בצינעה לגמתי מהטיפה המרה.

בנסיבות דרמטיות, אחרי חצי שנה, חזרתי הביתה. אבא שלי נפטר. הוא הובא לקבורה מסודרת, הקמנו לו מצבה.

בחזרה התחלתי לעבוד במפעל צנאי, זאגתי שלי היא להווה בלבד, לחיות נלי אופקים רחוקים, אך בעבודה, כפי שנהוג כאן, מזכיר הקומסומול (ברית נוער קומוניסטי) "נשף בעורפי" - אילץ אותי להציג "מועמדותי" לארגון. פרוצדורה: מכירים, ממליצים עליך (ערבים) הצגה מזורזת. העיקר באסיפה התקבלתי לשורות. אני כבר כשר, חרוץ בעבודה ו"נאמן לסטלין"?... עברתי "טבילה" העניקו לי פינקס.

אין לי כבר זהות, יש לי בירו-בידז'ן "מחוז אוטונומי ליהודים" אי שם בטאיגה סיבירית, אינני שייך לעם שלי, אני אזרח סובייטי ותו לא? נסיון שקוף "לחנך מחדש", לעקור אותי מעמי (את הטקס הזה עברו הרבה צעירים כבר). התחילו לזהם את מוחי עם "פילוסופיה חמרנות וההיסטוריה של המפלגה".

הערת אגב - את ההיסטוריה של המפלגה הקומוניסטית הספיקו לכתוב מחדש עשרות פעמים. וכאן כשטח מערכה. הראיה - אירופה בוערת. מהעיתונות דלף מידע שצרפת נפלה, רוטרדם בהולנד בוערת, קרב אחרון בדונקרט צרפת, אנגלים נדחקים בגבם אל הים, נוטשים בחיפזון את יבשת אירופה מלאת ההרס.

הגרמנים השלימו את הכיבוש והרוסים כבר אחרי מלחמה עם פינלנד שהניצחון שלהם, אלפים הרוגים וקפואים בידיים וברגליים, כרמקולים נשמעו ספורים בדויים, על צלפים בלתי נראים "שגדלו" על עצים.

כבר ב-1940 משמנים את הגייסות שלהם, מתפרצים "לשחרר" את אסטוניה, לטביה, ליטבאה וגם מיישרים הקו בבסרביה ומולדביה, שהרי העמים "מבקשים" אותם, "משטתחים" ממש תחת מגפיהם. איזה בלוף מחוצף, הולכת מן תלוקה בין היטלר יימח שמו וסטלין, במוסקבה ריכנטרוף וסטלין שותים לחיים, ברחבת הקרמלין מתנוססים דגלים עם צלב-הקריס

והמגל-והחרמש, בהרמוניה מזוייפת של ברית דמים.

הגיע הסתיו, מתקרבים חגים שלנו והנה אירוע: לפני יום הכפורים פנו כמה יהודים אל מנהל המפעל בבקשה לשחרר אותם מהעבודה לרגל יום קדוש זה לקבל יום חופשה. המנהל השיב בנימוס "שהעם הסובייטי חוקק חוקים והוא מנוע לפעול נגדם. חייבים לעמול 8 שעות בנאמנות מסורה ואחרי שעות העבודה זכותכם לערוך חגיגה ומי שיפגע בסדר ישפט"...

ביום כיפור הכנו אוכל בעצמנו והלכנו לעבודה, אחדים מהעובדים היהודים צמו. אחרי בוכב ראשון חזרה אמא מבית הכנסת הקטן והקרוב של האלמנה שאנ'ציה "שנציגי העם" לא הלאימו, גם אחותי ינטה צמה. בבית היתה ארוחה חגיגית, אבא כבר לא בחיים, בערב לא יצאנו מהכית ונשארו עם אמא, כבדנו תמיד את רגשותיה.

חוזר אני לשטף היום-יומי, הימים לא מבטיחים... כבר שנת 1941 אני. ופה בעתונות המצונזרת דולף מידע על רכוזי הגרמנים בגבולות רוסיה!. אבל הם אטומים ומסיחים את הדעת עם הכחשות מלאכותיות. משווקים שקר! "אימונים טקטיים, תמרונים" וכיוצא בזה. הקרקע כוערת אבל פולחן סטלין הנהיג שתיקה! מפתדים לזעוק, משתמטים במודע, שרים מרשים תוך כדי צעידה. "אין כח בעולם שיכול לנו! איתנו סטלין עם יד הנרזל החזקה!"...

אותנו לימדו, שהדי התותחים תמיד יהיו שם מעבר לגבול. אמונה פנטית כדם נסללת, אוהבים מיתוסים, חיים אותם ומתים איתם!

ערכנו סדר פסח אחרון, לכבוד אמא רכשנו מצות ואגרנו ביצים בכמות מינימלית. אמא בישלה לנו מטעמים ערבים, את כל המצרכים סיפקנו, חגגנו רק בערב, הרי כיום עבדנו במפעל, אחותי ינטה הכיאה לנו אוכל לשם חם וטעים. היא עקבה בהנאה איך אנו "מחסלים" את התבשילים של אמא ושלה.

החג הזה כל-כך משתלב עם האביב הפורח אבל תרדה בלבנו מקננת. רית
עשן, הלבנה המלחמתית מתקרבת.

והנה ב-22 ביוני 1941 הגרמנים במבצע "ברברוסה" פרצו את "הסכר
המונוליטי"... מוכרז גיוס כללי בחיפזון.

הגברים נלקחו. אחי מנדל שוב לוחם, הגיס אהרון גויס. מעניין,
הפולנים לא חיילו אותו בגלל פלטפוס (כף רגל שטוחה), הרוסים לא
בררו, לבשר תותתים הכל הולך. והנה אחרי שבוע של אימון מזורז שולחו
לחזית. התהלוכה עברה בעיר, החיילים מסוזרים בשורות וצועדים בכבדות
לכוון הרכבת, בחורים עצובים עם נשק על הכתף, אחריהם נלווים לדרך
האחרונה נשים עם ילדים ממררים בבכי!

אני חבקתי בזרועותי ילדה מתוקה ששמה סימה, נושאת את שם אחותי
שנפטרה ב-1931, והנה אחותי מאמצת את מינה, ילדה קטנה המזילה דמעות.
"אהרון, אהרון לאן אתה הולך? אתה משאיר אותי עם האפרוחים, עם
הילדים הקטנים!" שומו שמיים!!

לא יכולתי להרגיע אותה, גם אני היזלתי דמעה. בלי כושה מתייפחים
אנשים. עדיין מצלצל לי באוזניים "אתה לא תחזור"!! הם הלכו ישר
לתוך האש טירונים. אני שואל איך אפשר לחיות בשקט? הרי הצללים שלהם
מסרבים להעלם. גם עכשיו הדמעות חונקות אותי ומרטיבות את הנייר הזה.
מטען הצלקות מתעורר מחדש, אנחנו אנשים פגועים. מלחמה עקובה מדם.
הגרמנים זהרו על ששראות הטנקים ופילסו מסלול הרס וזרעו מוות.

אני, בן 20, נקלעתי למערבולת כלתי ידועה. אחרי כמה ימים הפרופגנדה
של "נצחונות" דעכה, חיילים מרושלים עוברים דרך העיר, החיוך מפניהם
הוסר, הם עייפים ונסוגים.

בראשון ליולי נפרדתי מאמא, אחיותי וילדיהם בלב כבד, באשליה שאני
אחזור עוד.

לא תארתי שלא אראה עוד אותם לעולם. נשיקה וחיבוק אחרון, קריצה אחרונה. פרחתי מהקן, עזבתי את עיר נעורי, הסופה האכזרית גרפה אותי, נער פליט הנושא את תרמיל הנדודים.

שיירות של פליטים יצאו מהעיר עם ובלי עגלות, לכל הכוונים. בשלישי ליוכי בערב הגעתי תשוש לעיר פרוסקורוב, נקלטנו בין יהודים והחלפנו ידיעות. עייפים צללנו בתרדמה עמוקה.

בבוקר שמענו ברמקולים את הנאום הדרמטי של סטלין "הארץ בסכנה, הגרמנים פתחו במתקפה בוגדנית!"

למי זה כבר היה חשוב זעקות הצופרים, קולות הנפץ, המפציצים הגרמנים הגיחו והתחילו לזרוע פצצות.

משתררת כהלה, פעם ראשונה המוות קרוב אלי. חבורות התפרקו ונסו. אנשים שנפצעו נשארו תחת ההריסות. נשמע בכי ילדים וצווחת אמהות כלי הרף, ממש סיוט. אש, עשן וזעקות היסטוריות קראו לעזרה! לא היה אפשר להרים את הראש, יריות נגד מטוסים ושריקות רסיסים, אני ניצלתי! אחרי ההרס הרב רצתי מבוהל כמו מטורף, בדרך סתבו אותי לעזור לנפגעים ואני נחרד מהפחד.

אלוהים, מדוע?!... למה?...

אני כבר לא זוכר מה עשיתי כי זה היה טירוף. ארעה מפולת.

ופה סטלין מדקלם כניגון גרוזיני: "האויב ישבר והנצחון אחרינו"?!... ובכה באופן עצמאי סללתי לי דרך לקיום. ברגל ובטרמפים הגעתי לעיר ז'יטומיר. שם ראיתי את האנשים כשהם נעים עם חפציהם על גביהם נעים והכל זורם לכוון רכבות התובלה.

לי לא חשוב איפה, מתות מחוסר שינה הצטרפתי. רובם היו יהודים, טיפסתי לקרון דחוס והתמקמתי בו. זזנו בזחילה ברכבת פליטים חייבים לתת לעבור לרכבות עם חיילים שנעות לחזית ומפנות פצועיחם מהחזית.

ככה בצעדי צב, נגררנו עד לעיר פבלוגרד באוקראינה. שם המתינו לנו עם עגלות גדולות רתומות שוורים, קצת מהומה בסידורים ראשונים, חלוקה, והשיירות זזות לקולחוזים.

אותי כווננו לקולחוז "קגנוביץ'". הקכלה שם היתה מאוד לכבית. ברחבה שולחנות ערוכים בכל טוב, אחרי סעודה משביעה שמענו נאום והדרכה. כפריים חביבים קלטו אותנו במגוריהם. זכר ראשון הבאתי עצמי לסדר אחרי הדרך המייגעת. כפר נאיבי ושקט שהורגש בו חוסר גברים, אך מתפקד טוב עם נשים אמיצות. תחושת הלם המלחמה עוד לא נקלטה בכפר הנידח והשקט. למחרת חולקו תפקידים ואני נשלחתי לעסוק בנגרות כבית הספר, לתקן שולחנות וספסלים, עבדתי שם שבועיים. כאן למדתי לאכול במשותף עם כל המשפחה מקערה אחת עם כף מגולפת ומקושטת בציר.

זה היה באמת עונג אינטימי, מקובל בכפרים כמסורת. בשעות הערב רחוק מהדי הנפץ, בחושך (חשמל עוד לא הופיע כאן) נערים ונערות מנגנים על בלליקות, מזמרים שרים עממיים אוקראינים. רומנטיקה וגעגועים הרגשתי צביטות בלב, מה קורה בבית? כתבתי מכתבים שמעולם לא הגיעו ליעדם. אחרי כשבועיים מזכיר הכפר הביא אותי לביתו, תיקנתי לו כוורות דבורים וכן הרכבתי בחדר רצפת עץ. עד נואי הסתפק מזכיר הכפר ברצפה טבעית, מרוחה בחימר.

פתאום זה נגמר, גיסות גרמנים מתקרבים, הגיעה הודעה לגיוס כללי, נערים בני 16 ו-17 וכן מנוגרים נלקחים. עגלות התמלאו בגברים עצובים שנעו קדימה מלווים כיבבות פרידה מנשים וילדים מנוהלים.

ניגש אלי המזכיר ונתן לי חשבון לבנק הממלכתי.

חשבון די גדול על חשבון בית הספר. ביום הגיוס נסעתי עם כולם העירה ושם קיבלתי כסף. התיצנתי בלשכת הגיוס אך שם אינני מופיע ברשימות. נאמר לי שאני יכול לחזור לקולחוז או להתנדב, התנדבתי כי אין דרך

חזרה. התגייסתי בלי זגל וסמל, רק כיהודי נגד התוקפנים הגרמנים.

כל הלילה הלכנו ליחידה אשר נשלחנו אליה, וככה נכנסתי לשרות פעיל, מיד התכצרות, לימוד הפעלת נשק. לא הספקתי ללמוד סדורי מיטות עם סדינים, מהיום הראשון התגלגלתי על אדמה. בפלוגה שלנו שרתו שני צעירים יהודים שנולדו והתחנכו באוקראינה רוסית, חבר'ה חביבים ומשכילים. יהדותם היתה רק כזחות. אוצר המילים שלהם כלל מילים אחדות כאידיש מהסכתות. הם גדלו בחילוניות גמורה. ממני שאבו חוויות מבית יהודי פולני... ואני אפיקורס כמוני הצטרכתי להיות להם "מסיונר", כמושגי ראש השנה, יום כיפור, חגי שמחה, פורים, אוזני המן, פסח ומצות. פסטרנק שמע פעם על מצות ועל איזו שהיא עלילת דם שדוכאה, לפי הגדרתו. קשה היה להם לעכל איזו מסורת עשירה יש לנו.

שוחחנו על נושאים עממיים, על אנטישמיות בפולין ועל החרדה שעוטפת אותנו, זכרונות וגעגועים טריים להורינו כשהכל באפלה.

לאט לאט התפתחה אצלם רגישות ליהדות. ספרתי על נס חנוכה. מנהג הדלקת נרות ואכילת לביבות מתפוחי אדמה. הם הגיבו "מטעמים כאלה אנו כולעים כל השנה, זאת לא אטרקציה בשבילנו". בכל זאת קרבת אלי את "השקוצים" האלה. הידידות נרקמה בחפירות שורות קוי הגנה.

אגרוף המשוריינים הגרמני רמס את כל האנושות, בדרך הרס סבל ומועקה. כולם נעשו עצמאיים, ילדים שפעם היו מפונקים הפכו למופקרים כשהם נאבקים על קיומם. מלוכלכים בכגדים קרועים מלאים בכינים וסובלים בגלל חטאיהם של מבוגרים מבלי לדעת מדוע? ילדים עם עיניים נוצצות ומי יודע אם יש להם עתיד.

כל זה עובר לנגד עיני אין לי תסריט אך יש לי מילים ואותיות. אבל אני חייל עם צרות משלי, במנוסה רעבים, נכנסים לכפרים ופונים לאוכלוסיה באופן עצמאי ומבקשים פת לחם. גם להם לא היה כשפע. שדות הזגנים לא ניקצרו והוזנחו. חלקות גדולות של גידולי ירקות ומלפפונים

קיבלו צבע צהוב, גידולי העגבניות התפזרו על הקרקע, איתות לרעב. עלינו אוסרים לגשת. "רכוש המדינה לא ניתן לביזה" פלט פוליטרוק "לא אתם שתלתם!". כמה חיילים מחו "זרענו, שתלנו, נטענו, אבל נטשנו! התגייסנו לצבא האדום!" כאן ברוגזה חשדנית פלט חייל "אז מה חבר פוליטרוק איך אני לוחם כשאני דעב, אולי חבר פוליטרוק! אתה רוצה להשאיר את זה לגרמנים?...". הפוליטרוק נדהם ובמבוכה נסוג. את אי שניעות הרצון כלמנו בתוכנו, התגרות בקצונה "מריח" ככדור בראש נשדה. בזמן נסיגה דרך מחוז חרקוב נעצרנו בכפר, להתבצר. הכפריים גידלו בגינות דלעת ענקית ויפה ועם זן זה האכילו אותנו לפעמים, עם חלב, כיד המלך, במשך שבוע. משונה בטבע, בשטח משימה: לחפור עמדת צפיה אסטרטגית.

כאן האדמה דביקה בצבע אפור בהיר, במכושים עמלנו קשה, גילפנו פצלי קרקע. באמצע החפירה ירדה פקודה לנטוש. אז נסוגנו לכיוון דונבס מכרה פחם. בסביבת קרסנו-דון, הוצנחו גרמנים, אנו הצלחנו להתחמק דרך הביצות. ככה בנסיגות התחשלת.

סתיו, הגיעה פקודה להתקפל ולצעוד לגיזרה אחרת, יותר עמוקה, במרחבי רוסטוב. והנה הגדוד שלנו התקרב לעיר קונסטסטינובסק במחוז האדיר רוסטוב. פתאום גילינו שמערך ההגנה האווירית אויש בידי חיילות - נשים צעירות ובריאות. על ראשן כובעי פלדה וגם כומתות כחולות. כווננות מטפלות ברדרים (מכ"מים) ובפרוז'קטורים מסתובבים על בסיס התותחים, מין "קרוסלה", ומזדקפים אל-על, יפה... .

חודש נובמבר, קר ולפעמים בלילות מפזרים אותנו בישובים ללון. בזמן מסע במעבר, כוחות הצבא האדום כבשו חזרה את העיר רוסטוב ואנו עוברים דרך סטיצות (ישובי קוזקים) ונעים בשלגים לנקודה אסטרטגית, כפר קטן

בשם טש'קאלוב, שם הרבה מחפרות ומעט מכני עץ, כאן הזירה שלנו, כאן
אנו נתבצר.

בתורף 2-1941 היתה תקופה קשה. חופרים נאדמה קפואה עם לומים בנינו
קווי הגנה ומי שנחלש ונעצר, חלק מגופו קפא. האוכל היה דל, ככרות
לחם חולקו עם גרזן. היו מביאים להם מהעיר צימלה ובדרך הלחם קפא. גם
לי קפאו שתי הבהונות, מה לעשות, המלחמה גובה את שכרה. בתפרי בגדי
מקננים כינים. רק בסוף החורף התקינו מתקן פרימיטיבי לחיטוי ורחצה,
קצת התרעננות. לכסף לא היה ערך בכפר. לשם השגת מזון, קמח או תפוחי
אדמה היה ניתן לבצע זאת רק תמורת חליפין. פרטי לבוש אזרחי שסחבתי
מהבית החלפתי בהדרגה.

ככפר הנידח בו התרכזנו, רוב הקולחוזניקים היו עניים. בערב כאשר
חזרנו מהביצורים לא היה במה לחמם המחפורת (זעמלאנקה ברוסית), כדי
להכין איזה מאכל, המצב המכביד והחמור הפך אותנו ל"וונדלים". עקרנו
עצים של בתי ספר, שהיו סגורים בשיטתיות.

הקרב על החיים היה אכזרי. איכשהו עברתי את החורף הקודר, בהגיע
האביב הסתמנה קצת הקלה.

כראשון למאי 1942 התקרבו לעיר רוסטוב. הגענו לסביבת העיר טהן-רוח,
שם התפרסנו. קיבלנו מפקד מחלקה חדש. והנה "מתקון" לסדר חדש. באחד
הימים בזמן ביצור עמדות, מפקד המחלקה פקד על הפסקת עישון, כולם
התישבו לנוח וחלקם עשנו. אך פתאום קוזמענקן פלט "מי שאינו מעשן
לקום ולהמשיך לחפור!" והוא הצהיר "פקדתי לעשן!" בקיצור כולם התחילו
לעשן אלה שאף פעם לא עישנו. ככה חזרתי לעשן ושוב התמכרתי. המפקד
עצר את הסחר-מכר בין הלא מעשנים, הם היו מחליפים טבק בעד מנות סוכר
או מזון אחר ומאז חדלנו.

הוא סיפר שסבא שלו היה חקלאי. אצלו בשדות הפלחים עובדי האדמה היו עוצרים את הסוסים כאמצע התריש, מגלגלים סיגריה ונותנים להם מנוחה ואילו הלא מעשנים היו מעבידים את הסוס עד לעייפות. ושוב ביצורים ובניית מכשולים, חסימת נחלים, העבודה קשה, ידנית, שלושה אנשים מרימים דחסת כבדה, מנחיתים חבטות, דוחסים צנורות ברזל, כדי לחסום מעבר הטנקים. סבלנו מרעב, פה ושם עזרנו לעצמנו.

כאביב 1942 נלקחו הרבה חיילים לחזית פעילה, ביניהם חברים שלי. הצטרפתי, נוצר בינינו קשר. שתלתי להם מהאיזשקייט. בראשי עברו מחשבות של "ראש קטן" מדוע התנדבתי?... אבל מישהו חייב להקים ביצורים. כשצעירים מסוגלים לשאת בנטל, יש לך קובץ שותפים למצוקה, עמלים קשה.

מעניין, יום יום "זוכים" אנו לביקור של מטוס דו-זנבי של לופט-וואפה גער. (מטוס ביון), שמצלם במרומים באין מפריע את כל האובייקטים. אנחנו רק מרימים אגרופים ושולחים קללות! הגרמנים הערמומיים המתינו לגמר הביצורים. לפי הוראות ציירתי על העמדות סיסמאות, לדוגמא: "לוחמים עם אש קולעת, נשמיד כובשים גרמנים!" אך, סיסמאות העיזוד והעוצמה איכזבו לאחר תקופה קצרה.

ביולי 1942 הגרמנים פרצו את הקווים בזירת רוסטוב וכל הביצורים המזויינים נותרו מאחור. שוב נטישה לכוון קלמיקייה. עברנו בעיר רוסטוב ולפנות ערב היחידה שלנו הספיקה לחצות את הגשר מעל נהר דון שנסביבת העיר נובו צ'ערקאסק, זורמת תנועה צפופה, קצינים מכוונים אותנו באיום נשק, נדחפים. רק נעשה חושך ופתאום הגיתו חמישה מפציצים גרמנים, "תלו" מצנחים מוארים והתחילו להפציץ נורא, מאות משאיות עמוסות חיילים על נשק וציוד נעלמו במעמקי נהר הדון.

זוועה! יחידתי התחמקה מהקטל והמשכנו לסגת דרך כפרים לכוון המדבר לעיר עליסטה במחוז אוטונומי קלמיקיה, שם עצרנו. קבלנו הוראה להטמין מוקשים בחפזון בשדות נטושים של גריסי-דתן מאחר והגרמנים מתקרבים. הטמנו מוקשים. מתחנו חוטים נמוכים וקשרנו אותם לניצרות, המקום נותק לדריכה מוחלטת. אבל הגרמנים עצרו בינתיים, אנתנו עמדנו עירניים ורעבים. הרעב לא מביר בפקודות, עברתי חמישה חוטים מתוחים באדישות מוזרה, סכנת מוות אורבת בכל פינה, אוספים שיכולת. כמה חיילים נפצעו קשה. אין אפשרות להבחין בדמה (מוסואים). לאיזו אדישות המלחמה מביאה את הבן אדם?!

והנה, עבוד גרעינים בתנאי שדה, תרמיל מפגז גדול משמש לנו כמכתש לקילוף. היינו ממלאים את התרמיל בשיבולת ועם קרש עגול בבעיטות שוחקים את הקליפה, אחר כך מפזרים ברוח והנה יש לך גרעין לבישול. ככה, סכנה משפרת את הטעם.

אתר מספר ימים שוב נדידה, דרך המדבר לכוון הים הכספי. הולכים בדרך רק בלילה, מים לפי הקצבה, אוכל זל, נסוגים בכבדות. כדאי לנמק, אחרי עליסטה בירת קלמיקיה, הגרמנים עצרו את ההתקדמות, הרגישו פחד מהמונח מדבר הראיה, בערבות אסטרן נחתו יחידות טריות ממוסקבה "גדודי חוסמים" עם נשק וביגוד אנגלי...

סוף סוף הנסיגה נעצרה, אנו באזור קאל-חודה ששים קילומטר מהעיר אסטראהן, שם התפרסנו קרוב לכביש. הכנו מחפרות לעצמנו בערך בגודל של קבר, עם מדרגות, עם אגמון כסיתי את "הווילה" שלי וכאן נתקיים בינתיים. תפקידנו להתבצר ולהיות בשמירה קרבית.

אירועים שוטפים: מול העמדות שלנו מרוצים עדרי בבשים, כהמות שפוננו כחיפזון מקולחוזים, רועי צאן משאירים כבשים צולעות המתקשות ללכת, ואנו בזריזות שותטים ואוכלים את בשרם כשפע. שאריות קרביים ועור אנו קוברים.

אחר זמן קצר ההילולה נגמרה, הזרם נפסק אבל אנו מתבצרים. נחלשתי, האספקה אינה מגיעה, רעב! ענני יתושים תוקפים, זרעו מלריה - קדחת. רבים נופלים למשכב, כינים, אנשים גוססים, הגוף רועד, בולעים אקרחין. התנפחתי משתיה מופרזת של מים רתוחים, ראיתי את הסוף וכל זה מאכילה מופרזת של דג מלוח מטוגן ומבושל מחביות.

אני שוכב מוזנח, מצבי טרגי, איך אני אגמור ואיפה!? התגברתי איכשהו, הנעורים גברו. טבח אוקראיני גושני תמיד בוכה לנו "נעמאיה" אין (אוקראינית). גם הלחם שקיבלנו היה כמו חימר, האופים "השלימו" עם סובין. החולים קיבלו לפעמים מעט דגים מבושלים. כאזור הפריסה היו אגמים מתוקים, בהם עסקו אנשינו כדיג. לפעמים דגו דגים וזה עזר במעט לחולים. גם בערבות קלמיקיה היו אגמים מיובשים דומים לצלחות אדירות ומעל כמו שלג לבן - מלח מבריק. זה לא הכל, אחרים מחטטים, חופרים ושולפים נבלה, שורפים צמר ואת העור מכשלים ואוכלים, חלקם הורעלו והתנפחו, וחלקם מתו! יאוש האנשים נטולי תקווה.

הפיקוד מזהיר ללא אמצעים לעזור. איזה מין לוחמים היינו, רובים הפירמידות נרקבים. לדעתי, מחלקת צנחנים עוינת יכלה לרסק אותנו או לשבות. מזלנו שלאויב צרות משלו.

חייב אני להתוודות על ארוע אפל ומעציב שאני מעורב בו: לא רחוק מהעמדות היתה תחנת שאיבת מים, שם עצרו רכבות משא וקטרים ומילאו מים. מסילה זו בנו אסירים לא מכבר לצורך פינוי בגלל זה הרכבת נגרת בכבדות מאזור קאוקז.

כמו כן "גששים" שלנו, תמיד הריחו מה תוכן הקרונות ומה ראוי לאכילה. האשלון (רוס' רכבת משא) תכולת הרכבת נשמרה על ידי אנשים מבוגרים וחמושים. למרות הכל הם לא רצו בבעיות עם חיילים מיואשים וחמושים, הם לא היו "פונקציה".

והנה הגיע אות! יש פלטפורמות (משטחים ברוסית) עם חביות שפוננו ממרתפי קיזלאר (קאוקז). הסתתרנו בין החביות ואחר שהרכבת זזה מרחק מהמתנה התחלנו לגלגל חביות החוצה על החול.

אחדות התפרקו והחול ספג את היין. והנה חבית גדולה "קיפצה" שלמה. קפצנו מהר והתקרבנו, עקרנו את הפקק ונדחפנו למלא מסטינגים (קאטעלוק ברוסית) משם יצא נוזל ריחני סמיך. לגמתי מעבר למותר, בעצם כולם לגמו מהמתוק והטוב הזה. פתאום סחרחורת - תוצאה של חולשה, התמוטטתי יחד עם כולם בתרדמה, מרוצה על החול, אבל שובל החברה ואחריהם קצינים גלו ונתקלו בנו. אחר כך סיפרו לנו שמיד לרדומים פירקו הכריחים מהרובים, למי שהיה נשק. במקרה לי לא היה, זו ראייה למשפט צבאי. תחת המדים והדרגות יש גם כן אדם עם רצון. הם לא התאפקו ולגמו מהמשקה הריחני. השתכרו וגם התמוטטו בכל מיני מקומות.

העירו אותנו, הייתי מטושטש כמו כולם. כאשר גילינו את המחזה המביש החבר'ה החזירו את רוביהם וגררו עצמם לשטח הביצורים. דבר אחד אני יודע, חכית נחתה בגדוד ורוקנה, והפרשה הושתקה. רק מזכיר הקומסומול זכק בקצת רכילות, אבל ההד שלו נעלם במדבר. הוא לא לגם, איש רזה גבוה פנאטי עם פנים חלקות (לא גבר ולא אשה). אפיזודה לא מוסרית עברה. כדי להשלים עם עוד קוריוז טראגי. בתחנה עצרה רכבת המורכבת ממיכליות עם חומרים כימיים. ביניהם מיכליות עם ספירט-עצים מאוד מסוכן. "הגששים" הריחו ריח ספירט, כמה מכורים זנקו לשם וינקו את הנוזל הבוהר. התוצאות היו דרמטיות. ארבעה חיילים נשרפו מהרעל, ניספו, ושניים לקו בעיוורון. זהו, נוף מלחמתי אכזרי.

כנראה שספורי הזוועה הגיעו רחוק! שהנה סוף-סוף באו רופאים ונקטו באמצעים להציל את מה שיש, נשק הגרוטאות נלקח מאיתנו, נדחפנו למשאות והוסענו לאסטרחאן. שם קלטו אותנו באיזה בית-ספר. נקי שם, עם מזרונים על הרצפה, מיד בדקו אותנו והתחלנו לקבל תרופות. במשך שבועיים פיטמו אותנו, בית המרחץ היה הנאה. נולדתי מחדש. קיבלנו מדים ולכנים חדשים, מצב המזון השתפר, אכלנו דגים מבושלים במנות אדירות, הרי שם נהר הוולגה נשפך לים הכספי. עד היום אינני מנין מדוע הפקוד הסתיר המצב המעוות? כנראה פחדו לראשם אולי?... זאת היתה חבלה פושעת.

בזמן ההחלמה ריכזו את כל היחידה בעיר ונתנו קצת מנוחה. כאשר אנו "מחודשים", לבושים היטב קיבלנו גם נשק מתודש. הודיעו לנו על מסדר כלל-גדודי. שם שמענו נאומים צולבים על עצירת הפולשים הגרמנים. הטיפו לנו כמה אזהרות קפדניות ודרישה להקדיש עצמנו לניצחון על הפשיסטים הפראים.

לאחר זה עלינו על רכבות משא וקדימה ל - סטלינגרד. בדרך השתנה כל הסצנריום. היתה תפנית לא צפויה במסלולי. באחת מתחנות הרכבת ירדנו לחפש טבק באישור, הרי בתחנות עומדים שעות וכך לכסף כבר יש איזשהו ערך. מה לעשות - מעשנים. ועד שקניתי, הטרנספורט שלנו זז, נעלם. זהו, מה עושים?... אני בתזקת נפקד (דיזארטיר ברוסית) מהיחידה. מהר פנינו למפקד התחנה (קומענדאנט ברוסית) הוא לא הופתע. אנחנו לא הראשונים ולא האחרונים. בדקו את התעודה ורשמו פרטים. נשלחנו לנקודת איסוף, ומשם לפורמציה למחנה קאפוסטין-יאר, כפר קוזקים גדול סטניצה ברוסית.

ובכן, תפנית. להפתעתי משהו מוזר. נתקלתי בחבורת דוברי אידיש רומנית, פולנית, איפה אני? התקרבותי אליהם "מאיפה אתם?...". בהתפעלות הם הביטו אלי כנאיביות "אתה זאפדניק?" (ממערב פולין) "כן" ענית. "מדוע אתה עם נשק? הרי מוציאים אותנו מיחידות קרביות, אנחנו מועמדים להשלח לעורף לאינדוסטריה כבדה לחזית עמל"...

"מה פתאום הנאמנות שלנו נפגמת? הרי אני התנדבתי לצבא".

אחד מהם אמר באידיש "אידיוט מה אתה טותן, הרוסים פתחו ליהודים השערים אז הצל עצמך, הרי כל העולם סגר אותם בפנינו"...

נקיצור שוכנעתי. חזרתי ליחידה החדשה לאן שסיפחו אותי, פנית לפוליטרוק וגיליתי את כוונותי, הוא אישר שיש לו הוראות מתאימות. סובב את הפלנשט שלו (מין טבלה) וסימן בעיפרון אדום תחת שמי. בערב התייצבתי במפקדה, הצגתי שאני מהמערב. שם חקרו אותי זמן ממושך בחשד התחסדות. היו להם רשומים שאני מפבלוגרד, תשובתי - "נכון שם התגייסתי". היה לי פינקס הקומסומול וכמה תמונות מהבית עליהם כתוב בפולנית מאחור. העיקר שוחררתי, החזרתי את הנשק והציוד והועברתי ליחידה משוחררת.

שם במועדון שוקם כל האינטרנציונל. החבר'ה מתגלגלים על הרצפה, מתבטלים ומשחקים קלפים, נחים ונהנים מהחופש, אוכלים טוב, מנות חזית. וכל זה 100 קילומטר מסטלינגרד הלוחמת. היו כיננו לוחמים שהתמרמו, לא קיבלו בשלווה את השילוח מהחזית.

ההתארגנות נמשכה עד שהשורות התמלאו, העמיסו אותנו לרכבת משא בליווי שני רס"רים עם נירות, הם באמת זאגו לנו. בדרך קיבלנו מזון חם בקנטינות שבתחנות הרכבת. הדרך לערבות סיביר היתה מעניינת. התרחקנו מזירת הקרבות בסקרנות בדרך החולפת. רואים אנשים חיים בשלווה יחסית. בעיר סרטוב התחלתי לחשוב על העתיד.

הנה צעדים ראשונים. על יד פסי הרכבת מונחות גבעות מלח שנהפך לאבן מכוסה פיח שחור. מעתיק פסים יעץ לנו לקחת לסיביר מלח כי שם יש מחסור במלח (דפיציט ברוסית). לא הייתי נאיבי. עקרתי אבן של כ-30 קילו בערך וסחבתי. לא הצטערתי אחר כך, קשה היה לגרוז אבל קל היה לעכל מזון שהושג, תפוחי-אדמה, חלב, טוב, הקדמתי. בדרך עולם חדש, אורות דולקים בערים.

בראשון לינואר 1943 הגעתי לעיר פנזה. שנה חדשה. רואים שכורים, בחורות שמנגנות בבליקות, שרות, משחעשעות בכפור, ממש גועשות, ואי שם ברקע מנגינות המפוחית וגניחות הבס נשמעות רומנטיות.

שלג לבן, ממש שלוה, זהו העם הרוסי במצוקה חמורה אבל שמח, הם לא מוותרים בדרך כלל, מתמכרים לאלכוהול כדי לברוח מהמציאות. אצלי מתעוררת התקווה שעוד נחיה. בפנזה הלכנו לבית מרחץ ואחר כך הועברנו לרכבת נוסעים. דוהרים לצפון בשולי הטייגה הסיבירית "פאר" המחנות של מולדת המהפכה, ערבות השלג העמוק האינסופיות. אחרי נובוסיבירסק הגענו למחוז סטלינסק (עכשיו קוזנעצק). בעיר "נפחים", במאגר פחם אוסינניקי, עצרנו. שם היה קונצרן פחם בשם "מולוטוב". כתחנת קאנדאלעף ירדנו. אפרו-פו קאנדאלי (רוסית) אלה אזיקים בהם נלבלו רגלי אסירים גולים בזמן שלטון הצארים. השם הזה, הזכור לשמחה, קסם לסובייטים. לאן הגענו, איזה קונטיננט?!...

אבל הפעם המגויסים בלי שרשראות. מ-150 איש הגענו 124. 26 נשרו בדרך. שני נציגים קיבלו אותנו, התבוננו ב"סחורה", היכרות קצרה, שומעים כמה נתונים, עולים על רכבת - טרנווי ונוסעים לשטח המכרה (שאחטא ברוסית) מספר "4", כמעט בעיר התיצבנו במשרדים אפלים. בין הפקידות והפקידים בלטו נכי מלחמה.

כן, קבלה מהירה, צלום לצורך מסמכים, מקבלים תלויים למנות לחם, ארוחות במסעדה, האכילו אותנו, הרעבים, ועם כל המטלטלין לבית המרחץ, ושם בדיקה רפואית. ממש מצעד עירום בקצב. כל הכבוד, קליטה מזרזת. סוף סוף הגענו למעון, מבנה עשוי מקורות עץ, חזק ויפה (סרוב ברוסית). המתין לנו שם קומנדט אזרח נכה מלחמה בלי יד שמאלית ועוד כמה אנשי מנהל. במשרד חותמים על כלי מיטה וציוד, משמיעים לנו כמה אזהרות בנוגע לגניבות, בטיחות, ומכניסים 8 איש לחדר. את חדרי המגורים השתדלנו למלא על פי ארץ מוצא, על מנת שתהיה תקשורת משולבת כאן נחיים לנו.

הנקיון עשה עלי רושם כביר, בחדר חם, וילונות, שמיכות, כרית, סדינים, מיטות זו קומתיות, מזמן שכחתי את האביזרים האלו. ריח של עמילן וטריות. בערב לא הלכתי לאכול, נפלתי למיטה ומיד נרדמתי וישנתי ממש תענוג.

בבוקר צונו ללכת לקבל בגדי עבודה. כשיצאתי, לא תפסתי, על יד המגורים אני פוגש אזרחים ואנשי צבא, אחר כך מתברר שלגולים מעמד חצי אזרחי. פיקוד הצבא פקח עין ממה "נושם" האוסף הזה. אצל ה-"נמושות" האלה לתת חופש זה לא מקובל. קשה להם לעכל תופעה כזאת, בכל זאת עם הזמן שלי, אחרי העבודה, עשיתי כרצוני. אחרי הסלקציה הורדתי למכרה. בימים הראשונים ענדתי במחצבה אלכסונית יבשה, בתור חוצב. זחלתי כמו תולעת, מעמיס פחם על מוכיל מכני. אגב, גובה המחצבה היה מטר ו-30 ס"מ. אחרי כמה ימי עבודה שם נתקפתי פתאום בצרבת איומה. ממש התגלגלתי כתוצאה מאכילת לחם שפון שתור ולח. עקב מצבי יצאתי מהמשמרת דרך יציאת חרום (שורף רוס'). עליתי כמעט עשר קומות מבטן המכרה ונפלתי על השלג. במרפאה לא עזרו, רק המליצו להשיג גיר ולכרסם בזמן הצרבת. כך עשיתי וזה הקל עלי במקצת.

אחרי שבועיים של עבודה בעומק, התעורר אצלי רצון להסתלק מכאן. רבים כבר מימשו את זה הרבה לפני, הבריחה אורגנה על-ידי בחור שהגיע יחד איתי למכרה, שמו היה קורדלס, פליט מורשא. אספנו מידע, במשך כמה ימים רחצנו את העיניים כדי להוריד את הטבעות השתורות של כורה ולמחוק חשדות. מכרנו תלושי מזון ולפנות ערב צעדנו לתחנת הרכבת הקטנה, שם קיבלו אותנו נביחות כלבים. שם בחסות החושך תמקנו לרכבת והגענו לסטלינסק, היתה לנו כתובת של יהודי ששומר במשרדים בלילה. הוא חימם לנו תה. על ספסלים שכבנו לישון קצת, כדי להפיג את המתח של ההרפתקה. כבוקר מוקדם העיר אותנו וייעץ לנו "להתנדף" כדי שלא ירגישו שהוא מאכסן עריקים. הסתובבנו בעיר וקיבלנו מידע מתי רכבת הפרברים זזה לכיוון נובוסבירסק. לא העזנו לעלות לרכבת ישירה כי עלולים היינו ליפול ברשת. בתחנות ארבו שוטרים בכוכעים אדומים. בדרך עברנו לעוד רכבת פרברים ופנינו "למינצר" היהודי טשקנט. אך באמצע הלילה, מאוחר, העירו אותנו שוטרים לבדיקת תעודות. נתפסנו במעצר סיטונאי. הורדנו עם קבוצה גדולה בתחנת רכבת אינסק, פרכר נובוסבירסקי, בשלושים איש ואשה, הוכנסנו לחדר מעצר צפוף, אחרי חיפוש ורישום. עם החבר שלי לא התראיתי. תבל, בחור עדין ואינטלגנטי. בשעה מאוחרת כמו בסרט נע הוכנסתי ללשכת החוקר, שם "בונים" לך תיק. מזכירה מלאה עוד ניירות, את ה"אליכי" שלי כבר אימצתי. האם זה יעבוד?... רוב העצורים היו קולחוזניקים שנתפסו עם שקי בצל, שפק ועוד סחורות. אצלי לא מצאו שום דבר. הייתי בלבוש צנאי. סיפרתי לחוקר "שבתחנת טאצינסקי ירדתי למסעדה לאכול שצ'י (חמיצת כרוב ברוסית) ולשתות קואס רוס' (משקה תוסס). כשיצאתי הרכבת עם הקבוצה עזבה". אגב, בתחנות זה היה התפריט לנוסעים. הודתי בפני החוקר שמהחזית נשלחנו למאגר פחם על שם "מולוטוב".

הוא שאל שאלות שיגרתיות, מאיפה אני מפולין? התייעץ עם המזכירה וכנראה קיבל את "הראיה" שלי. מסר את התיק למזכירה להדפיס הפניה, אחרי כמה דקות תתם ומסר לי ניר באומרו "עם זה חייב אתה להופיע במשרדים באוסיננקי!". אני בנאיביות שאלתי "איך להגיע לשם?". הוא "אל תעז לסטות לסעודות בדרך, אין צורך בכרטיס רכבת, הכל כתוב, אני מזהיר! הנגיסות האלו יושיבו אותך מאחורי הסורגים!". נימוק מובן. נכנס שוטר, המזכירה רשמה פתק והובלתי למטה, שם החזירו לי את החפצים ושחררתי. תזרתי לאוסיננקי למשרדים הראשיים ופחזתי שישלחו אותי למכרה "4", שם בטח ממתין לי משפט עריקה, אבל הצלחתי ונשלחתי למכרה "10", שם נתקבלתי כטפסן.

הבריתה שלי נכשלה, שם הוצמזתי בראש 25 חבר'ה, ביניהם שני מונגולים, הם עבדו בנאמנות להכנת תמיכות למכרה. ליתר דיוק אני חוטב עצים. יומיים הדרכה טיפולית בשטח, בטיחות ויושר בעבודה. לשטח עיסוקי הלכנו כשעה. השטח פתוח ומושלג, ערמות של קורות עץ מתנוססות. בשטח עמד צריף - מחסן מתולק עם סורגים, בפנים עמדה חבית פח עם ארובה, שולחן וארון סגור. שומר לילה חימם את עצמו וישן כלילה, ובחלק הקטן כלי עבודה.

איזור העבודה: כאמצע השטח עוברים פסי רכבת צרים, עליהם מגיעים משטחים עמוסי בולי עץ כבדים, שחייבים לפרוק, לגלגל ולנסר אותם לפי מידות וכמות. עבודות פרך. מנהל כשם הדיוטש'קה היה מוסר לי בבוקר דרישות עבודה ונעלם, ואנו עמלים קשה, מגלגלים בולי עץ כבדים מלאי קרת, מנסרים ועל כתף בדרך להעמיס על המשטחים. מכרה חייב לפעול ולקבל תמיכות.

עכשיו אספר על "דיוקנו" של הדיוטש'קה. רוב הזמן שיכור, הולך עם כובע צבאי ועל תזהו 5 מדליות. היה כבן שלושים וחמש, משוחרר מהצבא ישב כל היום במשרדים, ריכז הזמנות והביט עליך בעיניים מזוגגות מאלכוהול. לצרכי העבודה ולאנשים לא דאג, (ומי יתן לו) היה אדיש. כל יום מבקרים כל מיני מנהלים. לא התיחסתי במיוחד לדרישות שלהם. לנו מספיק צרות אנושיות משלנו.

והנה קוריוז: פעם בסוף פברואר או תחילת מרץ 1943, לא זכור לי בדיוק מתי, הופיע שיכור עם בקבוק יין גדול מתוצרת בית ביד ומילמל "שברנו להם החרעביוט (ברוסית עמוד השידרה). סטלינגרד בידנו!", וחילק לנו מהטיפה המרה בצריף. לגמנו, זה לא היה רע.

על השכנים שלנו במבנים לא ספרתי. רבים היו חיילים מגדודי פרשים מונגולים, כנראה גם "נגועים" הם עבדו במכרות! הפיקוד שלהם הוסב לפעילות בטחון שוטף. בהתחלה נהננו מהתופש היחסי. לא שמענו את הדי הפגזים הכבדים, ולא היינו צריכים להתכופף שם. אבל תנאי העבודה הקשה בכפור קטלו את ההרגשה הטובה. התחיל הסבל, רגלים קפואות, ידיים, מחלות, העורף נהפך לחזית, כיגוד פגום, כשטח החכר'ה היו מבעירים מדורה כדי להתחמם. אבל כאשר חלק שרפו נעלים וחלקים של כיגוד, וגם ניכרו קשות, חדלנו להדליק מדורות.

בתקופה זאת מישהו מהחכר'ה השיג מפתח לצריף ופתחנו, רק יומיים התחממנו שם והעבודה הסתדרה. אבל שומר הלילה התלונן, באו מנהלים אלי עם טענות מחשדות על אי סדר בעבודה. נסוגתי, אין רגישות והתחשבות אנו ממשיכים לסכול, הרוח מיללת ומשבים חובטים בנו, להשלים את החסר. נאלצנו לפנות לטולקוטש'קה (ברוסית שוק חצי שתור) למי שהיה כסף. החנויות היו ריקות, גם לפני זה לא היה בשפע. התפוררות מתפשטת, הרקבון שורר כתוכנו, אנשים גונכים מכל הבא ליד, שמיכות, סדינים, קטטות הגורמות לשינאה.

גם אני פניתי ל"דג'וב" הזה. קניתי ומכרתי כמו כולם. נאבק על קיומי, סחר קטן צמח ככל פינה של רחוב, בכל אחת משעות היום. פתאום פגשתי שם בן עיר, מוניו זומר, בן של אופה. ואיפה?! שלושה חדשים כבר עבד נמכרה. לבוש מרושל וחוסר מורל. בכל זאת פגישה מרגשת. התוודינו על עצב מדכא של חוסר ידיעה מה גורל משפחותינו שם, כלהבות. הקשר הקצר כינינו ניתק מהר. אסרו אותי והאפיזודה נגזזה.

אספר משהו על פעולותי "במסחר". באחד הערכים נכנס למגורים מונגולי והציע לי מציאה, זוג מגפי קצונה שסחב מהמחסן שבו עבד. הצרה שבזמן "הקליטה" לא הבחין שהם זוגיים, שניים על רגל ימין. עניין אבוד. אבל "שווקתי" אותם בזיל הזול 600 רובלים (בשוק קילוגרם לחם עלה 100 רובלים). חשתי שאולי אמצא כשוק סנדלר שיצטרך אותם. הרי זה עור אמיתי רך. החזקתי אחד ביד ושני בשק. פנו אלי קונים "פוטנציאליים" וסירבתי למכור, חשתי מ"ברוך", טענתי: "בעצמי קניתי". בהמשך החיפושים אחר קונה ניגש אלי קולחוזניק תמים משבט מונגולי שהיה ידוע בחריצותו, הם היו מעבדים פרוות, עוסקים כציד, מפיקי דכש וחביתנים. 2,500 רובלים, בזול. הוא הביט בי וחשב שבטח אני "פראיר". נתתי לו את השק ונעלמתי, הייתי צעיר ולא דקדקתי במושג ההגינות בחיים שכאלו. טירוף ששמו מלחמה יש בו שוליים מכוערים, פתאום החינוך וכל הערכים לא עומדים במבחן. אתה שנקלעת לתוך המלחמה מגלה שהכל מותר. סחף - עכור. לא חשתי נקיפות מצפון, קיומי היה חשוב בעיני אם אין אני לי מי לי? המוסר לא התחשב בנסיבות המתרחש.

ומה שנוגע לעבודה, עמלים בגלל החובה למלחמה. חייבים לוותר על חופש, שם בחזית לוחמים יום ולילה. אבל משפחות המתישבים היו לא רע.

הם "השמנת" של הספקולציה והספסרות. ומה אנחנו? אוסף אנשים מכל הגוונים. פינים, יוונים, יהודים, פולנים, רומנים, מונגולים, קזחים, אוזבקים, רוסים, אוקראינים, גרמנים ועוד... מין אינטרנציונל של מדובאים. סינטזה סינטטית לא מוצלחת של חיים משותפים מאונס "לגיון הזרים".

המאבק על הקיום הצדיק במרכאות החזקת מנגנון משטרתי. בגלגול רצה הגורל ואני נפלתי קורבן והנה הרקע. בערבות סיכיר המושלגת יוצאים לעבודה מוקדם, נעלי הבלויות מתקשות בקור לחברה קפאו אצבעות, רגליים, אוזנים, אפיהם, הכפפות קרועות אך אין מספיק להחלפה, הידיים כמו מזלגות קשים. פשוט הרס שיטתי. ההנהלה לא מספקת בגדי עבודה (אולי אין להם) או מתכוונים "להנפיקם" לאחרים. (אני הייתי לבוש היטב).

לי היה כסף במגפיים, מקצתו התקלקל. וככל זאת נצלתי מקצתו למעני. לא לכולם היתה יכולת להסתדר, החברה ממש מתפרקים מעבודת פרך, ולאף אחד לא מזיז.

אופיני להדגיש מפגש. עבד אצלי בחור יהודי גבוה ורזה, בוימל שמו, כפותיו היו פגועות. בחירוק שיניים עמל, היה שתקן, פחד להתלונן כמו אחרים. בשיחות נדירות עמו שמעתי ממנו שבעבר, עד המלחמה, לא ידע מה זאת עבודה פיזית, שהיה בחור ישיבה בעיר לובלין, הנמלט מהתופת ולעבור לאיזור השלטון הרוסי ולהתאים את עצמו למצב החדש. עד המלחמה לא ידע מה זה להתגלח. היו לו פאות ופלומת זקן. בחור נהדר. סיפר שבחצותו את הגבול נלקח ונשלח יחד עם קבוצות פליטים לאורקאינה לעבוד בקולחוז בתחנת טרקטורים.

עם פלישת הגרמנים לרוסיה ב-1941 גויס כרימל כמו כולם לגדודי העבודה. וככה עם זרם הנסיגות הגיע עד מכואות חזית מוסקבה, עד העיר טולה בחורף 1941 ושם בחפירות נפצע בגב, בעת הפגזה.

בנס נחלץ ונשלח לעורף וכעת הוא בקבוצה שלי. כמה כוח סבל לבחור האלמוני. הוא ואחרים הולכים לאבוד. וזה הצית אותי, נדחפתי לפעולה. אני לא יכולתי לשאת את העינוי הזה וסיכנתי את עצמי. הייתי אוסף את כולם יותר מוקדם ומתזיר אותם למגורים, תמיד פחדתי, אולי מישהו עוקב אחרינו. ועובדה שמישהו חשף, לחש לממונים, המעשים שלנו דלפו החוצה והלשינו עלינו. פעם, כשיגרה חוזרים למגורים, פתאום בדרך פגשו אותנו כל הגדולים "הפטרוניים" שלנו והאדיוש'קה ביניהם יהודי נמוך טאראסיוק מהעיר וינציה הוא רמז לי "בתור יהודי אתה משתמט ממאמץ מלחמתי?! אני מתבייש מהשייכות שלך!". אמרו שהוא היה קומיסר, כן, לאן המיפלגה "תקעה" אותו?... אני בטוח שהוא בין הגורמים שאסרו אותי.

בערב קראו לי למשרדים ושם ראשית בחוצפה נטלו ממני את הפינקס "החבר הקומסומול" ותיכף ומיד הותקפתי בגסות. ישבו שם שני קצינים ושלושה אזרחים מוכרים למחצה. הטילו עלי האשמות "שאני מנסה להשחיר תדמית רוסייה", כ"חבלה, חתירה", לא נכנעתי, אני אוביקט חי, לי יש נמוקים כואבים. השכתי "מה זה פה, טריבונל? לקחתם לי זכס חוק וצדק! בחזית נופלים בקרב, מתרסקים מפגזים, ופה בעורף עמוק, אנשים צעירים נהפכים לקורבנות שלה מכפור לנכים! איש לא יכול לעצור אותי. לצנזר תגובות... ידעתי מידת אחריות אבל לא יכולתי לרסן את עצמי. הקומיסר טאראסיוק ישב כמו גולם ולא פתח את הפה, כנראה הרגיש רגש של חרטה. לא יודע... מבטו העוין לא הוסר ממני, רמזור אדום נידלק! הייתי צעיר אמניציוני וזה גובה המחיר על הביקורת והגילויים שילמתי. הורידו אותי מהתפקיד. עבדתי רגיל, מושך מסור, חדלתי לתבוע. המחליף שלי פנה אלי בקשר למידות ובקשות להשחז מסורים, שילחתי אותו להדיוטש'קה שהיה מרותק איתנו יומיים והסתתר בצריף.

באחד הערבים נכנסו לחדר מליציונר (שוטר ברוסית) עם קומנדט והוציאו אותי ממשכבי החם. ביקשו לכדוק את התעודות שלי ולא החזירו. ציוו עלי להתלבש חם ולהתלוות אליהם. החכר'ה קפצו "למה, הוא בסדר!", אבל השוטר המבוגר לא ידע כלום, בידו החזיק צו.

באן הסיפור שלי נפסק. אסרו אותי. יכולתי בדרך לברוח, אבל לאן? בבית המעצר בדקו את התפצים שלי והעלימו כמה זברים, כסף, ניירות ותצלומים (בשחרור לא החזירו לי) כלי גילוח וכמעט כל הטבק, נבלות! מילאו תיק אישי. שאלתי "מה האשמה?" השוטר הביט עלי "תשמע בחקירה", והוסיף "אל תעשה את עצמך פיגור!".

נדחפתי לתא של פושעים (אולי לא כולם). היה כבר בוקר. החדר היה חשוך ותחילה לא הבחנתי היכן אני. סורגים וקרן אור צרה מאירה את התא. דרגש דו-קומתי ומיליוני פישפשים, תמונה עגומה.

כל הקירות מוכתמים בדם אנשים שנמצץ מהם, את הצרכים עושים במקום בפראשה (ברוסית פת הצרכים) נודפת צחנה איומה. פניהם של האסירים אדומות, נפוחות מגרודים. כן, זאת שיטת הכנה פסיכולוגית לשבור את ההתנגדות (אם היא תתעורר). המטרה לפגוע ברכוז העירנות. התאים מלאים, מין "גיוס" בתסות החוק הדקוני לתפות על עבודות כפיה.

בעצם, הנאצים למדו את מושג "לגער" מהנסיון הרוסי, אולי ביתר חריפות ולמה לא?.. ראוי לציין כי הוצאות החזקת כל המחנות והמנגנון הענקי מתנהל כולו על חשבון האסירים שעמלים בעבודות קשה. את הפשע יסד המישטר מזה נובע רוח נקי. כמה זה אכזרי?! הרי המנוודים שרויים

באלמוניות ומי יודע עליהם, אפילו ימותו. על עצמות האסירים נכנו הסכרים הענקיים, ואלפי קילומטרים של מסילות ברזל כטייגה הרוסית (יערות אופל). גם היום עוקרים יערות וזבובים אוכלים עיניים, כורים פחם מתחת לאדמה, כורים כספית ועובדים בעבודות אחרות המזיקות לכריאות ולנפש.

אחרי שלושה ימים של "הכשרה" בגיהנום לקח אותי שוטר לחקירה. הייתי עייף, מתוסר שינה, פשפשים טרפו אותי חי, הספקתי לשרוט את עצמי בכל הגוף. הם פגעו בריכוז העירנות שלי. עכשיו נשארתי "בפסאודו אינטימיות" עם חוקרת פוזלת. היא שלחה בי מבט חודר (לא הכנתי לאיזה כיוון) לא יכולתי להתחמק ממבט החוקרת. היא בדקה רישומים סטנדרטיים, שאלות מהיכן אני, במה עסקתי ובנאיביות לקונית שאלה "אתה יודע במה הואשמת?" ענית "לא", עוד לא תפסתי את הסיבה המפלילה אותי. אני יודע? אולי בעד סחר תלושי לחם שקניתי אצל מונגולי? הם מכרו אותם והסתלקו מהמכרות, להם היה לאן לברוח ותפסו אותם. או, אולי הדיוטש'קה נתפס? כמה פעמים העמסתי עצים על משאיות של "ספקי" הוודקה שלו, (אני משער שזאת גניבה), הרי אחרי "המקלחת" במפקדה חזרתי לעבודה, הענישו אותי ושללו ממני את האחריות כבר ליותר משבועיים. ידעתי שמטמינים לי מלכודת, אבל ישבתי והתבוננתי.

היא אמרה "תזכור, תזכור, אנחנו ניתן לך הרבה זמן שתזכור!".

הכנתי את ההנמקה, עכשיו חייב אתה לכבס את המלים שיוצאות מהפה. "מי העניק לך זכויות לבטל את חוקי המדינה!".

היא קבלה אותי עם שובל "מטעמי" גנאי שמכבידים נחקרים, על מלחמה, פשיזם, גבורה, אני יושב מטושטש. היא מורידה עלי סעיפים (פרגרפים) פוליטיים שאני "פשעתי", שגררתי אנשים במודע למטרה חכלנית, כדי לחבל במאמץ המלחמתי, ממש סימפוניה שלמה. אני נבהל, מהפירורים הנושרים מפיה, איזה קוקטיל מגישים לי. אני מכחיש הכל ומנסה להתגונן. "אני חברה חוקרת", היא שיסעה אותי, התיזה אלי קללות. "שמענו על הבניה שלכם, זה ארגומנט אפוי למחצה, אפשר לקבל ממנו התפתלות במעיים!..." זהו, האליבי שלי היה ל"פשע"... היא נבולת-פה, תוקעת את כולם על שיפוד אחד.

"אך בפרוץ המלחמה התנדבתי לצנא האדום. הנה, הידיים שלי מיובלות

מעמל, אני חתרן? איפה אפשר למצוא צדק אם לא כאן?"...

אתה יכול לדבר לקיר של הקרמל, הרי שנתיק הכל רשום ומוחתם.

היתר זה פרט מהצגה שנמשכת, איזו שפלות! מילא "צדק" זה מושג אבסטרקטי, זוהי אתיקה שמצליחה להחזיק את "המנוליט" הזה. החוקרת הרימה את התיק ונפנפה בו "מה זה? אתה עוד מזלזל בנאמנותנו, אתה רוצה להרזים את האשמה, אתה מתחסד ומביים פטריוט, הנה תחתום!.. עניתי "אני לא תותם!". "אז נדאג לעתיד שלך...!?" איזו מין תאווה, פה הופסקה החקירה, כנראה המערכה נגמרה להיום. נכנס שוטר, ו-"לך תחשוב, אם לא, תתחרט"... מעניין כשתוקפים אותך תמיד, יורדים עליך ברבים "אנחנו, אתם"...! דעה "אני" לא קיים. כנראה דעה ליחיד ברוסיה פסולה! אולי זה נוהג עולמי, לא יודע?...

הוחזרתי לתא מבויש, מדוכא, איזה עינוי ירד עלי. שאל אותי "דוד" סטיופא מוכתר התא "מה הסעיף שהלבישו לך?". עניתי "58.10". אחד ששכב בפניה הוסיף לי מלח על הפצעים "אתה פשיסט פטפטן!". "אני פשיסט, אני יהודי, גרמנים רוצחים את הורי, את אחיותי ואחים וגם את שלכם, אני צעיר בן 22, עוד לא הספקתי לחיות". השיגף הזה סינן בין שיניו "אתה ז'יד בן זונה"!!... זינקתי עליו, הצמדתי את שיני לגרונו, עבור אימי הייתי מוכן לחנוק אותו. הסוהרת שכינויה "קראטיוט'שקה" (ברוסית כלבה יפה) עם צלקת מכוויה על הפנים שמעה את הרעש, הסתובבה בפרוזדור בנעלי בית שלא ירגישו בה, כאשר היא מציצה לתאים. היא פתחה את הצוהר ובאדישות אמרה "אתם כבר מכצעים את גזר הדין? חכו קצת, השאירו לנו פרנסה"... ובציניות סיננה קללה גסה עממית. "חידלו לשבש את המשמרת שלי אם אתם לא רוצים מתיחה!"?

הסוהרת טרקה את הפישפש.

עזבתי, אבל על הגנב נשארו סימני השיניים. אני נעשיתי תוקפן, איבדתי צלם אנוש בכלוב הזה. ומה זאת כעצם מתיחה? מורידים אותך למטה ללכידים נטים, מלבישים אותך בחולצה עם רצועות ומותחים כמקום החגורה עד לאיבוד ההכרה.

מענים אותך לאט לאט עד שהנשימה נפסקת ובאה סחרחורת, אתה קורבן לא שפוי במשך חצי שעה ויותר. "בטקס" הריטואלי האומלל הזה נוכח "אסיסטנט"... אח רפואי, אתה יכול להוציא את הנשמה, אלה האמצעים הקונוונציונליים הלא סטרייליים בכל בתי הסוהר והמחנות. צינוק חפור עמוק תחת האדמה בכדי להשתיק את צווחת הכלואים מההתעללות אשר נושאים בסבל פיזי ונפשי בחשיכה.

הוותיק, "דוד" סטיופא, צייד במקצועו, שלא פעם הסתכסך עם החוק, יעץ לי לא להתעקש "הם מסוגלים לרכך אותך עם סעיף 58 ואתה קבור! תחתום". כאן אין מה להרהר, כאן הדברים נקבעים מראש.

נשכרתי ו"שוכנעתי", נלקחתי לחקירה דווקא ביום בו היא חזרה על השאלות ולא הגבתי. שוב התקיפה אותי, לא את כל הציטוטים הצלחתי לקלוט. אבל הצרור האחרון עדיין צורם לי באוזניים "נעקור ממך את הזרע הריאקציוני גם מה שעוד נשאר אצלך!".

צלילים לא מקוריים, איזו מין אנלוגיה. פתאום נתמכה על התיק (אולי היא עברה את הגבול) וברכות מסויימת נמלכה! אמרה "כדאי לך לחתום, מחר נשלח אותך למחנה עבודה, שם תקבל יותר לחם ומזון ובית מרחץ...". אחרי שבנוע כזה חתמתי. חשוב לציין שלעקשן קשוח הם "עוזרים", שותלים אותו בתא של רצידיזיסטים והומוסקסואלים, כאילו לא חסרים "בנוף" הפשיעה ושם מזרזים אותך וביום השני חתימה "מתנוססת" על המסמך.

אני לא הגעתי לשלב הזה. מעניין, טיפלו בי לרוב בנות המין היפה, נשים. רוב הגברים בחזית. בכל זאת פריזיטים מתחסדים לא חסרו.

לאחר כמה ימים הועברתי לבית הסוהר הגדול סטארו-קוז'נעצק. שם היה נקי אך צפוף, ללא פשפשים. בבית המרחץ גילחו את שערותי מכל הגוף. זהו האקורד האחרון בחקירה, אין אמביציות להתמודד עם זה. וכך ישבתי עד המשפט. שם למדתי לשטוף ריצפת עץ ולהוציא פח עם הפרשות אנושיות. טיולים בחצר ההסגר ושוב ירידת הכושר הגופני.

והנה פרודיה עולה עם העשן, תאוות העשן, טכניקה של השגת בדלי סיגריות, החזקת מציתים אסורה, גפרור חותכים לתצי, אבל למי יש את הלוקסוס הזה? לבקש מהשומרים אם זה טרחה יקרה, כי חייבים להושיט לו קומץ טבק, אז מותרים על הטובות. בבית הכלא אימצו טכניקות קדומות להנערת אש. אני לא קיבלתי חבילות של מזון וטבק מהבית, לי לא היה מאין לקבל. אני רק יכולתי "לתרום" צמר גפן מאפודות צמר שבעד מעילי הצבאי כבר החלפתי מזמן בעד טבק וקומץ צנימים.

ככה מבעירים אש: תולשים מעט צמר, מגלגלים בידיים מין אטריה עבה, עוטפים בשתי שכבות צמר ובתנועות מהירות על הרצפה עם סולית נעל בידיים מגלגלים עד שנודף ממנו ריח של שריפה, מהר קורעים את הפתיל ומהפנימית מופץ עשן שרוף. העיקר תצי מהצמר של האפודה "נתרם" לסיפוק מכור לשאיפת קצת עשן. שם בתא קיבלתי "אקט-אשמה" ותאריך המשפט. סעיף 58.10 פטפטן מתובל עם "הילול הבורז'ואזיה הפולנית" (וואוסחבאלעניע בורז'ואזנוי פולשי ברוסית).

ב-20 ליולי נלקחתי למשפט. הנה "הפנורמה המשפטית". אורגיה מאורגנת היטב. על ספסל האשמה יושב אני חף-מפשע, בבית המשפט נוכח הדיוטש'קה, כנראה כעד והנה עליך השפוט. השופטת הזהירה אותי שחייב אני תשוכות ברורות - אמת, וכאם אשקר יגזר עלי מועד נוסף על פי החוק. אני משיב על פרטים אשיים, המזכירה קוראת את הדקומנט "האשמה". ה"יושנ-ראש" (תואר ציני) שאל אם יש לי מה להגיד להגנתי. האם אני מסכים להודות על אקט האשמה?... פרדוקט, אפילו לא ממנים לך הגנה מטעמם. ממש אינקויזיציה. כל הזמן עמדתי על הרגליים ועניתי בקיצור "שאני חתמתי על פרוטוקול האשמה ואין לי פרטים נוספים, והמצאותי כאן עם הסכרים לא רלוונטים, ואני מבקש להקריא לי את פסק הדין". לא הספקתי לגמור. פתאום צעקות, קללות, רעש, קצת בלגן, מה קרה? הדיוטש'קה קיבל התקף של שחפת והתמוטט. התחיל לרעוד על הרצפה, פיו התמלא קצף וריר. מיד הרחיקו אותו.

עכשיו גיליתי את סיבת שיחרורו מהחזית. הפסקה קצרה, כמו קצר תשמלי, שוב שיגרה. התובעת, חלקקה כמו נחש, התערבה ופתחה בנאום תופת, ממש מטח מילולי לעברי: "הנאשם נשפט לפי חוקי המדינה הלוחמת. לנאשם אין זכות להביע דעה אמוציונאלית על פשר המצאותו!". נבלמתי, עמות לא רצוי, איזה רקושט קיבלתי, נשארתי דומם, המום, נשכתי את השפתיים, האמת נמלטה מגרוני. היא שופכת מנה. אני אדיש, קפוא, שומע ולא אשכח. "אנחנו חייבים לבודד אלמנטים לא סטרייליים, הנאשם נגוע! גועשת בו אינפוזיה קונטרה". היא הביטה אלי כמו אל חומר פתולוגי והמשיכה. "הנאשם טיפוס פוליטי לא היגיני (טמא)" ("פוליטיצ'עסקי ניע טש'סטופלוטני" ברוסית). איזה סיווג אוילי, איזה "תרופות" היא רוקחת לי, איזה לקסיקון. דיבורה בסגנון רפואי אולי למדה פעם אנטומיה ולא אנושיות. היא לבשה בגדים צבאיים בלי דרגות, היתה בנויה טוב ויפה, הנחש הזה. היה לה טמפרמנט ממש פרוע, עד הסוף לא פתחתי את הפה, גם לא קלטתי את כל הדבורים על "נטיות חולניות, זהום רוחני"... איזו "דיאגנוזה" מעוותת, והמות המעוות מפריש מהפה שלה.

הרגשתי שנשרפתי, רק ספגתי עלבונות ו"התכדתי" בחמש שנות מאסר ושלוש שנות גלות על-תנאי "ללמודי אהבת המולדת"... צביעות, בז'ארגון שלהם "על הקרניים". לא הגנתי כי האופציה היתה לקבל יותר, רק סיננתי "הבנתי"... בזה תמה האינקויזיציה המשפטית הלא מרשימה. אדישות, איזו פארסה "נבחרתי העם המושבעים", ישבו על יד השולחן מתנועעים כמו רובוטים, ממש מניקינים המומים. ואני עומד שם עם נפש שבורה, עם כאב טראגי. איזה פרדוקס, שם משמידים את הקרובים שלי ופה אני נקרע לגזרים?! עכשיו זה מעורר אצלי אסוציאציות של סטריליות וסלקציה הנהוגה אצל הפושעים הנאצים, אני מתלבט. אמת חופש כאן מאבדים מי ששואף אליה. איזה טכניקות הוכשרו והוקפאו רגשות טבעיים שהוענקו לנשים? ממש מהפך, לשלילה וגם לחיוב. נשים תפסו עמדות במשפטים. בבתי-סוהר החליפו את הגברים ביתר תקיפות.

כן, זו בטח רטוריקה אמוציונאלית, היו מקרים שהם הוגנים ורגישים יותר. נשים עבדו במכרות, בחרטות, בשדות, ביצעו עבודות קשות אפילו ביתר זריזות מהגברים. הן שימשו כנהגות קטרים, נשים עסקו בהסקה, הן השליכו טונות פחם ביום לפתח הקיטור הלוהט. הן תיקנו מסילות ברזל, עבדו גם בסבלות ועל מנופים במפעלים ובשירה: עם גיבור, עם מופלא, זאת עובדה אובייקטיבית לא מצונזרת. על מעוט משוטפי-המות אני מדלג. הוחזרתי לתא נדונים "בקיאים" הם לחשו כחיוך זה גזר דין ילדותי אפשר לשבת על פח הצרכים.

בדצוני להבהיר בהרחבה את הנגודים שבפלנטה זאת. אנשים משועבדים לגיליוטינה הנוראה הזאת. אנשים קוטלים אחד את השני. העם הרוסי הולך בתלם, מקור החיים הממוצע מכוון לספסרות לשוק השחור. זכרים אלמנטריים קשה להשיג ונגררים לנתיב ספקולטיבי. מזון, סבון, מלח, בגוד, הכל לא קיים בחנויות, המדפים מזמן רוקנו. לך מוקצבת מנה של קמצנים בתלושי נקודות. בחלונות ראוה בוטאפוריה מקושטת בצורת מזון מפוברק. כאן ילדים מכירים מעדנים רק בזמות תמונות צבעוניות.

מפעם לפעם "זורקים" משהו למכירה ואז נוצר דוחק, לא לכולם מגיע המצרך, לרוב מוכרים אותם "מתחת לשולחן" והרצון לחיות הוא מעל הכל. אנשים נאנסו לעבור על החוק היבש ופה אין חסינות, למי שאין קשרים משוחזים ואין זלת אחורית נתפס. לאותה מערבולת נקלעתי גם אני.

נשוב למאסר: לאחר שבוע נלקחתי למסע נקרונות צפופים במיוחד לנידונים בשם "סטוליפין" והנה פתאום גזירה חדשה. כתא החדש כריון שאפילו את שמו לא ידעתי. לכוש חולצה שחורה עם חזה חשוף עם כתובת קעקע. הוא מצווה עלי להוריד את הג'קט הצבאי הכחול של ימאי, במצב לא רע. "מה פתאום" סירבתי, "הוא קטן עליך". ענה לי "תוריד! אני אשחית לך את הצילום (בשפתם את הפרצוף), אתה לא במעמד חיובי לקיטעל הזה". הוא, הבריא כמו שור, משך אותי מהמדף והכניס לי ראשיה בפנים, איזו מהלומה

אדירה!!! נשברו לי שתי שיניים קדמיות, פרץ לי דם מהפה והאף.
נפלתי בצעקה הסטרית. אבל הבנדיט הזה לא הירפה ממני והמשיך להכות.
מיד נפתחה הדלת והקצין עם החיילים עמדו בפתח.
הבריון עזב אותי, כמו חיה התנפל על הקצין, לא ראיתי בדיוק מה קרה.
פני היו נפוחות, לאחר מכן נודע לי שהבריון ירק בפרצופו של הקצין,
שמעתי רק "תוריד ידיים בגבס!". תוך דקות ספורות זינקו עוד חיילים
והוציאו אותו מחוץ לתא, סגרו את הדלת והתחילו "לטפל" בו. שמענו
חבטות של מגפיים כבדים ונחירות של הבנדיט. בשהגענו לתחנה קעממרובו
זרקו אותו כמו שק תפוחים, בלי סימן חיים. כן, במסירת אסירים התשבון
חייב להיות מדויק. לא חשוב אם חי או מת.
אני עם פרצוף מפורק זוחל למחנה ריכוז סלקטיבי מס "1" (לקארנטין)
להסגר לעשרים ואחת יום. על מחנה "1" אני אספר בצרור זכרונות מאוחר
יותר. בקיצור, קבלתי טפול רפואי, כמה ימי מנוחה ועבודה בתוך ומחוץ
למחנה ואחר כך נשלחתי למחנה מס' "2" "מכרה-צפון" זהו.
שם בפרברי קעממרובו, אחרי הסדורים הפורמליים התמקמות במחפרה, מעל
פני האדמה, פה טחב וקור. בוונתי למכרה - קיבלתי בגדי ברזנט ומגפיים
מגומי. כאן המצב שפיר, מנת לחם של 800 גר' אם הרווחת...
במרק לפעמים לכדתי חתיכת דג ותפוחי אדמה ולפעמים עצם. לעבודה ליוו
אותנו שומרים עם נשק דרוך. קשיחות מתמדת קטלה אצלם את הרגש האנושי.
במיוחד אנשי דרגות. היו מגויסים פשוטי עם, עם זיק אנושיות אפילו
אחרי התידרוך האכזרי, אבל הם לא בלטו.
והנה "רוטינה" עינוי יום-יומי "השכמה..." (פודיום רוס).
בדימדומי השחר נשמע צליל מהדהד של רלס (פס רכבת). אתה אחרי ליל
רצוף סיוטים קם והני מתפרץ "כבאי"... בצל אלה (זרין רוס) רודף
הנדונים לקום ולשטוף את הפרצוף במי קרח. אתה ברעידה עובר התעללות
מכוונת "וממרץ" לרוץ לקבל את מנת הלחם ולגמוע את המרק תם והדליל.
והנה עם שחר מתארגנות קבוצות לעבודות-חוץ מול השער, מנהלי עבודה
סופרים האנשים שהתייצבו ליציאה.

כרגיל, תמיד חסרים נדונים, כאן מתחיל "ציז" אחרי עלובים שהסתרו מאחר ולא מסוגלים לצעוד לעבודה. ופה מחזה עגום שמתרחש יום-יום גוררים בכוח מסכנים הצורחים עם חכטות ליציע. זה מזעזע! לצערי, על בשרי הרגשתי השפלה זאת, טעם מר נשאר שהזכרון מסרב לפלוט!...".

השער נפתח והנה "טקס" היציאה. אחד אחד יוצאים ומזמרים בחריקת שיניים (רופפות) שם משפחה, סעיף ומועד הנידון. זקיפים קוזרים (קונבוי ברוסית), חמושים באוטומטים (מקלעים) ורובים מכודנים כליווי כלבים, "צבא-העם", מקבלים את המשועבדים ופני הצעדה גוערים בנו בהדגשה "לצעוד לא לדבר, צעד ימינה או שמאלה הבטחה מפעיל נשק בלי התראה"!!! אנחנו צועדים בשקט, כלבים נובחים ומתחת לרגליים חורק הד הכפור המצמרר במרחב, עצובים בשורות צפופות צועדים, צועדים! הא! כמה שווים חיים בממלכת "העמלים והאינטליגנציה"...? ואם עבדתי כמשמרת לילה במיכרה יציאה היתה יותר רגועה.

הנה כמה "פנינים" מהפולקלור. רצוי לבטא כיצד עוברים התחסנות. חייב אתה להתמודד עד כמה שאתה יכול להחזיק מעמד, או להעלם ולהתחסל גלמוד, הסכנות היו רבות, אולי?

הגורל הכתיב לי שעלי להישרד ולהנציח, רצון לחיים, הוא יצר חסון טבעי. בכל זאת, אני כורה במחצבה, בגלל השליטה הטובה על הגרון. אני בעומק, חופר פחם ומעמיד חיזוקים, הוכחתי את עצמי במעשים עם הגרון כעת בניית ביצורים בחזית. עובדה, מכרות ויערות סיביר הרחוקה נתנו לי את הידע. המרץ צמת שם.

על גורם יהודי, איך שם מזדהים? "עמך"? האמת שהקשר בין מספר יהודים היה רופף. עובדה, כולם מפוזרים בקבוצות עבודה שונות, הדיאלוגים ביננו היו דלילים, ואם מישהו תפס דז'וב, הוא בדרך כלל מתנזר ומתבצר. במחנה, זה לגיטימי בתנאי עבדות, היו גם יוצאים מהכלל. מספרים על ליכוד יחוד יהודים במחנה, לפי דעתי אין. הרי קשיים אובייקטיביים מכתובים צעדיך.

אם כסה עצמו ברגישות לאומית זה היה הישג. בדרך כלל אשמים ולא אשמים בני עמים שונים שקעו כולם באותו זכאון. היו יהודים שלא הזדהו, היו משכילים שמתוץ לגדר התיל ששמשו בתפקידים רמים, אבל כאן אנו שווים יחסית. שם הכרתי יהודי מבוגר שלא יצא לעבודות חוץ, אלא עבד במחנה במרתחה, שם סיפקו מים רותחים למתפרות. הוא נעצר ב-1946, סיבת המצאותו במחנה לא ידועה. יהודי סגור היה. אולי רמתי האינטלקטואלית נמוכה? אבל נכנסתי והתחממתי שם. לפעמים אם היו לי כמה תפוחי אדמה יכולתי לאפות אותם שם. אגב, פעמים רבות במרתחה יבשתי את מגפי הלבד שהיו ספוגי רטיכות כתוצאה מעבודות חוץ, שלא מסרתי ליבוש עם הכריגדה (צוות עובדים) בכדי לזכות ב"בכורה"... לקום השכם בבוקר ולאסוף בדלי סיגריות קפואים בשטח המחנה. הנאה?...

לפעמים לובה הושיט לי קומץ טבק ככה סתם. לובה היה גברתן מאודסה וכונה בתואר מיוחד בלטנוי (איש כנופיה) במקצועו שודד. גזלן ושרלטן יהודי עם סטיה, לא יציב. בחור חם מזג, על המלה "ז'יד" מפרק פרצוף בלי רחמנות. קלפן שרוף שפעם "קרס" והפסיד רכושו. ההצלה היחידה לשמור על ראשו היה קומנדנט המחנה, אסיר מפקח הכל יכול... לובה הנחשל קיבל גרזן ובקיצור חיטל את הקומנדנט, פשוט כרת ראשו!

אלו חוקי עולם הפשע. אם לא בוצע - גורלו חתום. לובה ניתפס, הוכנס לצינוק ונשפט לעשיריה נוספת, נשלח למסע ארוך. זה סופו - רדיפה?... בהמשך הותקם ש"ב ברת" אחרי גדר תיל דוקרני, מאפיין אני כאיזה ספסוף ושאר המופקדים שנזרקו לכאן. אני בין פושעים פוליטיים וכלכליים שנידונו לפי חוקים, סעיפים, פרגרפים.

רובם "נכשלו" לכולם "הודבקו" מועדים לשנים רבות.

מנהלי מפעלים, מנהלי חשבונות ממוקמים כאן, שזה אוניברסלי כאן. ועמך לחלקם הוסיפו סעיפים פוליטיים איומים... חבלה?! שמצורפת לכל אשמה. יושבי ראש קולחוזים שנכשלו ולא מסרו את יכולי החיטים למגורים ממשלתיים.

האמת היא ששדות החיטים לא עובדו כהלכה וזאת מחוסר טכני וזרעים.
בנוגע לפועלים, הם עברו חיפוש מדוקדק באותם הזמנים. באותם הזמנים
היה קשה להשיג מצרכי בית, אז סחבו ממפעלים שונים.
לדוגמא: תפסנים סחבו מסמרים או איזה קרש מכתי מלאכה או מאתרי בניה
וכשנתפסו, עשו חשבון כמה שנים עבדת במפעל וכמה כמות של מסמרים
סחבת, לפי משקל ה"שלל" נשלחו לכלא וכך היתה שיגרת היום יום בכל
המפעלים. לגבי האסירות במחנה, הן היו יותר מחושלות מהגברים והסתגלו
ביתר קלות לתנאי העברות. נשים הן מין מיוחד, בקטע הזה קטונתי
בערכים.

אני חוזר למסלול הכריה:

למשמרות במכרות הובילו אותנו ברגל, שם הורדנו לעומק וצויידנו בכלי
עבודה לחציבה. שם במסדרון הכריה בין סלעים, כורים את שכבת הפחם.
תמיד טפטפו שם מים וכתוצאה מכך בגדי הברזנט היו רטובים, הרטיבות
תדרה לגוף, דבר שמירר את החיים, תמיד הייתי ספוג במים. המנהל דגנרט
תמיד עקץ אותנו "נלמד אתכם לאהוב את החרות, נפרוץ לכם את המפרשים!"
(ריאות), לאמור "תצטיינו" בטוברקולוז! זהו הסיגנון הסדיסטי שנשתל
בנשמתם. ממש נרקומנים של כוח. כשנפצתי מהלוח שהתפוצץ תחת לחץ כבד,
אז מפקד השומרים, כשהרימו אותי למעלה, סינן "לא חשוב המלחמה תרשום
הכל". התקפתי מכאבים ארבעה ימים. זהו לשאת בעונש לא לך.

על יסורים במכרות: בחורף כשמוציאים אותנו מהעומק, מלכירינט המכרה
רטובים, זה ממש סיוט. הכפור נמגע עם הרטיבות נקרש "שריין" אותנו
במהירות, מיד הפכנו ל"פסלים" קפואים וקשיחים, הנגזים ממש גלדי קרח,
וצועדים במשמר כבד עד המחנה ושם ישר לבית המרחץ, שם הנגזים נמסו
ונמסרו ליבוש. איזה תענוג, המים החמים קצת חיממו את העצמות
הרופפות. משם חוזר אתה למחפרה, שם האור צונן וקשה להתחמם. הרי מאות
ניזונים עובדים במעמקי המכרות, חופרים טונות פחם ובשטת נערמות
גבעות פחם שטרם נשלחו. אבל לנו אינם נותנים להשגה, הכל בכדי לגרום
סבל לשחוק את האסירים.

כשחוזרים ממשמרת לילה עם בוקר ומתקרבים לשער המתנה, בימי ראשון אתה צופה במחזה דרמטי, בכי מר מבוהל ספונטני של נשים!?!... אנו צועדים במהרה, שומרים פוקדים להאיץ, כלבים נובכים והשומרים חמושים במיקלעים דרוכים וחשופים מולך. יום ראשון יום קבלת "מסירה" בז'ארגון מחנאי, חבילות מזון. מחוץ לגדר בשדה פתוח ממתינים הורי מעורבים בסבלם. להיות נוכח במתזה ולהתמזג עם המתרחש זה עצוב. אבל אני כאן גלמוד...

ההובלות האלה גרמו לי לדלקת ריאות קשה. התמוטטתי ומצאתי את עצמי בכית החולים של המתנה. שכבתי כמה ימים כמצב קשה מחוסר הכרה, מועמד לקבורה. השוכבים בשכנות בלי סנטימנטים חילקו כבר את ה"שלל"... כגון מנת הלחם והאוכל שהוגש לי שם. זהו חוק חיים ומוות במחנות! מחכים שאתה "תתקפל" תמות (זאגנוג'סיה ברוסית). רמת המוסר ירדה פלאים, אין זו פילוסופיה, זאת אמת החיים. ביטוי המוות לא ראו, זה מעל כבודם, את הגופות לקבורה מוציאים כשעות הלילה ללא עדים, שלא לפגוע בציבור "הקנדידטים" הישנים. האם האסירים בכלל חיו?... הרי הם היו אנשים להם היו שמות!... הם כבר לא בחיים אני רק בעצב עולה זכרונם.

לי האיר המזל, ד"ר בראון הציל אותי. הוא הזריק לי קופאין ובזכותו אני יכול לספר מי הוא ד"ר בראון.

גרמני, שנולד על שפת הוולגה בעיר ענגעלס ונעקר עם שאר הגרמנים לסיביר, עם סיבות ובלי סיבות, בחשד של שיתוף פעולה עם הנאצים. חלק - "תופשי", היה בהסגר מבודד, וחלק "שוקס" כמחנות.

ד"ר בראון היה ממוקם במחנה שלנו. איזו "גאווה". כשהתאוששתי בראון לחש לי "בגלל שאתה יהודי השארתי אותך בחיים!"... נקודה. תרופות חסך מכל החונטה המנהלית שטיפל בהם. הוא היה רופא גדול. אני לא יכול לשכות ולהסביר. משונים החיים, פרדוקס... "שרות דוב" של קומיסר יהודי בלא אותי ומי הציל?... נו, לך תעשה חשבון נפש, תמיד תיכשל, אין סימטריה כנתיבי החיים.

בבית החולים שכבו חולים ש"הצטיינו" בטוברקולוז (שחפת) שהיא מחלה מדבקת, ואשר לא טופלו בבידוד מיוחד. משם הד גניחות וקול שיעול כבד. התמותה שם שכיחה, זאת תוצאת תנאי העבודה המשובשים בזדוניות, עמלים ברטיבות, ממש הרס המונים. הם בבית החולים, בפרוזדור ארוך, משתרכים לכוון השרותים ושם בסתר מעשנים להנאתם לפני דעיכה!... אני הייתי פתיל, אבל הם, שלדים מצומקים. שם פגשתי בחור יהודי מפולין, שיחד הגענו לסיביר למיכרות. ספר במקצועו נהפך לכורה, בגלל אי הופעה לעבודה במשך שבוע קיבל חמש שנים.

שם בבית החולים תוחלת החיים כמעט אפסית, אתה ממש גוויה, הוא גרר את עצמו עד מותו!... בחור נמחק גלמוד! סוף, נסתם הגולל? הכל כאן עטוף בערפל קודר. אפילו מנידונים מקומיים חולים, חסומה הדרך לקבל עזרה תרופתית מהמשפחה. כל פיסת מכתב מצונזרת ואין להושיע. רופאים גם אסירים חסרי ישע, אין בידם אמצעים לסיוע. חולים קשים לא מועברים לבתי חולים מקצועיים. יש גם נפגעי עבודה, שטיפול אודטופדי מקבלים מוגבל והם נידונים לנכות נצחית.

סימטת החונטה השולטת היא "כאן תחיה או תמות עד סוף המועד"... הכל חייב לתקתק בדייקנות כמו שעון על מגדל הקרמל במוסקבה, מכלי לקחת בתשבון את המחיר המר המשלמים בחיי אנשים. ולמרות שזה ציני מסכיב פסטיבל סיסמאות נטולות תוכן... שקר מסולף מתנוסס! זהו הסטנדרט של הגוש הזה. בעולם ישנם אנשים תמימים אשר תולמים במושגים מופשטים. וכאן, עם צייתן חי בצלקות, מנוטרל מכל הגיון... הוכח, המשטר יצר חוקים בכדי להפר אותם ואז המכניזם הדרקוני מופעל, משפטים, הטלח עונש, מחנות, ושם מושלים מספקים "סחורה רעננה" לעבודת פרך... הולכת מין רוטציה, שהרי הכלאי האנושי נשחק ויש רזרבה!... חשוב להדגיש עם פרוץ המלחמה 1941 התקבלו חוקי חרום על עונשים כבדים, פשוט מי שמאחר לעבודה מספר פעמים או לא מופיע לעבודה "מתכבד" בעונש לכמה שנים ככלא. הגוף שלך שייך למדינה בלי ערעור. בקצור עבודת מוחלטת...

טוב, אני חוזר לתחיה, לאחר ההחלמה זכיתי למעמד דוחודיאגה (ברוסית גוסס). עסק אומלל, שקלתי 42 ק"ג, שלד אדם. לא נותר עוד גוף לקיים את הנפש ולא רוח לקיים את שארית הגוף. דיסטרופיה נשלחתי להחלמה. בתנאים נואשים אלה מפרפר בלכי הרצון לחיות. הייתי תלוש. קשה היה לי לטפס על הדרגש למעלה. יש רגעים שהחיים עולים על השלימות האומנותית, תסלחו לי, אך כשרציתי לעשות צרכים, עד שירדתי הייתי כבר רטוב. בשעת כתיבת שורות אלה חש אני מועקה כבדה בגרון שאינה מרפה ממני. זה לא רומן או ספרות יפה, אלה תווים מהחיים העלובים.

הרי הנדונים האומללים נראים מכוערים מצומקים חלשים, ביניהם אנשים טובים, הסתובבנו מרותי ראש (מסופרים) בקיץ לפחות בחוץ קולטים קרני שמש.

מישטר המחנות הטיל עלינו מום!...

היתה עוד מטרד, המון קטינים כונו בשם חיבה - "שקודניקים" (ברוסית חתרנים) בני 14-15, בדרך כלל גנבים, שעונשם שנה שנתיים. הם היו "מתץ" לפעולות גניבה של פושעים מבוגרים אשר פרשו חסותם עליהם. הפורעים האלה התגרו בחלשים והשפילו אותם. הם היו חוטפים מנות לחם, ומכל הבא ליד. בלי כל פחד, אי אפשר היה לרסן את הארבה הזו.

היה רק מקרה אחד בזמני, שאחד מה"שקודניקים" התגרה באיש מבוגר מהסנדלרים, והוא שחט אחד מהם. הם היו מועסקים בשטח המחנה בכית מלאכה ליצור ארגזי עץ לתחמושת. אותם לא הובילו לעבודות חוץ, זה לא "צנוע" להוביל ילדים עם נשק טעון ודרוך, וזו גם שיטה לא רצויה, כי הם גם יכולים לברוח לכל הרחוקות. אבל בתוך המחנה נתנו דרור... כאן דור העתיד קיבל "השתלמות" לרציזיוויזם! במחפרה שלנו מאוכלסים אסירים שהוצאו מעבודות פרך, לא יעילים "פיטלים" (ברוסית פתיל מהבהב). שם הרגשתי שוב רעב. מושלים מוציאים אותך ממתזור פונקציונלי, אתה בחור צעיר נידון ומיועד לחיסול?... זה לא יאומן שהמהפכה הבולשביקית קבעה חוקים דרקונים כאלה.

תבנית השכל שלי לא קולטת איך מנפנים עם סיסמאות מכוסות עובש, הם סילפו את המציאות. באופן סטטיסטי הם הצילו רכבות אנשים מצפורני רוצחים גרמנים, אך מאידך, אלפים מתו מאותם עינויים!...

עובדה, בחורף מתחוללות סופות שלג קר, אבל עבודת הפרך לא נפסקת, היא חייבת להימשך. אז מתחוללים "מסדרי התאמה"... מורידים מאסירים חלשים ביגוד חם באם יש, ומעבירים ל"חזקים", שנישלו לעבודות תוץ. ככה, חשופים, רצנו לחדר האוכל בכפור מצמרר, לקבל את מנת הלחם וללגום מעט מרק חם. משם חוזר אתה למחפרה קפוא, מטפס על הדרגש וצורך את

"הפנינה" מנת לחם עלובה. היו מחנות שבהם היו האנשים מצוידים בלבוש טוב, אני טעמתי מהכל.

פתאום - ביקור בזק, קציני מטה נכנסו ונעצרו... בטת, בחלל נודפת צחנה מהפרונקלים המוגלתיים המצויים על הגופות מחוסר ויטמינים. זה לא הרשים אותם, אבל אילץ אותם לרדת מהמדרגות, סיור סרק. הקימו את כולם, את החולים מהדרגשים הקימו בכוח. קצין זרק: "לשכב זו אמונה טפלה" וזהו! כאן בוץ טובעני סופג אותך. עלובי החיים רועדים מקור, לא נותר הרבה מקום לגבורה, כאן מתהלכים צללים מסכנים הפוחדים מאלימות, המתחננים "תנו לנו אוכל (בדמיוני ראיתי אז רק לחם) תנו צ'אנס לחיות ולעבוד, צעירותנו גוועה!?"

אחד מאנשי הקצונה אמר "פתאום רוצים לעבוד? הצטרפתם בחרות לעמול, כאן אתם משוללים זכויות, מנודים!" (אוטבערז'עניע ברוסית). והוסיף סגן אלוף בחיך ציני "אסיר חייב להיות רזה צלול, שקוף, שלא תקפצו דרך הגדרות!"... אלה שומרי חוק, הודות לסדיזם לחלשים רכשו דרגותיהם. השבנו בצעקת זעם כואבת "תוריד הכוכב שלך מהכובע, תיתלה במקומו צלב קרס נאצי!". לנו אין כבר מה להפסיד. הקצין הגיב "זה לא תפקידנו, הרגשות תמו בגן הילדים!..." באיזה מונולוגים הם מתמחים.

היה שם אסיר ממורמר חדש, פצוע בכל הגוף עוד בחזית התפרץ "אתם גנבתם לי את המולדת! אני רוצה לפרוק אתכם ממני!". האסיר היה מאזרבידז'ן, שנכשל בנסיון לגנוב את הגבול לאירן עם חיילים פולנים שעברו לשם על-פי הסכם עם השלטונות. הוא נתפס ונחת "בחוג" שלנו. לפי זכריו הוא אומן אריגת שטיחים. שכב על דרגש מולי, תמיד מדוכדך כמוני ורית מוגלה נדף מהפצעים שלו. סיפר שחי בנס, אחרי הפציעה בשדה שכב מוזנח בשדה. ואחר כבית-החולים טיפלו בו ברשלנות פושעת. ובגלל הסבל שאף לעבור את הגבול לאירן להתרפא ונתפס.

לוינו אותם בצעקות: "אין זכר, מחר תהיו כינינו!", וכל העת "כבאים" איימו נגד הפרות סדר!.

הכל רועד בגופי, עובר לנגד עיני, אני מתרגש, מרגיש דחף עז להתוודות, זו מין הקלה. כמו דמעות, כן, לא עובדים, גוועים ברעב וזה מזרז לנהל מאבק על החיים.

הייתי עושה "קפיצות" בזמן שהובאה אספקה למחנה, לפעמים גזלתי כמה תפוחי-אדמה קפואים, לפעמים צנון קפוא שכירסמתי בתאווה, או כרוב תמוץ רטוב ונוזל מהחכית, הכל דחפו בחיקם המזוהם מבלי הפחד להתפס, העיקר להשתיק את הרעב המציק. לכן אני גם לא צם ביום כיפור, צמתי כל כך הרבה שמגיע לי עודף. יש אנשים שמרגישים את הצום ביום הכיפורים. ההזדהות הינה ללא שיכחה. ביום כיפור אנו מסתגרים בבית, עצוב, מסכיב שקט מוזר, אני ודורה שלי נושאים תמיד את צלקת השואה, לנו אין צורך ביום מיוחד כדי להיזכר בקרובים שהושמדו, הם תמיד חיים כליבנו ובמחשבותינו.

עוד פרק מפעולות יאוש:

לחם... אמנם חריג אבל אי אפשר לתלוש אותו מיומני. אחרי מעקב התקרבותי לתא פריסת הלחם. מצוייד בשופין משומש מהנגריה, ששמרתי בחריץ הדרגש. לפנות בוקר, בחושך, הצלחתי להשתחל פנימה לתוך פישפש הצוהר בדלת דרכו מועבר הלחם. לאחר שהזזתי קרש אשר הודק מבפנים הרמתי לבנת לחם וחמקתי לכוון המחפרה. בכניסה שמעתי רחש, מישהו בחוץ עושה את צרכיו הוא בטח "ציץ" (הלשין)). טיפסתי על הדרגש, התכסיתי ובהנאה מפוחדת בלעתי את שללי, לחם שתור סמיד. לגמתי פחית מים ושכבתי, עד מהרה נשמע צליל השכמה, אני עייף, כמעט לא ישנתי הלילה. בחדר האוכל שתיתי את המרק ואת מנת הלחם החכאתי בסמרטוטי (כלי-מיטה). במסדר הנוקר נפוצו שמועות על פריצה לתא פריסת הלחם. נחרדתי, בטח על חשבוני אחרים שחבו לחם?... לאחר הספירה נכנסו למתפרה המפקח וה"כבאי". ה"כבאים" האלה הם אסירים "מועדפים" שלא יודעים לחשוב, רק מבצעים רצונו של מישהו באלימות. התקרבו לדרגש שלי וברוגזה שאלו "מי כאן טיפל בלבני הלחם בתא הפריסה?". לברוח אין טעם, "נישרפתי", הלשנה...

הודיתי, והמפקח ציווה: "רד!". הרים את סמרטוטי וניער, מתובם נפלו פרורי לחם. מלווה בדחיפות הובלתי למדור "3". אני שבע ולא איכפת לי מכלום, ההטפות לא עבדו עלי. שם, קצין מכוגר חקר את העובדות, רשם פרטים אישיים ותחת האף רטן "הא! הא! פרצת!". ממשיך לכתוב "שבע רצית להיות?" אני שותק. תעמוד לדין חמור, סעיף 62, שנתיים נוספות לחמישיה שלך... אותי זה לא הרשים רק עניתי "המפקד זה לא איכפת לי, אני בין כך אתפגר לפני המועד, חמש שנים, אין מי שיבכה עלי, הגרמנים השמידו את משפחתי...". "מדוע פרצת, אתה רוצה עוד פרמיה?" "המפקד לא פרצתי, הרעב פרץ! תעשו מה שאתם רוצים, אולי זה יעזור לי לגמור המועד!".

"מי נתן לך זכות לבזבז רכוש המחנה?" מושיט לי עט "חתום על הפרוטוקול"... סרבתי, לא חותם על שום מסמך, לא בזזתי, רעב! רעב! המפקד. (אני יודע מה כתוב שם). "אתה מקבל כאן הכל לפי החוק (דרקוני) זאת לא האחוזה הפרטית שלך! יש מרות! בגללך לא נשנה תקנות!". אני שותק, נותן לו להתפרק. הוא לוחץ "תרקב בצינוק" ועוד באלו מחמאות וירד ממני, לא הרגזתי אותו. הוא נתן לי כמה הזהרות בז'רגון מתנאי... בעצם עומד לפניו דחליל עלוב. סיננתי "יותר לא אעשה זאת, אזרח מפקד"... למה הגעתי? "לך! יש לך מזל, רק לבנה אחת נסתבה". השתוממתי, רב סרן שתפקידו להעניש בקשיחות הירפה ממני, משהו השתנה אצלו באותו רגע?... לא יודע, מושג הרגשות בדרך כלל זר כאן. סנטימנטים "מיצרך" המיועד רק לשירים עממיים רוסים. אפילו לא הטיל עלי עונש, החזרת מנות לחם כפי שנהוג. מובס אני גורר עצמי למחפרה, לגמתי כליטר מים לכבות את הצרבת הרותחת בתוכי, טיפסתי על הדרגש עייף ומושפל שקעתי בתרדמה כבדה.

לארוחת הצהרים לא העירו אותי, מישהו מהחבורה תיסל את מנתי. למיסדר הספירה העירו אותי. זהו, מנת לחם היומית הוסתרה למחר.

בפרוס שנת 1944, אביב תורפי בפתח, זמן סלוטים ונצחונות כרחבי רוסיה, האדמה קפואה. ביום השמש זורחת קצת, מהגגות ניטפים מי שלג, לקראת ערב כפור כתוצאה מן הכפור, נוצרו נטיפי קרח על שפת הגג. משונה, הטבע בשיא פריחתו ואני חי מת? באותו זמן התחילו במחנה לעשות סלקציה, אסירים לא פוליטים ולא רוצחים שולחו להילחם במזית "בגדודי התאבדות" לכפר על חטא עם דם!... זהו.

כן, מן הראוי שאציג התמכרות לקצת עשן: אתה ממש חי בשכיל העשן. בעלות השחר הייתי מסייר בשטח המחנה ואוסף נדלי סגריות שהמפקחים זרקו על הקרקע בסיריהם הליליים. אם היה "היבול" טוב עישנתי.

מה זה עישנתי, ממש ינקתי! לפעמים הקדימו אותי ואז נאלצתי להחליף מנת לתם של 200 גרם אצל הספסרים בעד קופסת גפרורים מלאה טבק, הם היו מישרים את הטבק בקופסה עם סכין מעוגלת. רימו את הקליינטים המסכנים... אילו תוויות ניקוטיןיות מצערות שמכבדות הקיום הלא רציונלי.

עוד פרט: שקים ממלט שימשו נייר עטיפה לסיגריות, מפצלים את הנייר ומגלגלים סיגריה. נייר עיתון זה מצרף נדיר. סיכום, עשנתי כדי להעביר הזמן שאין לו סוף...

כאן אני מצרף אירוע אישי מאוד:

בסתיו 1969 חדלתי לעשן. הרופאה הבהירה לי ברצינות כי אם לא אפסיק לעשן זה יגמור אותי. הרגשתי לא טוב, הידיים רעדו, מין תקופה פרקינסוני בגיל צעיר יחסית. בכבודות ובלי תקוות יתר הפסקתי ונגמלתי מהסטיה הנפשית. עכשיו אני מריח פרחים, הנשימה תוקנה.

טוב, אני שב לעבודות, עדיין "צימוק" מושפל. בסתיו 1944 "חזקים" כמוני נשלחו למחנה בסובחוז (ברוסית משק ממלכתי) לאיסוף תפוחי אדמה. ענדנו בגשם, רטובים ומלוכלכים היינו חוזרים מהעבודה, הנגדים ספוגי מים, נאלצנו לייבשם בחום גופנו. ברשותי היתה שקית פישתן ששימשה לי כצעיף נגד הכפור וגם כמגבת. הנעלים התפרקו לי וקיבלתי (צ"ע-טע-זע נרוסית) סוליות צמיגים ושוקיים מברזנט נעליים כינוי למפעל לטרקטורים בצ'עליאבינסק. משום-מה התזונה לא נורמלית, תפוחי אדמה בכמות מספקת, אבל לא מבושלים דיים. אני חלש ורגיש, קיבלתי שלשול, מי שם לב לדברים כאלו. לא הייתי מסוגל לצעוד כשורה לעבודה, הגוף כנד כמו מתכת, השומרים שיסו הכלבים בי... כן, אנשים המציאו כלבים כחיות בית. שעשוע ויש גם המנצלים תמימות החיות והופכים אותם פראים וקשה להבחין בין פני הכלב לבעליו. וככה משכו אותי לעבודה, בשדה איני מסוגל לנוע בכלל, אני חולה, נודפים ממני ריחות.

ידי ורגלי בגדו כי, אני פשוט טרף להתגרות, התבורה הרקובה, האספסוף הזה לעג לי וביים לי קבורה. זה גובל בלינץ'. אמנם נאבקתי, נאחזתי בצפורניים באדם, היו לי צפורניים פראיות, מלוכלכות, אבל האלימות שלהם הפילה אותי, נפלתי לתעלה שחפרו והם נתנו דרור ליצריהם, ואני חשוף לאכזריות. התחילו לבסות אותי באדמה ואני שוכב ומעלי שמים קוזרים. בצד עמד שומר אוקראיני מהעיר רובנו, מהמערב, ונחנק מצחוק סרקסטי, מרוב תאוה הפריש ריר מפיו. עד היום אני חש זאת בעצמותי.

שומרת בשם נאדיה הזיזה את הברית של הרובה והתערבה בינינו, רק הפחד מרובה טעון הפסיק אותם. האוי להעיר, במסע למחנה בסוכתו "58" הובילו תלשים. בקבוצה היה עוד יהודי מפולין שנשפט לכמה שנים בעד עריקה מעבודה. מקצועו גזרן ותופר עור שוקיים. היינו ביחסים טובים, דיברנו בשפת אמא אידיש. זה קצת חימם את הלב. אפילו גילפתי לו כף עץ. זאת היתה הפרנסה המשלימה שלי במחנה.

יום אחד במסדר ספירה הודיעו "מי סנדלר?" הוא הכריז שזה מקצועו. פתחו סנדלריה קטנה, הכניסו מכונת תפירה והוא התאקלם שם טוב. תפר מגפים לקצונה ולנשותיהם. אירוניה, ממני התעלם. הכניס לו עוזר לא מקצועי ששרת אותו, עלי ליגלג, למרות שהבין וידע שאני כמצב פיזי ירוד, רציתי לעבוד וקצת להשתקם, אבל בשבילו אני לא "מתאים"... סתם יהודי אגואיסטי מתנשא. זה מה שהגלות העניקה לנו. חייבים להזכיר זאת תמיד לאלה החיים כאן בארץ עם ספקות בלב.

אחרי הפורענות הסדיסטית, השאירו אותי במחנה חולה. ולפני הטרדה קיבלתי מחסה הגנתי באגף נשים, מיספר ימים ישנתי שם על הריצפה כפרוזדור. אינני יודע ממי הורדה הוראה שבה זכיתי. אגב, עם הסנדלר הקשר שלי נותק.

באחד הימים הופיעו שני רופאים. בדקו, התכוונו בפרצופים המצומקים, ויומיים לאחר הבדיקה נשלחה קבוצה של "גמורים" לבית החולים, שם

שכבתי. לאחר שהתאוששתי הועברתי לעבוד בנגריה של המחנה.

חיפוש אחרי מקורות מחיה היה כמעט בלתי אפשרי, מנת הלחם של 650 גרם נבלעה מיד בבוקר. והנה צצה הזדמנות לסגור את הפער המטריד. קרוב לשער היתה מסעדה קטנה ששירתה את הקצינים והפרסונל האזרחי. שם במטבח עבדה יהודיה מתרקוב, בת 30 בערך. במחנה קשה להגדיר גיל. הרוב נראים כמו קריקטורות. הגוף שלי זומח לשלד וראש כמו גולגולת שרואים על מיכלי חומר רעיל... עיניה גילו את היהדות שבה. היא הסתובבה ליד הנגריה ואספה פסולת עץ יבש. אני ראיתי אותה והכרתיה. הרי גם אני יהודי. היא נידונה לחמישיה כמוני בעד "פטפוט", סעיף 58, סיפרה לי חד וחלק. כחנות פלטה את ההערה "כארץ עם הרבה כינים, אי אפשר להשיג מסרק". זהו, לא היה כבר מקום להצטער. קרוב מאוד נאסרה. אם לילדה בת 7 שבעלה בחזית. את הילדה השאירה אצל הורי בעלה בנובוסיבירסק.

בעייתה שבבוקר מוקדם התקשטה להדליק את התנור של המטבח והטבחת היתה צועקת עליה! בשבילה מקום עבודה זה היה תיוני מאוד, שם חם ואוכל נוסף, יכולים היו לסלק אותה לעבודות מחוץ לשטח המתנה. ברצון כן התחייבתי לספק לה עצים יבשים לבעירה. לפנות בוקר הייתי מביא חבילת עצים כמעט בחשאי, שלא תהיה לי קונקורנציה. היא הכינה לי נדלי קליפות של תפוחי אדמה ולפעמים כמה שלמים, חתיכות גזר, לפת, עלי כרוב, ובמקרים נדירים חתיכות דג מבושל. את השאריות האלה הייתי מבשל בנגריה, האחראי על הקבוצה תמיד השתף בסעודה.

הכרחי להדגיש, על יד המחנה היתה חלקת אדמה מעובדת, שהאסירים זרעו וטיפחו אותה. אכל מי שזרע אינו נהנה מהיבול. זה הפסאודו צדק שחרות על דיגליהם. מן מתיצת בעלי בתים לא רצויים שזוללים, והנדונים מסתפקים בשאריות. (הלוואי שהיה מספיק).

על האיש הכול יכול שאליו לא התייחסתי, הוא מפקד המתנה. סגן אלוף מבוגר, קוז'ק שרוף מזוקן, הוא ידע לנצל את נטולי החירות למטרת החונטה (הצמרת) הפקודית ורעיוניתהם, בתוך גידרי המתנה התנהלה יצירה "שיקומית" במרכאות כפולות. מתפרה וסנדלריה היו נערמים בהזמנות הממונים. בנגריה יצרו רהיטים יפים מעץ ארזים בצבע וורוד, יצרו גם חכיות לחמוצים וכו'. עכשיו מדגיש אני איך פעל המכניזם ואני רושם את אופיו:

היתה סדנת הקדר, יצרו שם מעשי קדר וחרש. הביאו פחים מגולכנים, מהם יצרו לוחות כביסה. המפקד יזם אספקת מצרכים שנעלמו מהנוף מזמן. הביאו חכיות מקרטון זחוס, על הדפנות בלטו כתובות לטיניות, מהחכיות יצרו מזוודות למקורבים הרבים. כמובן על חשבון הנדונים. להם היתה רשות לנצל אותנו ללא גבול מחוץ לכל ביקורת. מסקנה, הם עוותו את הצדק שהם כביכול מייצגים, הם התחסדו ביוזעין והטילו את כישלונם על אחרים, צביעות!!

באחד הימים היתה בדיקה כללית, התוצאה היתה שהוגדרתי כ- "כשיר" אמרו "זיעלסיה" ברוסית. (זללת מספיק) החגיגה שלי נגמרה. עבדתי זמן מה במפעל מלחמתי מספר "2", יצרו שם חומרי נפץ, עמלתי בהעמסת קרונות פתוחים במלח כימי סליטרה תומר זה נקרש בשטח והיה צורך לפצחו עם מכוש. עבודה מיגעת. בנוסף לזה גם פירקנו פלטות יבשות מהמכבש שנשחטו ששולחו ממפעל לעיבוד כותנה לשמן אכילה.

במפעל מלחמתי, מצאנו שימוש בשברים. כרסמתי בשיני הרופפות, בצהריים קיבלתי בקערת חרס מרק תפוחי אדמה. כמה מעט צריך בן אדם על מנת שיהיה מרוצה, אפילו קיבלתי כאבי בטן ועצירות, הרי בלענו כמויות צמר גפן זחוס. זהו קטע מעבודת פרך. מעניין אזרחים שעבדו שם ונפגשו פניהם ושערותיהם היו צהובים, ממש כולם ד'זינד'זים, רובן בחורות. הם נדבקו מתהליכים כימיים מזיקים שלא ניתן להתנקות מהם ברחיצה רגילה.

וככה הם תיו עם זה עד עוברם אל המחלקות האחרות. ככה, במלחמה נאלצים לתרום מהחיים מבלי להתחשב. לא אתה הבעלים על גופך... אחרי זמן "כשהתאוררתי" בעבודת חוץ, שוב הותרתי למכרה. עובד לפי השיגרה כורה, ושוב משליך פחם לתעלה תלולה, פה ושם המים מטפטפים על גופי, מרגיז, הנה אפיזודה מעבודתי במכרה:

את הפחם שחצבנו שלחנו למסלול שהיה מורכב מתעלות פת שהתנדנדו בקביעות באופן מכני. התעלות היו מעבירות את הפחם לפתח התחתון לקרונות של הרכבת. סוסים זקנים המכונים "מונגוליים" היו סוחבים את הקרונות המלאים לציר המרכזי, ומשם מחזירים אותם ריקים אל הפתח. בזמן תהלוכה שיגרתית כזאת נותקו שתי קרונות מלאים וכמהירות התחילו להיזדרזר אחורנית, היה שם סוס רתום למשא שלו. הקרונות המלאים מחצו את הסוס המסכן במקום, שמענו צעקות של המקשר מלמטה, "נמחצה הכלכה" לא ידענו מה יקפצנו דרכם הפתח. לפנינו גווייה מרוסקת. אחד זרק מילה: "לפרק!" התעוררות ספונטנית "חברה למחוק את הכול, לפני שידעו". קטפנו את הבשר כמו תנים, פשטנו מעליו את עורו ובזמן קצר הסוס נעלם ביננו. "ירשתי" חתיכה של בערך 2-3 קילוגרם, חזרנו ממשמרת לילה. בדרך כלל אצל כורים לא תיפשו בשער, בשר מוברת. את העבודה השחורה עשתה המשמרת השנייה. השארנו להם בשר מוברת. הם ביימו שם "תשובה הולמת", העמיסו את יתר החלקים עור, רגלים, ראש ושלתו החוצה זרד מתקן מיון הפחם שנשפך על פירמידה של מחצב הפסולת הובחה שהיה סוס. מההתרגשות נעלמה השינה מעיננו, אירגנו את הבישול וצירפנו עוד אחד שהביא תפוחי אדמה קפואים ואחר כרוב חמוץ. מצרכים כאלה נסחנו גם כן ממחסני מהמחנה, שם עבדו אסירים, הבישול נמשך כ- 3 שעות טובות. קצף עלה בלי סוף, סוס זקן, כולם היו מחוסרי סבלנות אנו יכולנו להיתפס. בסוף, עייפים, צרכנו בשר בשפע, הרית הקים אסירים אחרים משינה שהביטו בנו במבטי קינאה מסכנים, אולי ניתן להם איזה עצם

לכרסם. וככה היה חלק שהעברנו למגורים למשמרת השנייה, וחלק חילקנו, תייבם היינו לסלק את העיקבות, מי יודע, קודם עושים ואחר-כך חושבים.

בזמן הבישול עכברונים הלכו בעיקבות הרית והתגנבו ל"טריטוריה שלנו". שבע נשכתי ושינה כבדה ועמוקה תפסה ואתי. היו כאלה ששילשו כמה ימים, כנראה לא בישלו מספיק. הסולידריות היתה מושלמת, עברו כאיומים, רק המקשר של הקרונות קיבל 10 ימי צינוק בשל רשלנות. זאת "פרודיה" סוסית שנשכחה מהר.

הנה צירוף ריגשי. באתד הימים, לקראת ערב, משגיח המחפרה קרא לי, והנה לפני אשה, שעבדה במטבח אזרחית, ועמדת עם חכילונת. ניגשתי מופתע, שוחחנו איך אני מסתדר וכו' היא סיפרה שקיבלה מהמשפחה, "מסירה" תכילת מזון. העיקר היא העניקה לי שי, נטלתי התוכן והודיתי לה. היו שם כמה גיזרי סוכר, ארבעה צנימים גדולים וחצי כוס גלדי שומן חזיר, וכמות לא גדולה פלחי תפוחי אדמה מיובשים אפורים. היא העירה לי לא לאכול השומן בפעם אחת, מאחר וזה עלול להשפיע על הקיבה והוסיפה לי קומץ טבק.

זה היה שיא העושר. היא לא עישנה, אבל זה היה "מנוף" לשיחוד ממונים, דבר מקובל באופן פשטני על אלה שהיה להם.

את המעדנים צרכתי בהנאה, היתה אישה טובה עם לב יהודי פועם. נתחילת ינואר 1945 "כבאי", העיר אותי וציוו עלי להופיע במשרד. שם בהפתעה הודיעו לי שאני מועבר לעסוק בנגרות במפקדה בעיר קעמרוזבו. מיד יצאנו לדרך. בהליכה, לאחר שעתיים הגענו ביחד עם השומר. עייף נישכתי לישון נחזר חם.

בבוקר הלכתי למטבח, המזון לא היה רע אך תמיד לא הספיק. כאן עובדים בעלי מיקצועות שונים. נשלחתי כתגבורת לרצף פרקט מעץ אלון, עבודה ידנית וקשה, אבל בתוך בניין מחומם בחורף סיבירי.

כאן שמענו על ניצחונות הצנא האדום, ערים גדולות נכבשות, חגיגה. במוסקובה ולנינגרד - הצדעה. סלוטים מאלפי קני תותחים. בליבי תקווה מעורפלת. כאן בקצב מהיר רתמו את האסירים לסיים את כניית מיפקדת המחנות שהשלמתן נעצרה בגלל המלחמה. ועכשיו ניצחון מתקרב. אני מרצף רצפת לוחיות פרקט מעץ אלון בדגם "אשוח", בחדר ישיבות וקבינט המפקד. עבודה מאומצת אבל לא נורא. עץ אלון מוצק לא נכנע לאומץ שלי, הידיים מלאות יבלות וחייבים ליישר הבליטות במקצוע בזחילה. עבדתי כמעט עד אפיסת כוחי, אבל סיימתי. אחר-כך הכרקתי את הפרקט עם שעווה. בזמן הזה הגיעו נשים, גברים, ציודים, להכין קבלת-פנים מפוארת למפקדה החדשה. אלא-מה, שם בחזית עוד רועמים תותחים וכעורף חגיגה. כאמצע חודש מרץ החיננה נגמרה. העבודה הושלמה והועברתי למחנה מספר "1", לשם הובילו אותנו בהתחלת המועד "לקרנטיין" שם סופחתי לקבוצה כעבודת חוץ, במפעל אדיר "קוקסו-כים". (צרף).

עבדתי כפינוי פסולת ממשרפות פחם. קטר דחף מישטחים עמוסים עם פסולת ואנחנו היינו מפרקים אותם עם מעדרים למשטח, ומשם משליכים אותם למיזרון. אנו עובדים נשטח, פתאום אספו אותנו באיומים וערכו מפקד נוכחות, אחד נעלם. מיד הכניסו אותנו לאיזה מחסן. הגיעו קצינים, סגרו את השטח ולא מצאו. הג'ינג'י בן ה-17 ברח. אותנו החזירו למחנה. למחרת, הלוי לעבודה היה מוגבר. אחרי כמה ימים הביאו את הגופה של הצעיר. השכיבו אותו על יד השער. מהגויה נדף פורמלין, שכב שם ככה מספר ימים. אותנו ביציאה לעבודה היו עוצרים "לטקס" הרצאות לקוניות על הסוף שלנו, של מי שינסה לברוח. וגם בחזרה מהעבודה "מצעד"... איזו התעללות מבישת של "עושי הצדק"! אחר כך נודעה לנו דרך הבריחה של הצעיר. כשקטר הרכבת דחף את הקרונות הוא "הדביק" את עצמו תחת הקרון והצליח להימלט. אבל אחרי המעקב, נורה על-יד בית ההורים. הוא היה בנו של קצין בצבא, שהידרדר עם חבורת הרפתקנים.

ועל כך שילם. אני משליך את השלקה. אף פעם לא הספקנו להשליך את כל התכולה. הכפור בלילה הפך את השלאקא לגבעות מוצקות, בלומים ומכוש, פיצחתי את הגושים ושלחתי אותם למידרון, המנהל ימח שמו, וורונוב, נפוח פנים, גיזען, סדיסט, תמיד לחש לי: "בגללכם אני תקוע כאן! וחבל שהיטלר לא עבד שעות נוספות!?"... לא ידעתי את סיבת מאסרו. ביציאה לעבודה היתה לו פריווילגיה, לא מכריז הרי הוא מנהל. הרגשתי שהוא זומם משהוא נגדי, תמיד איים "נבלה שכמוך, חייזק מגעיל, אני אקיא אותך מאוביקט"!!! ביקשתי העברה, אבל לשווא, רק פגיעה גופנית מספקת ראוייה לשינוי, וזה לא אחר לבוא. בהרכבת רשימות של מנות הלחם השבועיות קיפח אותי, קיבלתי 500 גרם של מנת מינימום של לחם, במחנה זה חיים. כשמחיתי הגיב: "אתה לא ראוי!" בכאב ובזעם הרי השומרים יכולים לאשר שאני בסדר. זהו, אני אובד-עצות רעב ומיאוש. להתלונן במדר "3" אני לא מעז, הרי משם ישלחו אותי החוצה בבושת-פנים. שם יושב קצין מפקח "שמיישב" ענייני מחנה. אבל שם סיסמה "נלמד אתכם לאהוב את החופש!"... ולא צריך יותר פירושים... אז ויתרתי והמשכתי לעבוד. אסירים שעבדו אתי יחד ידעו שאני מקופח אבל שותקים, התערבות להם תזיק. והנה הפתעה, אסיר שעבד לידי פתאום קצת בציניות פלט "איזה יהודי אתה שלא הסתדרת?"... עניתי גם בציניות "אתה רואה אני מסודר יחד איתך חוטב השלקה".... כן איזו דעה-קדומה שתולה אפילו במחנה, והוא המשיך "לפני שנה וחצי הגיע איתי במסע-אסירים יהודי שען והוא מסודר לא רע וחי כמו מלך נסרוב רוס. (בית בנוי מבולי עץ). אף פעם לא פגשתי את היהודי הזה בחדר אוכל. בערב ניגשתי לשם, אמנצייות שלי נקטעו כעת... אבל קודם ניגשתי לחלון אבל החלון מוסתר עם וילון. חזרתי דפקתי בדלת. כששמעתי "מי" "עמכו" עניתי והמשכתי לעמוד. והנה פתח צר בדלת נפתח, איש מבוגר ממושקף סוקר את "הפרסונה"... "מי אתה ומי שלח אותך אבל מהר".... כשהתחלתי להסביר הוא הכניס אותי לחדרו.

כן, יהודי לבוש מסודר, לא בגדי אסירים, בחדרו ריהוט, שולחן, מונחים שם חלקי שעונים כלים לשעונים ומנורת שולחן. נכון יהודי מסודר כאן. בטח תיוני לאדמיניסטרציה. הוא ביקש להרצות מהר מה הנעיה. השמעתי לו באיזו השפלה נתון אני מהכנדיט וורונוב. הוא ככה בהסתייגות הסביר לי שהוא גם אסיר כמוני (הלוואי הייתי אסיר כמוהו) הוא לא היה בעל הסמכה, אבל הבטיח שיברר... אחרי כמה ימים מנהל וורונוב גער בי "הלשנה שלך תשולם!"... אבל 850 גרם לחם קיבלתי. כנראה ביקר במדור "3". באופן פיזי לא נגע בי יותר ירד ממני. אבל הסדיסט הזה תיכנן מזימה נגדי. אני בעבודה, בשטת השאלקא התמה מהתנורים ממלא ברציפות משטת והיא מהר קופאת לגושים. הערימה גודלת, אני עובד כשיטה של מחצבות פחם. חופר מלמטה ועוקר את הגושים והם מתפוררים. הפעם לא הספקתי לעלות מעל התפירה ונמחצתי על ידי גוש של שלאקא. הספקתי לצעוק אך קולי נדם תחת שכבת הפסולת. קבורה מאורגנת. הסדיסט וורונוב ראה שאני חופר במשקע, עלה על הגינעה ועם לום פיצח את הגוש שלאקא ובמיד! אירעה מפולת.

אלה שעבדו לידי לא איבדו את העשתונות, פזרו את הגושים וחולצתי. מטושטש וכואב סחבו אותי לצריף של הכלים, שם התפתלתי עד סיום העבודה, רק מפקד השמירה סינן בין שיניו "שכאשר חוטבים עצים ניתזים שביבים!" דמות מקברית היתה לו. במחנה, הרופאה ציוותה עלי לשכב, קיבלתי כדורים. אחר כך שמעתי על המזימה של הסדיסט וורונוב. הוא לבדו התפאר: "יהודי טוב זה פגר של יהודי!" נודע לי שבזמן המלחמה שירת בשטחים הכבושים על ידי הגרמנים ושם פעל כמשתף פעולה", התפאר "על בילויים בפראג, וינה, הרוצח השפל. אחרי החלמה לא מושלמת, הועברתי לקבוצה אחרת שעבדה במפעל גדול של לבנים. אירונייה של המזל. המנהל, פליט מאוסטריה, יהודי אסמילנט, נמרץ ומכובד בכל המחנה. על יהדותו אסר לזכר.

הוא איים שישלק אותי אם אציק לו עם נושאים לא מיקצועיים, חדלתי. העבודה המעשית היתה טובה, נהפכתי למסיק תנורים "הוכמן". בשניים, עם מנוף, הרמנו קרונית פחם, ובשיטות היינו משליכים בכף דרך פתחים בתקרה לתנור הלוהט, כמה ימים ברציפות, עבודה טובה, עצמאית, בשקט, לפנות בוקר ב-9 למאי 1945, בשורה רעשנית. המלחמה נגמרה שלום! התותחים נדמו באירופה, חגגנו את המאורע המשמח, ולא יצאנו לעבודה. בבוקר פניתי באידיש אל המנהל שלי, שמו מרקוס, על הניצחון, הוא חיך מעט, ומיהר ללכת. ככאב סיננתי: אסמילנט!... בארוחת הערב הגיש לי מרקוס צלחת מלאה דייסה והוסיף "זה בעד 'אסמילנט'". "עכשיו תבין את מצבי שקשה להיות יהודי". בידיש, תפסתי את הנימוק, אבל הבנתי "שהאוסטריות" שלו בספק.

לאחר חודשיים באו ההוראות לתנינה חוץ משפטים פוליטיים ורוצחים. הרבה אסירים יצאו לתופשה. הוכנס גם חוק המנוחה ביום ראשון. אני בקנאה ממשיך להיות חמוש עד המועד. בדיעבד אילו היו שופטים אותי בתפיסה ראשונה על עריקה מהמכרה הייתי בחוץ. אבל על זה אי אפשר לבנות ואתה כלוא, זהו!

אפרו-90, לאחר זמן לא רב הוחזרו הרבה "תושבים" למחנה, הם לא יכלו להסתדר עם הסטנדרטים, אפילו במצב כלכלי קשה שבמרחבי "אמא" רוסייה. היתה לי שנה וחצי טובה, לבוש טוב ומספיק אוכל, התחזקתי קצת. והנה חוליה נוספת שמהדקת אותי.

כקיץ 1946 הועברתי עם קבוצת אסירים למחנה יבלונובקה, גם כן בפרברי קממרובו, בעצם העיר היתה מכותרת מחנות. אני מוכנס למחנה שבויים יפניים שנכנעו במלחמה ב-1945 במנדז'וריה המזרחית בגנול רוסייה-סין. העבירו אותם לכוון לא ידוע, מחנה שהתרוקן. תפקידנו לשפץ ולסדר את אמצעי ההבטחה סביב המחנה.

המגורים פה גרועים, התזונה ירודה. גמרנו את השיפוצים מהר, המגדלים אוישו ועיניים קודרות עוקבות כתנועה אחר הכלואים.

למחנה הוחשו כמה מאות עריקים רוסיים "ולאסובצי". ולאסוב היה גנרל רוסי שערק עם אוגדתו לצד הגרמנים. הפושעים היו לבושים היטב, במדים ירוקים גרמניים, זה עורר אצלי חלחלה ואבל, להיות איתם יחד. מיד הועבר המחנה למשטר חמור, עבודת פרך במחצבות אבן.

ליווי קשוח. אוטומטים דרוכים וכלבי זאב מלווים אותנו. בין "הירוקים" כנוי גנאי, היו רופאים, מהנדסים וקצינים בעלי דרגות גבוהות, לכל אחד הרפתקה משלו. פעם הודבקו על תזיהם צלבי קרט "גבורה" וקבורה, אותם מזהים על המדים, עכשיו מאחוריהם חומה וגדר תייל. אגב, הארגון ביניהם היה למופת. מגורים נקיים, ללא גניבות, לקריאות גנאי התרגלו מהר, ההכנעה שלהם חלפה.

לאחר חודשיים הם התאושו. אחרי ארועים טרגיים, השליטה במחנה עברה לידיהם. מה גרם לזה? רוב הירוקים יוצאי קאוקז. להם היו משגרים מהבית, חבילות מזון שתולקו ביום ראשון (תחילה המפקחים התכבדו) אבל כשיצאו מצריף המשמר ארכו להם בריונים מ"העסקונה", גזלנים. מיד היו מתנפלים וחוטפים את החבילות בצרחתות וגידופים. "פשיסטים, לכם המוות ולא התבילות!". עלי עבר זרם עדות, מגיע להם, הכל נשר. האומנם? אחרי מספר חטיפות כאלה הירוקים התארגנו, ובסתיו 1946 פרצו הירוקים מזויינים בסכינים מאולתרים וטבחו בצעקות היסטוריות, מהמגדלים נשמעו יריות, המחנה הוצף אנשי משמר, מרתץ דמים. התוצאה, שמונה אנשים שחוטים, 22 פצועים קשה, הנאצים הוכיחו ידע! זוועה! אליהם היה לי יחס זאולוגי, פשיסטים בוגדניים.

אחרי כמה ימים עברו לסדר היום, הירוקים תפסו את השליטה הפנימית במחנה, ההנהלה עודדה אותם, כמה רוצחים הושלכו במסע, הכריונות פסקה. אני שוב חלש, הכוחות נוטשים אותי, שוב דלקת ריאות.

שכבתי על הדרגש או חבקתי את התנור הלא חם במיוחד. רופא מהירוקים התחשב בסעיף הפלילי שלי, כאן אנחנו שווים בכל זאת, והגיש לי טיפול הוגן. איכשהו הכראתי ועבדתי בתפסנות בנין. בחורף הארוך הסיבירי, מתוסר וויטמינים נדנקתי בעוורון לילי (קוריא סלעפוטא ברוסית), לא הייתי יחידי, יותר מחודש סבלתי. כדי לצאת לעשות צרכים בלילה, רק על ידי מישוש יכולתי, שומר על המגדל המכונה "איקונה" (ברוסית צלב תלוי בבית נוצרים) כוון אותי בצעקות. זוכר אני שביל שבו זחלתי, נהפך למגלשה מהשתן המופרש... עד שהגעתי החלקתי ונחתתי עם העצמות שלי על הקרח המזוהם. ידעתי שאני מעורר כחילה. השומר צחק בקול רם, התמוגג מההצגה העלובה, אפיון לא מרשים אבל מציאותי. רוב השומרים על המגדלים היו מבוגרים.

כאן עכשיו לילה. הנידונים שרויים בשינה עייפה ועל המיגדלים שמירה קודרת. ובצרוף הזה מזמן לזמן מהדהד במרחב המחנה "צליל רענון" הזקיפים חובטים בברזל תלוי, לוודא שהשומרים לא נרדמו על המישמר. אני שכ ליסורים שלי, בתקופה היא נדבקה אלי דלקת בחניכיים (צינגה ברוסית). השיניים התנדנדו, קיבלתי טיפול מסויים אבקת שום למריחה בפה אך הצלקות לא התרפאו מבלי להותיר עקבות.

כאן שורר חורף והרעב מציק, והנה נבחרת קבוצת חלשים לעבודה בחוץ. מלבישים אותנו חם, מציידים כמעדרים ומוכילים לשדות המכרות ליד היער. המטלה לכרות מעל האדמה כרוכ קפוא, שלא הורד בזמן ונישאר על תלו מכוסה שלג. אנו עובדים ככריחה ופתאום בהלה - נסיון כריחה. יריות, אחד מהירוקים, קצין שעבר נקטל והגווייה שככה בשלג עד סוף יום העבודה. את הגופה של פלי שמו גררנו עד השער ושם השכיבו ל"תצוגה", וכמה ימים שכב קפוא ונפוח.

עם הטיפוס הזה התגוררתי יחד, היה מוזר, לא התקשר ולא דיבר עם האנשים, תמיד עישן מקטרת.

על מעילו הירוק היו סימני "עטורי הצטיינות" על פשעים נגד האנושות. ככלל לא הצטערת שחיסלו אותו.

באביב 1947 הועברה קבוצת החלשים למכרה כצפון מחנה מס' "2", מקום שהפך שמו ל"טורי-עמל" בסטנציונאר מין בית הבראה. תזונה מספקת וחודש מנוחה. באותו אביב עסקתי בברור תפוחי אדמה שאוחסנו בסתיו במרתפים אפלים.

והנה מגיע מועד נטיעת תפוחי אדמה, אז הוציאו אותי מהאפלה ונשלחתי עם קבוצת "חזקים" (חלושים) כמוני לעבודה עונתית במשק - מסייע שייך למכרה פחם. בחוץ אביב קריר, ואנו צועדים בשדות לעבוד את הקרקע ולהכין לנטיעת תפוחי-אדמה. טרקטורים ומחרשות אין, יש ידיים זולות של חשופים. בצהרים אנו מקבלים כאן קערת חימר עם מרק תפוחי-אדמה תם נוסף יקר-ערך.

הסידור, ערוכים בשורה דלילה כל אחד על תלם. בידי מעדר ואני חורש, הופך, פולח את האדמה קדימה, מזמן לזמן מתכופף אוסף פה ושם "מציאה" שארית תפוחי-אדמה קפואים משנה קודמת. הם רטובים, גמישים כמו גומי. בהגיעי למחנה כמרתח, אני מנשל רפרפת מעמילן ומפורר לשם חתיכות מ"הגומי" (תפוחי אדמה קפואים) לבישול. ככה שכע שקעתי בשינה. היהודי שעבד שם טעם לפעמים. והנה עוד אפיזודה מוצקת מהתפאורה המתנאית: אחרי "השיפוץ" הורידו אותי שוב למכרה, פחם זורם לחזית שיקום ההריסות. באיזורים בהם התרחשה המלחמה בכל פינה מתנוססת הסיסמה "הכל לחזית, כולם לחזית השיקום".

הפעם שטה המחנה התרחב, הזיזו את הגדר התחילו "פיתוח" בונים עוד מגורים מקורות עץ כבר מעל אדמה וגם מרפאה וחדר אוכל גדול. מה לעשות, יש "עליה" מוגברת למחנות כפיה.

כשהורידו אותי למיכרה הובערת לשם למגורים בורים, אסירות נשים, ופרסונל שירותי מחנות פנים עברו לשם.

לכתי המלאכה הובא ציוד מכני משלל המלחמה. הפעילות גדלה, למחנה "זרמה" תיגבורת כוח עבודה חיים. אסירים בולטים הרבה משוחררי צבא-אדום שנלחמו בחזיתות במלחמת העולם השנייה. אנשים שרצו לחיות ולא הסתדרו במצוקה החריפה ברוסיה ועברו על החוק, אז "סודרו" במחנות וגם נשים לא "קופחו". הן נופלות לכאן בנסיונות להסתדר ואז "נקלטות" כאן. זהו, הסרט-נע.

עכדתי שם בלי בעיות. ההתנהגות כלפינו סבירה, תנאי העבודה משופרים. כסמוך למכרה שיפצו מבנה עבור בית מרחץ, מים חמים כשפע, מקבלים יותר סבון, בגדי עבודה מקבלים ככל יום יבשים. בעד ההישג הזה שולם מחיר גבוה, עשרות ניזונים נקברו ורבים נשארו נכים לכל ימי חייהם. לפעמים כות הנזק של המת גדול מכותו של החי!

האמת: העינויים שהצטברו בגופי וכנפשי הפכו אותי לאדיש. אני תלוש מכל העולם. מערך המושגים שלי נשבר, רובוט! אני חופר, זורק פחם על המסלול, מקבל אוכל ונע כמו צל. המוח אצלי הפך לאיבר כנוי, לא פעיל, זאת שיגרה, הם הצליחו לסדוק אותי. אני באיזשהו עולם אפור. הסתגלתי שלעולם לא אוכל לשמות אני בדממה... אגב בהיותי במחנה אף-פעם לא ראיתי את פרצופי במראה, האמת זה לא ענין אותי ובכלל הפריט הזה חסום למנודים.

במאי 1948 סחב אותי יהודי שעבד במרתחה לחלון ראוה מזכוכית, שם היה

תלוי עתון "פרוודא". אני קורא "כרית המועצות הכירה בתקומה של מדינת ישראל, והתקבלה לאומות המאוחדות"!!! עבר בי זרם. התחבקנו מרוב שמחה. עם אידיש שבורה כפרית הזכיר לי על הגאולה, המלים שקועות בתאי מוחי בתרדמה עמוקה. והנה ברק קצר העביר שוב זרם בעורקי, האם אזכה לעמוד בחלום הזה?... התחלתי לפענח את עצמי. ההודעה הנעלה הדליקה בליבי שלהכת קטנה של תקווה. לא ישנתי בלילה. התהפכתי על הדרגש. זאת היתה קרן אור קטנה שהעירה מעט את חיי החשיכה האימה והסבל.

ב-20 ביולי 1948 נקראתי למשרדים לתתום על טפסים של שיתור. אולצתי לתתום שלא אגלה בחופש נוהלים שבמחנה, "הכרזת שמירת סוד" לפי התוקים שלהם עלולים לאסור אותי בעד "האשמה" מוכרת לי - "עלילה", איך אומרים הרוסים "מרכיצים ולא נותנים לבכות". ישנתי 4 תודשים מעל החמש שנים. "הישיבה" עד המשפט לא חושבה. קיבלתי סכום כסף קטן, בעד עבודות פרך בעומק מיכרות חשוכים. נפרדתי מהיהודי שעבד במתקן להרתחת מים ופתאום לחש לי: "אני מנובוסבירסק ולא רחוק מהתחנה יש בית-כנסת"... הבטחתי לגשת. בלי התרגשות מיוחדת, בגלל עייפות, בשער עוד סידרת חיפושים קפדנית "שלא להוציא רכוש ממלכתי"! פרידה מגומדת, אליה התרגלתי. וליציאה! אני חופשי, שרדתי! אני בחוץ (לכמה זמן לא יודע?). חשוב, נפטרתי מ"טקס" הולכה לעבודות כפיה. מולי יער מקורזל של עץ ליבנה בשלכת שצמרות מתנוודות מרשרשות יצובות. יער שבלם הזעקות האנוסים השכם בבוקר כשבאור צלול, התקרבתי לפסי הרכבת, עליתי על אדנים. עוד אני קפוא בהתנהגותי, פתאום מתחילות המחשבות להפשיר. התכוונתי סביב, המום; התחלתי להכין את עצמי. כעת, אין מאחורי כל שמירה. צועד אני לכד, טכע יפה מזדקף סביבי, בכל זאת כל פעם מביט אני בחשדנות. כן, סצינות איומות מתחילות לרענן את מחשבותי. לא יכול להשתחרר מהמתרחש בקן האיום הזה.

צועד אני ושומע פעימות הצעדים שלי. הרוח הסיבירית של חודש יולי מלטפת. יש לי זמן, מחשבותי התחילו להתבטא, התחלתי להבהיר לעצמי את המציאות בגיהנום הזה, בדרך מחשבות מקוטעות, כמה מלינוני יצורי אנוש מגורשים לעבודת פרך עמך נשכחו. מדינה אדירה זו תחת שלטונו המוחלט של "שמש-העמים סטלין"! איך? פרדוקס לא מוסבר נקלט בטבע. משונה? להם יש אימרה "שמי שלא היה שם, יהיה, ומי שהיה הוא לא ישכח לעולם". אני יצאתי עם מטען קטן, אני ממחר וככה מגיע לעיר.

דבר ראשון אני נכנס למסעדת פועלים, מזמין מנת אוכל כפולה ואוכל לשובע. רק מי שהיה רעב כל ימי הכליאה יכול להעריך מה נפלא טעמו של מזון.

בערב, כמתחייב, התיצבתי במליציה לקבל תעודת זהות. שם גם ביליתי את הלילה על הספסל. ישנתי טוב, הרי אין כאן את החשכמה האיומה. יומיים עברו והעניקו לי תעודה זמנית לשלושה חודשים. והנה אני בדרך לסלק את את "חוב" הכפיה. ברכבת דחושה הגעתי לנוכוסבירסק, מפלצת של תחנה, ממנה רצות רכבות לכל רחבי רוסיה. אולמות למעלה ולמטה, עם מזרקות רחכות והמוני אנשים עם חבילות ומזוודות נודדים מחפשים פרנסות, אשליה על גלגלים. תחנה מאכסנת ביום ובלילה נוסעים. כאן דוחק, הרכבות לא מסוגלות לקלוט את גלי האנשים. חייכים להרשם בתור לכרטיסים ולהתגלגל על הריצפה עד העליה המיוחלת לקרונות.

למשוחררי מתנות כאן המריצו את הטיפול. רצו להיפטר מהם. הרבה משוחררים "טריים" סחבו דברים מהכפריים. על סמך דוקומנט השיחרור קיבלתי כרטיס למקום בלתי ידוע, לקזחסטן. היו לי עוד יומיים וחצי להמתין. ואז פניתי לחפש את בית-הכנסת שהיהודי מהמרתחה המליץ.

התקרבותי לשם, זה היה בשבת. בכניסה עצרתי, משהו סוריאליסטי? יהודים בבגדי שבת עטופים בטליתות מתפללים בערבות סיביר הרחוקה. אני במבוכה. אחרי החורבן של חיסול עמנו.

וכאן נמשכת המסורת בשלווה... אבל מה לי לזה. עם החבילה על הגב, לא העזתי להיכנס פנימה, רק עמדתי בפרוזדור, סוקר בהתפעלות ומנט קפוא. פתאום התעוררתי, מה אני עושה כאן כמראה עלוב של משוחרר מהכלא, מכוונים אלי מבטים, הרגשתי לא נוח אולי התביישתי. לא שאלתי כלום, משהו חלומי מתפרפר במוחי, הסתובבתי ומיהרתי לתחנה להצטרף לגלות. זהו, רציונליות עם אמוציה לא מגבילים.

והנה אני שוכב על הדרגש בקרון. סביבי נשים, גברים, "בני-המין" שלי, נודדים לכל מיני כוונים. שמח כאן, לי יש עוד מצרכי-מזון שסיפקו לי עם השחרור כגון לחם שחור, זג יבש וסוכר גס (חתיכות מפוצלות) וקצת כסף. התחברתי איתם והצטרפתי לסעודה. הם השיגו מזון בתחנה בעבודת-יד (גנבו). חלקם ירד כדרך וחלקם המשיך אפילו אחרי. בתחנת הרכבת הצמתית לוגוביה הקטר נעמד. כאן עלי לרדת לשלוש שנות "צינון"... לא הינכו אותי מספיק בגיהנום. נוכרי עם חבילה, איש חלש אחרי שבוע טיטול, סוקר, מסתובב, שואל, פתאום שומע צליל "עמד"?... מולי עומד יהודי מבוגר מגובן "ווי פורט איידז?" (ביידיש לאן פניך). בנאיביות הסכרתי, היהודי קטע אותי "אל תמהר לגיהנום".

הוא לקח אותי לביתו והאכיל אותי. סיפרתי קצת לזוג מארחי את תולדותי הלא מרשימים והם הציעו לי להשאר אצלם כשבוע, לנות ולעזור קצת בעבודות שמסביב לבית. שם היה חדורקובסקי. פליטים מהעיר לנינגרד מ-1942, הוא התיישב בשכונת קזחים. כאן היה מן "הפרטאית"... הקזחים בנו להם שכונה נפרדת. לשם "הסתננו" מקצת רוסים ומספר משפחות יהודים. שם בטוח יותר לגור וקרוב לרכבת. רוב הזמן בילה היהודי הזה בתחנה, שם השיג עיתון יומי אצל סדרני הרכבת ולפעמים היה קונה מציאות ופוגש יהודים במקום נידח זה. שם בראשונה היה הרצון להתרשם ולנשום את החופש שניתן לי, לאן הולכים? לטיילת בצומת תחנת הרכבת? שם קצת סואן, ברחבה עומדת "ריקשה" מוכר בחלוק

וכובע לכן ממלא אפיפיות בגלידה מפתה. מיד קניתי את המעדן המשובח ובהנאה ליקקתי אותו. במרכז הזה הכיר לי חודורקובסקי יהודים פליטים שיושבים על מזוודות כמה שנים בשאיפה לחזור למקומות שננטשו. בתחנה יש רסטורנט (מסעדה) גדולה ומסודרת, אבל התפריט אינו לפי מימדיו, אין מה לבחור (ומי בכלל בוחר). יש כאן גם קולנוע בערבים. קרוב לתחנה ברחבה עומדים קיוסקים. משום מה הם סגורים. חודורקובסקי אומר "מדפים לא מוכרים"... סימני מצוקת המלחמה לא נמחקו. מסביב יש שוק קטן. נשות עובדי הרכבת מאיישות את הדוכנים בדרך כלל ומוכרות זברי מזון כגון: חלב מורתח, גבינות ביתיות, פיתות, תפוחי אדמה מבושלים וגם שפק. כאן בצומת התחנה הגדולה, מחליפים קטרים הרצים אלפי קילומטרים. כאן עוצרת רכבת ל-45 דקות, ולרוב הנוסעים אין מלאי מזון לדרך. למי שיש "מצלצלים" קונה, ולמי שאין נאלץ למכור בגדים וזברים אחרים. היו פה הרבה "קופצים" על המציאות, זאת התמונה הכללית בתחנות, בכל הקונטיננט.

אני מתחיל לנשום את החופש והנה גילוי מאלף, אני פוגש נשים וילדים עמוסים חבילות כבדות, כפופים, פניהם מיוסרים, סוחבים משא של פרורי פחם הכיתה בכדי לאפות פיתות מקמת תירס או לבשל אוכל. עובדה של חיים עלובים מתזה מכביד. ההתענינות קירבה אותי אל היעד. הנה מוסך ענק שקולט קטרים לתיקון. מרוקנים כאן פסולת פחם שרוף, בודקים וממלאים פחם ומים ולדרך. מפסולת הפחם נוצרות גבעות ושם הנשים מתכופפות וילדיהן מחטטים, חופרים ואוגרים פרורי פחם. נודף שם גז מחניק ועשן רעיל. מסכנה, האוכלוסיה הלא מועסקת "באימפריה" מסילות הברזל - מופקרת! הם חייבים לדאוג לעצמם.

רוח המחטטים היו מעוטים מקאוקז צע'צשענים ואינגושים, שנעקרו מהמושב של דורות והוגלו "במבצע-טהור" מדהים ב-1942, בחשד "שיתוף פעולה עם תוקפים גרמנים" (קולובורציה), לפי פקודת סטלין.

הם נדחסו לקרונות הובלה באכזריות, עם מעט תפצים ובלי סנטימנטים גורשו לאסיה הרחוקה, לקזחסטן ו-קירגיזיה. כדרך ניספו רבים ביסורים. סיפרו שהמלווים לחשו כדגש, "אין דבר, המלחמה תזכה זאת מהחשבון". מה אשמים נשים וילדים? שאלות בלי תשובות. עובדה, "אימפרית" הרכבות מאורגנת, לה יש השרותים הנחוצים, מכית-הספר עד בתי חולים, מאפיות, מסעדות וכו'.

אבל בסביבה, בסמוך השטח המסלאים, כביקתות וביתונים מתגוררים גולים צ'צנים אינגושים ואנשים בלי זהות כגון אנשים ששיתפו פעולה בשטח כיבוש עם גרמנים, רוכן נשים שחיו עם גרמנים שאותן בנסיגה הם נטשו, הסתלקו לכאן מעונש, ונחתו כאן בערכות קזחסטן. לכאן גם הושיבו יוונים שעבדו ככל הסכינה ביושר. פגשתי יחידים מספרד, כולם בגולה ללא הגבלת זמן. כן, גם גרמנים ילידי רוסיה מגורשים, פזורים כאן. למגורשים מקאוקאז צ'צנים ואינגושים יש קומנדנט במשרד, והם חייבים פעם בחודש להתייצב לחתימת נוכחות. אבל הקצין הצבאי שתפקידו להשגיח ולתעד אותם היה משוחד ותמיד נראה מרושל ושיכור, סתם טפיל. וזה נקרא "סמכות השלטון"... נו, גם גנבים למיניהם עשו את "האתנחתא" כאן, להם "מלינה" רוס. כאילו גן-עדן) בז'רגון שלהם. להם היו "מקלטים" משלהם כין האוכלוסיה מעוררת חשד.

זאת הספיגה החופשית הראשונה, הלא משמחת.

מן הראוי לציין שדרך המשפחה הנכבדה, הכרתי במרוצת הזמן את דורה שלי. היא עכדה כמחנכת בבית הילדים העזובים. אופייני, מה זה יהודי בגלות, איזה רגשות טבעיים טמונים בעמנו, אני מהמחנה והם הושיטו לי עזרה בזמן הנכון.

חודורקובסקי קושר אותי עם קהילה יהודית הנמצאת שם בכפר אזורי, לשם הובאו כגולים משפחות מהעיר קייב, בעל "חוטא", פקיד גבוה "שהספק בנאמנותו" עקרו אותו ואת משפחתו ותקעו כאן כפקיד בקופרטיב.

בנוסף עליהם עוד משפחות של מבוגרים מהעיר דנפרופטרובסק. הבעל הגרוש "דג-שמן", שסחר במתכות נוצצות ומטבעות זהב, הארטע-ואיכע (באידיש "רכים וקשים") מטבע זר. בעד "התחרות" עם חוקי המדינה המריאו לנוח במקום הזה. זה עלה לו לסוחר הון תועפות. יחד עם זאת כולם היו אנשים נחמדים.

בסוף 1949 הוגלה לכאן רופא יהודי, בעל שם מסוצ'י, קאוקז, שבכנס רפואי במוסקבה שיבח את איכותו של המכשור הרפואי מתוצרת אמריקה, לעומת הטיב של התוצרת הרוסית. בעד "שבחים" כאלו צויין "לשבח" ונשלח לצינון למשך שלוש שנים באיזורנו. אגב, אשתו שהיא גם כן רופאה וניהלה בסוצ'י סנטוריום בה לא נגעו. כאן בגלות, סירב בתוקף לטפל בפקידות השולטת. למרבה הצער, הלחצים שהופעלו עליו הזיקו לבריאותו, ובנסיבות דרמטיות קיבל התקף לב בהיותו בשרותים ושם נפטר. כאשר קרה הדבר הוזעקתי מהקולחוז מידית וחילצנו את הגופה. לאחר ארבעה ימים הגיעו ילדיו ואשתו. ליווינו אותם לבית הקברות המוסלמי, שם היתה חלקה של יהודים. לא היה לנו מניין של גברים. בבית הקברות ההוא נחו פליטים שניספו כאן במלחמת העולם השנייה. זהו הנוף שקישט את המציאות, יגון קודר בדומיה.

לפני שעזבתי את רוסיה ב-1957, בקרנו אני ודורה את זוג הזקנים ונפרדנו מהם. הם המאושרים ליו אותנו בדמעה. לא נשארנו במקום יהודים רבים, אחרי מות סטלין קיבלו רובם חנינה.

הקדמתי קצת עם ספורים ואני חוזר לשגרה הגלותית. בעצם אי אפשר לשמור על סדר הזכרונות, פורצים לי כל מיני סיוטים.

אחרי התרעננות הגעתי לנפת איזורי. קודם נרשמתי כמיטרה ומשם "לקומיטט-מבצעי". משם נשלחתי למשלחת לתיקון דרכי גישה בהרים. הטבע כאן מקסים. מכאן משגרים צוותים לאתר כריית שורשים לעצוב וצבע לעורות, שעגלות סוסים העבירו לקואופרטיב, ושם עבדו אותם.

עשרה ימים עבדתי שם ואחרי כן חלק חזר למישרד לקבל סידור עבודה. והנה בתצר, עומד איש ושואל "מי יודע נגרות?" השבתי "אני נגר". "אתה מסכים לעבוד פרטית?"... לא התלבטתי הרבה. חזרנו לתחנה. אני קל כמו ציפור, התפרפרתי ולא התייצבתי במישרד.

כעל-הכית החדש שמו חמיד טש'טשען מהמגורשים מקאוקז הסתדר לא רע. במגורים נתן לי איזה לול ששיפצתי לנוחיותי. חמיד התליט לבנות שני חדרים נוספים, הוא צריך מרחב, חמיד הביא לו עוד אישה צעירונת מהכפר. לפי הנוהג שלהם "כבש" אותה (רושם) הרי אצלם אין רומנים... אולי בת 18 שהולידה לו כבר בן וחמיד כבן 50. אגב, אישתו המבוגרת גם היא מגדלת לו שלושה ילדים. אצלם זה מקובל ואין לאיש זכות ערעור. אך זו לא בעיה שלי, העיקר אני חופשי, שבע. אוכל בשר קרביים שמכבש עם פיתה חמה, מקמח תירס תוצרת בית וכל מיני מטעמים. עובד בבניה יחד עם הנשים שלו, לשים חימר עם קש ומעצבים בתבנית שיצרתי, לבנים בגודל בלוק בניה. העבודה קשה אך ישן אני בשקט ולא חושב על העתיד. אני שותף בכל תהליך הבניה. נסענו לאגם, קצרנו שם אגמון שהונח על הגג ואחר-כך נמרח עם חימר מעורבב גללים של סוסים. יצרתי משקופים, דלתות, חלונות מעצים שונים. וככה חמיד עשה לי הכרות עם קליאנטים שבשבילם עבדתי. בכל מקום האכילו אותי. התחזקתי וצברתי קצת כסף. רכשתי כלים משומשים בשוק וגם בגדים לא חדשים. וככה עברתי את התורף. והנה ביום בהיר הלכתי בשוק עם לקוח לקנות עצים. כאן אין עץ למכירה ורק בשוק רוכשים קרשים שהגיעו מכל מיני מקורות, מרכבות משא, ארגזים גדולים שסוחבים אנשים בעבודה, אפילו מעבדים אדנים ישנים לקורת גג, שהוחלפו ממסילות-ברזל. וכל זאת תוספת לפרנסה. הבהרתי באופן מפורט איך נבנית כאן רמת החיים. והנה נתקלתי בחודורקובסקי "ניתפסתי"... הוא בנאיביות רגוע. "אתה נמצא כאן, מדוע אתה לא נכנס לספר לנו איך הסתדרת"... במבוכה סיפרתי לו הכל. היהודי ממש נבהל.

"עשית עריקה חמורה! הרי יושיבו אותך לכמה שנים טובות... מה עם תעודת הזהות שלך, אתה הארכת?" "לא" ענית. "טיפוס שלילי, אתה רשלני בלתי-עצמאי! תעזוב הכל ורוץ לאיזור ותודיע, אני בספק אם אראה אותך בחזרה!"

נכון, הייתי אדיש לחיים, לא מברר כקשר למשפחתי, חי רק מהיום-למחר, וזהו. רקבון של המציאות העגומה בארץ הזאת חדר לתוכי. אבל סכנה אורבת לי. מיד פניתי לנפת איזורי, שם במישטרה, בחלון, מסרתי התעודה שלי. הפקידה גערה בי "איזה חמישה חודשים אתה משוטט!". לקחה את התעודה וציוותה להיכנס לחדר, שאיני זוכר את מספרו. שם ישב קצין צעיר קזח. זהו, נלכדתי. שוב מאיים עלי לשוב אל מאחורי גדר ותיל. הקצין בשקט לפי "הרפרטואר" שלו "משוכנע אני שאתה מתקשה לחיות בחופש, להיות אזרח מסור... אז טוב נחזיר אותך!". יושב אני מולו ולא פוצה פה, נותן לו לפרוק את המטען, לא מתערב ולא מפריע, "מורח" לו את הזמן. הליכים שלהם למדתי. הם מושכים אותך לתגובה בכדי ללכוד אותך בפיטפוט, ואז יש להם חומר להאשמה. הרוסית שלו לא שגורה, הוא ממשיך "בטח התקשרת עם הפושעים! מה עשית בתקופה שעברה, איפה ננבת? ממה אתה חי ומי השותפים שלך?". משוכנע אני שהוא לא מכיר אותי ומדביק לי האשמות לא מבוססות. אחרי הנאום התחיל לרשום. מאין אני, איפה אני גר, מה מקצועי, במה עסקתי, הבהרתי לו הכל וחתמתי על הפרוטוקול. ושוטר "ליווה" אותי למעצר. אני אדיש, לא תופס שנקלעתי לצרה ומרוב עייפות נרדמתי על הדרגש בחדר לבד. בבוקר הכניסו לי אוכל די מספיק. אני יושב ולא איכפת לי, לקראת הצהריים הובלתי לקצין. נשמעו כמה איומים פרוצדורלים והטפה על סטיה מהחוק. וכין היתר קשר עם פושעים הוחש (לפי דבריו). הפרשה נגמרה בחסד. הקצין התעניין בנגרות שלי, כתב מיכתב, נתו לי אותו לפקיד מסויים בקומיטט מבצעי והציע בפרוזדור להמתין. זאת אומרת שאני חופשי.

אחרי איזו חצי שעה החזירו לי את התעודה עם חותמת הארכה לששה חודשים. אסרו אותי ביום תענית-אסתר ושחררתי בדיוק בפורים. רצתי למשפחת חודורקובסקי שם גיליתי את הצרוף הזה. שם כיבדו אותי באזני-המן שהנה "נס" קרה לי.

אחרי ימים מספר קצת נחתי אצלם. כיקרתי את חמיד, באתי להיפרד. חמיד סיפר שלפני יומיים כיקר שוטר, חקר אותי ובדק את "המעון" שלי, כתב בפרוטוקול וגער בו. אחרי כמה ימים חזרתי ואספתי את הדברים שלי וזהו, ה"עסק" נסגר. אני בנתיב החדש לקולחוז.

הגעתי ל"קומיטט מיבצעי" במחוז לוגובייה, שם ציידו אותי במכתב הכוונה לקולחוז "קיזיל-אורדה" (קזחית) הצבא האדום ברוסית. הקולחוז ממוקם במורד ההר, אותו מקיפים שטחים ענקיים. שם היה כפר חקלאי שקט, אפשר להגיד שהאוכלוסיה בכפר חיה בשלווה, הרי הרמה כאן פרימיטיבית. אותי קיבלו כמעט בסדר, קצת בחשדנות. "תיגברו" אותם באסיר פוליטי (מי יודע איזה מיטען הוא גורר אחריו?...) בכלל, אסיר זה היה "פיגורה" מקובלת בכל הארץ. דבר ראשון העבירו אותי לעקרת בית ממוצא טטרי, אלמנה שבעלה נפל במלחמה באלמוניות. שם שהיתי.

עבודה סיפקו לי בנגרות, גם כגלגלן, מתקן עגלות וקולרי עץ לרתימת שוורים לעגלות. החשדנות נמוגה מהר. והנה בתודש ספטמבר נשלחתי עם איש מבוגר למחוז, להטענת סלק סוכר. יש מכסה, שמגדלי סלק סוכר חייבים לספק. שם בלוגובייה היה רציף מיוחד לפריקת מטען הסלק. לשם מגיעות שיירות עמוסות סלק ולשם דוחפים קרונות הובלה פתוחים, ומתפקידנו להעמיס את הסלק עם מלגזת יד. עבודה פיזית כקצב, אבל לא נורא. שם אנו גרים במעון ומה שחשוב מאכילים אותנו. הרכב הצוות מעניין, קרוב לחמישים איש ואישה, רובם "פגומים" עם תווית גולה, אני היחיד יהודי מביניהם, זה לא משנה את היחס בינינו, הכל כשיר ואנו

כולנו צייתנים. לאחר שבועיים של עבודה קיבלתי מקדמה בכסף, הדבר הראשון שקניתי הוא טבק וחולצה חדשה אצל נוסע בתחנה, שם מרכז קניות וגם חטפתי איזה דליקטס. ראוי לציין שנוכחתי לראות רכבות מלאות חיילים וציוד כבד עוברים דרך התחנה. תודורקובסקי הדליף לי חדשות טריות, לו היה הקשר עם מלווי הרכבות, שבעיר אשחבד בטורקמניה רעידת אדמה בלעה את העיר ואלפי אנשים נקברו חיים. טרגדיה איומה אבל כאן לא מודעים לשום דבר ואסור להפיץ שמועות. זהו "פרי" הדיקטטורה, לחיות בערפל וטישטוש.

שם "בנקודת-הסלק" למדתי מאחרים שיש "תמריץ" להשיג קצת מזומנים. בערב הייתי ממלא שק בסלק סוכר, סוחב מעבר לשטח המגודר ומוסר לבעלים שיש להם בעלי-חיים. לפעמים הייתי אופה סלק באפר ואוכל, זה היה טעים ומתוק. לפעמים קפצתי לבקר את משפחת תודורקובסקי.

לאחר תודשיים של עבודה חזרתי מהמשימה לקולחוז. ואני ממשיך לעבוד. באיזה ערב הוזמנתי לשיחה על-ידי היושב ראש ששם היו גם עוזריו ואשר הם פירטו בפני מה הם מתכוננים לבנות ושאלוני אם אוכל לעמוד במשימה. הדבר קצת הבהיל אותי והם נתנו לי זמן על מנת לעכל את התוכנית. לאחר חשיכה נרתמתי, להם היו משאבים. התחלתי להתארגן, באורות סוסים גיזרתי לי חלק לנגריה. באחד הימים נסענו לשוק ושם רכשנו כלי עבודה נוספים ומשומשים אך טובים, שאותם אין להשיג בחנויות.

הנה אני מסודר, יש לי מתלמידים, כיניהם אחד מבניה של בעלת האכסניה סולין שמו והוא כנן 14. צברתי כוח, אותו הוכחתי ביצירה, התחלתי לבנות משרד לקולחוז (בלי אינסטלציה מים וחשמל), המאה העשרים עדיין לא זחלה לכאן, אך המבנה יפה עם גג מעץ וחידוש! רצפת עץ בתדרים. לבנים יצרו במקום מתערובת אדמה עם קש, שיצקו אותם בתבנית ויבשו. העיקר, במשך הזמן בניתי כמה מבנים כאלה, כנראה "שהאוניברסיטה" הסיבירית הכשירה אותי לכל.

חיי היו חופשיים, הרווחתי שם קצת כסף מעבודות פרטיות. לבעלת הבית עשיתי כל מיני פריטי ריהוט. יצרתי שולחנות עגולים ונמוכים, הם ישבו על שטיחים מתוצרת עצמית מצמר צאן. מכסים לסירים גדולים, כסאות נמוכים ועוד... ככה זרמו חיי במקום הנידח הזה שבעולם.

סקירה על השיגרה. האוכלוסיה כרובה הייתה אנאלפבתית ועסקו בעיבוד שדות, ברפתות. כערב היה הכפר שרוי באפלה וריח עשן חריף התפשט בו. את האוכל היו מבשלים מחוץ לבית בשלהבת קטנה ולוהטת. באשר לחומר ההסקה: היו אוגרים "פרש" של בהמות וצאן בערמה, אחר כך יוצקים מזה לבנים ומיבשים. זרם חשמלי עוד לא הגיע לכאן. כערב נשים מעבדות במין סביבון ידני צמר כבשים לחוט סריגה כזריזות רוטינית, ומחוטטים סורגות צעיף, גרביים, כפפות. ועכשיו על הכנת חינוך פוליטי בהפקות האוכל בשדות, משכיל מהצוות היה מקריא עיתון על "ההישגים" של העמלים כרחבי הרפובליקה הקזחית. התעמולה היתה מיועדת "להמריץ" לעמל למען המולדת... לפעמים היתה מגיחה ניידת "תרבות" ומסריטה סרט משופשף שנקרע פעמים אין-ספור. לסעודת הערב כמעט תמיד הגיעו אורחים, גם אני מדי פעם הייתי מתארח לאכול את האוכל העממי "פלאוו" (אורז עם בשר כבש) בטעם טוב. אגב לרובם היו עדרי כבשים באיזשהו מקום בהרים ושם עזרו אותם. נוסף, להיות בעל סוס זו גאווה לאומית והיה להם. בתים (כקתות) עפר בנויות כמעט באותו סטנדרט. כמובן למדתי שם האופי של העם הקזחי. כאן התאקלמתי לא רע. בעיות הגיינה נפתרו בעצמן כבינוניות. קנאה ביניהם לא גיליתי במיוחד שם, וככה זמן חולף.

לפעמים אני נח וקורא עיתון שהודפס לפני שבוע, תאריך העתון לא חשוב ולא משנה כי חדשות אובייקטיביות ממילא כאן אין, אבל בכתנות וסיפורים רוסיים חזקים במבוא רגשות סביבתיות בשפתם. פעולות הנוער לא מורגש. ילדים הולכים לבית הספר לכפר הקרוב שמונה קילומטר, בית ספר של ממש בתוכנית בנייה.

זוהי המציאות בה אני חי בחוג האנשים במקום.

באחד הימים נסעתי לשוק לקנות משהו אישי וכן כלים נוספים שהיו נחוצים, הרי יש לי עוזרים. לא פעם ביקרתי שם, אבל הפעם הזאת אופיינית במיוחד. הפעם נחלתי כשלון צורב. כאשר קניתי בשוק מ"יצרן" יהלומים, הוא הדגים "יעילות" של חיתוך זכוכית יהלום לפני קונים רבים ותמימים כאשר משכרי הזכוכית חתך ממש איטריות. קניתי שניים, הרי אני משמש גם כזגג. אולם כשניסיתי לחתוך בעצמי בנגריה נחלתי אכזבה, הוליכו אותי שולל, הרמאי הכניס לי סתם בלאי. אני משער שהרבה כמוני נפלו נפח. למעשה הרמאי עבר על שברי זכוכית עם יהלום טוב, ובשוק לפני האנשים הוא הדגים את "הפלאים" שלו.

נראה שהמצוקה הולידה טכנולוגיה של רמאויות. אבל אין דבר, חשוב שלא חסר לי.

מעשה מעורר עניין ואולי תמוה. כאן במשק תקועה היהודיה בשם בסיה, שסופת המלחמה הנחיתה אותה כאן מבסרכיה הרחוקה. בסיה התאקלמה כאן לא רע. היא כבת שלושים, לה קירבה בולטת ליושב-הראש. שמעתי שבסיה החליפה כמה גברים. בזמני בסיה גרה לבדה, דומני... היא עבדה כרישום סטטיסטי של היבולים בשטח. רכבה יפה על סוס, חטובה, במכנסי רכיבה צבאיים. בינו אותה "סירת". בסיה היתה קשוחה ומתנשאת (אולי ככה צריך?). קשר נאמן בינינו לא היה. אולי התביישה לחשוף עצמה. אין לי הערכות פסיכולוגיות, בכל זאת כשנפגשים היא חביבה. ביחסי עבודה אוטונומיה משלי סמכות ותפקיד הינה פרט שרצוי להדגיש. ב-1950 בזמן הקציר הבוער, מינה יושב-הראש את בסיה לנהל העברת יכול החיטים מהגורן, שזרם לשם מהקומביינים. בסיה שולחת משאיות מלאות מהגורן למחסני אגירת גרעינים. הנהגים כולם שכירים מ"חברת תובלה", בהעברה החפוזה הם ניצלו פרצות בספירה.

כאן "המסיירת" בסיה לא היתה "רדומה" השתלבה היטב ביניהם "להושיט" טונות של חיטים לגולים קאוקזים "שקלטו" הסחורה במזומנים. בקיצור כשהשטח התרוקן בסיה העמידה פנים ופנתה ליושב-הראש בנוגע לשכרה, כי בעצם סדר חייב להיות, אבל בעל-הבית לא היה תמים... והוא פלט "הרי היית על הגורן?"... פרושו גנבת שם. כן, הנימוק חיסל את האפיזודה. בעצם העניין גם הוא היו"ר לא יצא "יבש" מהעונה. פעם, בזמן הרכיבה על סוסים לבית-מרחץ המורבך בתחנת-הרכבת לאדות להזיע שם בערב כשבת-מרחץ כבר סגור, אבל אנו קבוצה קטנה עם יושב-ראש המשך רוכבים. לו היתה הכירות עם מעסיק הקיטור מיקולאי נכה מלחמת עולם שניה קטוע רגל עד הברך "הפרוטזה" שלו זה קשר עץ מעובד, וככה צעד, ידעתי שלחורף באיבאצ'יף יושב ראש מספק תציר לפרה וסלק סוכר ליתר בעלי חיים וניקולאי העניק לנו "אדים" כיז המלך ככה אנו רוכבים בערב סוף הקיץ.

בתור ג'סטת חברית סיפר לי על זריזות היהודים "יש להם סמיקאלקה" (ברוסית תפיסה מהירה) וסיפר על דרישות של בסיה בגיחוך ואת זה העברתי לבסיה. אילו החיים בקונסטלציה המציאותית. בסיה אישה מתוחכמת הבינה שהיא מסתבכת. יצרה קשר עם קרובים, כלפי התרכבה, אולי זיק שייכות או מצוקה שהתעוררה. בסיה התוודתה בפני שהיא עוזבת בקרוב וביקשה לא לגלות את הצעדים שלה.

בסתיו 1950 הוזמנתי ע"י יושב ראש הקולחוז כמין חיבה "אתה נגר טוב, איש דיסקרטי, היחסים בינינו מצויינים, יש לי בשבילך משהו מיוחד!"... הוא פירט הצעותיו, הופתעתי, "אנו מקפאים את העבודה ונשאל אותך למטרה מבצעית למשרד לאספקה איזורית, שם תרוויח במזומנים וכל שרות אישי ינתן לך על חשבונם. אתה תסכם איתם הכל סופית שם". אספתי כלים, סגרתי את הנגריה ונסעתי למשרדים הראשיים

בלוגובייה. כן, גם סניב תחנת הרכבת היו כמה מוסדות נפרדים מהרכבת. שם סגן המנהל גישש בדבר כשרוני, והסביר לי את היעד. זה נשמע יפה, נוכח שם גם מהנדס איזורי שביקר כבר באתר. יחד ערכנו תוכנית עבודה, וקבענו את הסידורים. מרגיש אני שהם מזדרזים. אחרי יומיים הצטרפו עוד שני עוזרים עם כלים, הטענו שתי משאיות עצים, והאקספדיציה זזה לדרך לכיוון המדבר, לאום-בעט, נקודת היעד. הדרך קשה, נתיב עפר גבוה סלול מעצי מדבר סאקסאול בצדדים. הרוח גרפה ערמות חול ובהרבה מקומות הדרך כוסתה. הסבירו לי מהו סאקסאולה, זהו עץ נמוך ומפותל ודליק המפיץ ריח נעים בזמן בערה, בעץ זה מתממים סמובר רוס' וגם מעשנים בשר ודגים.

כדרך-חול לבן דק מתרומם, סותם את הפה והעיניים, השיניים חורקות בגלל החול, מחשבות לאן? החול מתנועע כמו גלים בים ויוצר צורות סימטריות. כל הכבוד לנהגי המשאיות.

אחרי זחילה מעייפת של כחמש שעות ומאה ושלושים קילומטר לעומק המדבר, התחלנו פתאום לרדת לעומק, שומעים רשרוש אויר צח חול תום והנה משתרע לפניך מרחב אדיר, רואים קנה ירוק גבוה מעל חמשה מטרים, מעלינו מתעופפים עופות בר, ממש שמורת טבע ענקית, אחרי כמה קילומטרים נכנסנו לרתבה גדולה ושם הזדקף לפנינו בניין, משהו דומה למבצר, תחנה מטאורולוגית, על גגה מסתובבים מכ"מים בעצלות, על המגדל פרוז'קטור ענק שבלילה מהבהב, במרחק לא גדול נמצא שדה-תעופה קטן וכל זה בתוך המדבר בקזחסטן.

במקום מתגוררים הצוותים המשרתים כמתקן, ממש גן עדן, שם אגמי מים מתוקים, דגים. אומרים שכאן אין שלג בתורף. שם גם התגוררו הקזחים שעבדו בשרות חצרני במבני חימר. וכן מספר רועים ומספר ציידים. מראה נוף מושך-לב, מסביב המבנים מתחת לגג תלויים נתחי כשר מיוכש, וכל מיני חרזים, תכלינים, תרופות טבעוניות שהתועלת שלהן לא מוטלת

בספק. והכל הושג מהשמורה. כאן אין חוסר מזון מהטבע. שם הוקמו ארבעה מיבני חימר, אותם היו צריכים לציוד כחלונות, ודלתות וריהוט. חיים כאן, בלי מודרניזציה מיותרת, כחיק הטבע, צויליזציה רק כתחנת המעקב. איתנו הגיע המהנדס האיזורי בשם קריבוי על מנת שיהיה צמוד לעניינים ולאחר שבוע של עבודה נמרצת הגיע למקום גם סגל הפיקוד, כדי לעמוד מקרוב על המבצע, כנראה זה חשוב לשלטונות. תומנקו - סגן המנהל הראשי הגיע אף הוא, איש שקט ואינטליגנטי, וכן סולדטוב - ענק עם עין אחת, מנהל איסוף עור חיות.

הם הביאו חלונות שהוכנו בנגרית הרכבת וציוד שהזמנתי, רובי ציד, שני ארגזי וודקה "הוצמדו" למשלוח שלי, "מה שבטוח בטוח, תיך קריבוי". יש לציין שבעלי הבתים שלי עשו כאן חיים לא נורמליים. שוטטו במרחב העשיר אגמונים כשהם מצויידים ברובי צייד ועשו חייל, ולנו סיפקו בשפע בשר, עופות כר, צדו חזיר בר ענק ואכלנו אותו עד לעייפה. המקום הזה ממש מיועד לצייד נצחי.

"הפריצים" שלי התאכסנו בתחנה ותמיד הוזמנתי לארוחת ערב וכמובן לגמתי איתם.

כיוזמתי לימדתי אותם לשחק רמי בקלפים, אטרקציה מרתקת עבורם, העיקר שהם היו מאושרים מעבודתי, השתלכתי ביניהם, אכן היה חשק לעבוד. כל יום ביקרתי בבית המרחץ המרוות שבתחנה, היה טוב לשהות בתדר האדים, חייב הייתי להוריד את הקילוגרמים שנוספו לי כאן. בבית המרחץ הייתי מצליף בעצמי בזרדים.

כאן בשטח היו העבודות פשוטות, בלי ליטושים עם הרבה מסמרים ודנק. לאחר תמישה שבועות סיימנו, העובדים הוחזרו עם שלל בשר ודגים ואילו אני נשארתי ארבעה ימים נוספים עד ליכוש הצנע מאחר וזה לא היה צנע סינטטי אשר מתייבש מתחת למברשת.

ה"גדולים" אמרו לי לעשות חשבון ורמזו לי לא לקמץ. אכן, רשמתי הכל, חישבתי והגשתי, הם חייכו אלי "אתה בכל זאת קמצן מופלג"?... הייתי נבוך, הם לקחו את החשבון וסולדטוב אמר "אין דבר, מחר נשקול והערב אנו מוזמנים לסעוד אצל ציידים קזחים".

בערב, בביקתת הנוודים התישבנו על מרבדים ארוגים ביד ואכלנו בשר כבש באורז, "פלאוו" בקזחית, טקס האכילה התבצע בידיים, זכר שלא כל-כך אסטתי, הכל נוזל אך טעים, חייבים לקבל את מרותו ולכבד נוהג עממי זה. שתינו הרבה תה לפני הארוחה ואחריה, תה ריחני מהסאמובר, עם סוכריה חמוצה-מתוקה, דיברנו על צייד וצאן. הביתה חזרתי מאוחר ועייף ונרדמתי מיד.

בבוקר התחילו לתקן את החשבון, קריבוי היה "ספץ" למריחה מונחים מקצועיים שלא נכראו, סולדטוב ויסת את הסכומים הנפוחים. אני הרכבתי עוד כמה פירזולים במשך היום. בערב הגישו לי תשבון "משופר".

אחרי ה"אוברול" פחדתי לחתום ובסופו של דבר חתמתי, וכל השלישיה המוסמכת צרפה חתימות עם חותמות. לקראת הערב של היום האחרון הגיעו משאיות והביאו סחורות שבדרך כלל סכלנו מהן בחוסר כרוני כמו: מגפי עור, מכנסי רכיבה, מעילי חורף, לכני חורף מאיכות טובה ועוד דברי טקסטיל וממתקים חלבה בקופסאות פח, שוקולד במשקל ועוד דברים טובים. אני עזרתי לסדר את הסחורה מעל גבי המדפים ורכשתי גם כמה פריטים שעבורם לא שילמתי, אך חתמתי על החשבון. כל העסק הועבר לחסות תומנקו - סגן המנהל. בבוקר הזרנו, ירד גשם, רפש סתיו, בדרך פגשנו עדרי כבשים, אלפי כבשים נעו בעצלות, משפתות רועים קזאחים יושבים על גמלים עמוסי אוהלי לבד לנוודים, מלווים אותם לעומק המדבר. בדרך פגשנו שמונה משאיות עמוסות עץ, קבוצה גדולה של טפסנים מעיר המחוז דז'אמכול, שהיו בדרכם להקים סככות לבעלי חיים לעונת החורף. לפני שנה מתו אלפי ראשי צאן מכפור, זהו הסוד של החיפזון שרכזו לנושא זה, תוזרים לתחנה, שם סודרתי "בבית-החקלאי" ליומיים של מנוחה, לשם בא ראש הקולחוז מאושר, האוטוריטה שלו עלתה. למחרת נגשתי למשרדים, שם חתמתי על עוד מסמך מפוברק של "קניית עץ". טומאה! סוחרים על המצפון שלי, אני חי בחלל עכור זה. קיבלתי עוד סכום כסף לא גדול, את היתר הם סידרו ביניהם לתשלום חובות, וודקה וכו'. המנהל הראשי אלדיארוב, קזח, בשיתה בנוכחות ראש הקולחוז ביקש (האם אני יכול לסרב?) ממני להישאר לביצוע עבודת נגרות עבור "בית הספר המאומץ" על ידי משרדו. הפרוש, אשנב לגניבה רשמית. את זה הרגשתי בבקוריו המאוד צמודים. למעשה, יצרתי חלונות ודלתות לביתו הפרטי כעיר המחוז דז'אמכול. נכון, התיים לא ראויים לתיעוד, אך זאת עובדה. שילמו לי שכר כמו לפועל פשוט, מילא, בקולחוז גם זה לא היה מקובל. קיבלתי אפילו הצעות לחזור ולעבוד כאן, וככה חזרתי לקולחוז. נשאר לי עוד שמונה חודשים לחרות.

נסיה נעלמה בלי שלום, מבוססת דיה.

שוב שיגרה, אי-שם במרחבי קזחסטן, יושב ראש בקולחוז ביקש להשפיע עלי להישאר. הבטיח לי כל מיני הטבות מבטיחות שאותן לא אפרט, זה עלול להכיך.

אפיזודה סיומית לפני הפרידה מהקולחוז.

היושב ראש חיבר מזמן תחבולה לקחת אותי לענייני המשק שלו. פעם בישר לי "אני אעניק לך תפקיד חשוב במשק. הרי אני עוד שנתיים אעבור למחוז ושם תהיה לי מלה להגיד"... והנה בתחילת יוני 1951 הפתעה, ראש המשק מחליט להוציא אותי שוב בשליחות במאגר דגנים איזורי, להיות אחראי לקבלת יבולי תבואה, נדהמתי "מה פתאום? אינני כשיר לתפקיד! מה רצונך, להתזיר אותי לכלא?...". הוא הגיב בקללה עממית עסיסית. "אתה יזיד שלי וזה מאוד חיוני בשכילי (בטח היו לו נימוקים), תסתדר ואעזור לך". העיקר אני במאגר, מין מנצר עם שערים גבוהים וכבדים, בשטח מתסנים אדירים הבנויים מעץ עם אבטחה חמושה, הם גם כנאים שטיפלו בציוד כבוי. בשטח יש מעבדות ומבני תחזוקה, המשרדים נמצאים מחוץ לתומות ואני "הוצנחתי" לתפקיד החדש.

בשער אני מקבל אישורים מהמעבדה על תקינות גרעיני החיטה הבשלות, בכניסה מעלים משאיות עם מטען על המשקל, רושם כמפרט סטטיסטי ושולח לפרוק ובערב מעביר לרכוז. היו קולחוזים שהביאו חיטה מזוהמת, רטונה ולא בשלה, הם נצטוו לפרוק את המטען מחוץ לתומות, ליבש ולעבד בקולטיואטור (מתחתה) וזה הכביד על תוצאות המכסה של הקציר.

עוד צרוף, בתפקידי בשוער, הנה הפתעה: קצין ששיחרר אותי, (כבר הועלה בדרגה) עורך ביקורת. המקום הזה כמעקב שלא תהיינה גניבות. הוא התקרב אלי והעיר ככה בידידות "אנו מדווחים, הכל בסדר. לא איכזבת בינתיים? המלצתי עליך בקולחוז"... ככה, הגולים נמצאים במעקב תמיד. הגבתי ברגשי תודה, שנתן לי הזדמנות להוכיח את עצמי. נכון.

עסקני מפלגה מגויסים שמו עין בדריכות וגרמו לדאגת כעלי המשקים. עם הקולחוז שלי לא היו בעיות, יתוד הגרעין טוב, השתדלתי לקלוט אותם בלי תור בפרוטקציה עם עובדות המעבדה הסתדרתי בכמה מנות גלידה. כאן יש מזנון ובו סועדים מורשים מהמשקים וגם נהגים. היו פיתויים מבעלי משקים אך לא נגררתי. השתדלתי לסיים מהר את שליתותי. אחרי חודש ומשהו של עבודה מאומצת חזרתי לקולחוז ושם הסתובבתי עד תום "הקדנציה" (שלילת הזכויות) זה אקורד סיום מיומני "במשק שיתופי" קרי קולחוז עם באיבצ'יף בראש המשק.

כן, "הזאב נמשך ליער", התגעגעתי לקצת אידשקאיט שתולה בליבי. ב-20 ליולי 1951 לאחר שלוש שנות גלות נפרדתי בחגיגה שלמה, קיבלתי תעודת אופי מצויינת וכן תעודת זהות ל-5 שנים (חושכני נקיה) ובזה הסתיים פרק הגלות. בסוף שיבחתי את המארת שלי והענקתי לה מתנה. עברתי לעסוק בנגרות במחסני האספקה האיזורית, שלשם הוזמנתי לפני כן. עוד שורה לפני פרק סיום ריצוי ההגלייה לוגובייה. כמה חודשים לפני עזיבתי נחתה כאן יחידה צבאית, חיל-הנדסה, לא קרביים. כאן התחילו לבנות שדה-תעופה. אופייני, החיילים כולם יוצאי משפחות "לא נאמנים"... שאבותיהם שפוטים כעז "קונטר רבולוציה" (אנטי-מהפכניים) וחלקם כבר הוצאו להורג. וחלק מהחיילים בעז קולובורציה ושיתוף פעולה הורים עם הגרמנים במלחמת העולם השניה. כן, כאן פגימה היא "תורשתית"! ככה זה, אין פסולים כולם חייבים לשרת לפי הסוג. והם בונים כבישים אסטרטגיים וכל היעדים הצבאיים. המקום התעורר לחיים, יש שכורים, יש קטטות, הפשע קיבל "תיגבורת", אבל אנו כבר בדרך החוצה. שם הכרתי את דורה שלי, שלימים הפכה לאישה. את נשואינו ערכנו בחמישי לחודש מאי 1952, התחכנו לנצח!

ועכשיו חייבים לנטוש את השממה לזוז ולנשום קצת לרוחה. חודורקובסקי הנמרץ נרתם לסייע לזאת. הוא קשור עם יהדות הסביבה.

אחרי מספר ימים הוזמנתי לנסוע איתו לעיר פרונזה, מהתחנה כמו גולם צועד אני סוקר קדימה ומאחוריו, שדרה ירוקה בכל אורך. הרי שנים נותקתי מהנופים העירוניים, הניידות עקרה ממני חשיבה. ופתאום התעוררתי ספונטנית. וככה הגענו למשפחה יהודית בוירסקי. הם קיבלו אותי בלבביות, בקיצור הוזמנו לגור איתם.

לאחר זמן נותקנו מהעבודה ועם מעט הרכוש נסענו לפרונזה. העיר יפה במוטיבים אסייתים כשהאקלים מאוד נוח, עולם חדש, רחובות שדרות, עצים ירוקים, אנשים מטיילים בגנים ציבוריים. יש כיכרות עם פרחים. נשבילים של הגנים מטיילות אמהות עם תינוקות בעגלות, עיר על רקע הרים מושלגים טיאן-שאן. משם זורמים נחלי מים ממש שקופים והאוכלוסיה משקה במים מההרים את הגינות שלהם. ומה שחשוב יהודים רבים חיו בה.

בהתחלה השתעשעתי במושג חופש ומי שאיכז אותו, יזע להעריכו. בהתחלה טיילנו כעיר, התרשמנו מהשפע של מזון נמכר בשוק וגם הצצנו לחלונות הראוה של החנויות, בשבילנו הכל היה יחודי. כאן עתה התעוררתי.

לעיר מולדתי לא חזרתי, אל מי? כבר לא היה לי כח לעמוד בטרגדיה שירדה עלי, הרי משפחתי הושמדה! כזה קן יפה נבלע. פתרון סופי, "יודען-ריין" (גרמנית). מידיעות ששאבתי הרוצחים הנאצים יימח שמם, ועוזריהם, ביצעו בקיץ 1942 אקציה של השמדה אכזרית גדולה. ירו בנשים, ילדים וביניהם אימא, אחיותי, אחיינים, בני משפחתי כלי מגן. לרוב הנשים עם תינוקות מחוכקים בידיהן, נפלו לתהום, איזה זוועה מזעזעת!!! נהרסו מצבות, חוללו!!! קברי אחים של מאות יהודים, שעדיין קיימים ביער "השחור" (צ'ארני-לאס בפולנית) וירק פרא גודל, מדושן מגויות נטבחים, ויש כבר סימני מחיקה מהנוף! אהה... לשם וליער אורישקובצה טיילתי עם בית הספר וכנער עם חברות הברים הייתי דורך בעדינות על המרבד הטבעי החלילה לא להשחית צמחיה ריחנית ססגונית.

ומה מסביב? תחרות צפורים בהשמעת טרלים. ועכשיו בהטבעה זו המשגעת, האדמה בלעה מסות של גוויות אנוש יהודים!...?

לעתים תכופות אני חווה בחלומות את הרדיפות ומתעורר שטוף זעה. כן, הייתי כלוא שם ומנותק מהעולם החיצוני, אטום, לשאת עכשיו גזר דין כזה לא הייתי יכול, זכאון ירד עלי. הסבל הקפוא שהצטבר כתוכי התפרץ, ואינתי שהיא גם קורבן השואה הנוראה חיזקה וניחמה אותי. לה אני אסיר תודה. לא הייתי יחידי מיוסר, כמוני היו הרבה אנשים להם אותו גורל, עתידים אנו לחיות יחד את העתיד.

נודע לי שבשנת 1945 היתה הגירה. לפולין רצו רכבות חוזרים יהודים, פולנים שניצלו במרתבי רוסיה חופשים. אבל אני ועוד רבים אסורים אחרי גדר-תיל דוקרני ומנוזדים - רק חולמים.

כלית ברירה הזדקפתי והתחלתי לנהל חיים תקינים. בסיה ובוריס צרפו אותנו לחוג הביילוי שלהם וההנאה סיפקו לנו שתי בנות חמודות לורה וסופה. הן גדלו בינינו ומי שמפנק ילדים קטנים ואותם מחזיק על הידיים לא יבטל האהבה לעולם. עובדה, אחרי כל הפיתולים הסתגלתי לסכיבה. התחלנו לעבוד, חיינו הגלידו מהפצעים. התחלנו להתלבש, לבקר ידידים, בקרנו בסרטים ובתיאטרון, אפילו שרנו. גיהצנו קצת את הקמטים, הטראומה נרגעה באופן טכני, יחד היה לנו קל. כהתחלה נקלטתי במיפעל המייצר ארגזים למזון. עבדתי על נסירת חלקים מכנית במשמרות. הדרישות היו דחופות, הרווחתי טוב. העובדים מרכיבי הארגזים עבדו לפי נורמות. התחרות כאן ממש מטורפת, אפילו בצהרים לא עוזבים את מקום העבודה, אוכלים כעמיזה וממשיכים לייצר. כבוקר, עם פתיחת השער, בחורות, בחורים זוהרים נדחפים מתחת למכונה העובדת, לאסוף חלקי עץ, שלא יחסר להם לנורמה, ממש מסכנים עצמם. וככה "בונים" והורסים יחד את הסוציאליזם שלהם...

ארבעה חודשים עבדתי שם. וכגלל העבודה במשמרות לילה עברתי לעבוד נגרות אחזקה בחצי מישרה. ביתר הזמן עבדתי באופן פרטי אצל יהודים. מעמלי חיינו טוב. אגב, חלק מאותם יהודים נמצאים בארץ.

בתחילת 1953 שוב גזירה, נאסרו רופאים יהודים שנאשמו במזימה להרעיל את סטלין. כינו אותם "רוצחים בחלוקים לבנים"?... עלילת כיליס במהדורה חדשה. "רופאים יהודים מזריקים לחולים תערובת סרטנית?!...". התגרות מכוונת, אליבי נוסף לפוגרומים, שוב חרדה, שוב דפיקות לב, פה ושם שנאה. בתקופה הזאת היו לי סיוטים מהמחנות. אני קם בבוקר עייף... הנטל החשוך לא עוזב אותי. בעקבות "הפרשה" שהבעירה אנטישמיות ממלכתית, היה צריך לבוא גרוש "טרנספר" היהודים מעבר להרי אורל, ככיכול "להגן עליהם מזעם ההמונים"...?! אבל התרועה זעכה חיש מהר, התסריט האיום לא הספיק להיתממש. כאותו זמן נמלטו לפרוונזה יהודים מהארצות הכלטיות, כאן כמעט לא הורגשה הפורענות. הברווז הזה הוכחש באמצעי התקשורת, נשמנו לרווחה, הזכר נמנע הפעם.

בחודש מרץ 1953 הרודן סטלין "שמש העמים" שקעה הלך לעולמו, אבל ירדה על רוסיה אורה קודרת. ברדיו קריין לכיטן (יהודי) בבריטון שלו מבטא על היגון לעם הסובייטי המתייסר. חיידק ששמו סטלין הדכיק כעיוורון את העם הזה. אנשים מזילים דמעה בדומיה, זהו פרי שטיפת המוח שהחדירו בלב העמים "שבתקופת המהפכה הגדולה, סבל הוא בלתי נמנע"... אך לעומת זאת לאנשים רבים רוות בסתר וביניהם אני שלא היו לי כל סיבות להתרגשות. בטקס האשכבה של סטלין עצרה רוסיה את "הנשימה", העבודה הושבתה ובעשרות מפעלים כולם רוחקו לרמקולים, משם מפליגים הספדים ומנגינות עצב של שופן ואחרים. הלוויה נגמרה, עידן סטלין חלף, החיים תוזרים למסלולם. במרחב מורגשת הקלה בלתי נראית. העיטור שקיבלה הרפואה האנטישמית טומשצ'וק בעז "גילוי הכזב" הוחזר. לאחר

מותו של סטלין אני ממשיך לעבוד במפעל כרגיל.

באביב 1954, בדרך למשפחה יהודית עם ארגז כלים לבצע עבודה פרטית, עיכב אותי איש עם תיק גדול ושאל אותי אם אני פנוי לעבודות נגרות בביתו. אני, מחוסר זמן דחיתי באדיבות את ההזמנה. עכשיו, כמה אופייני? פני האיש השאירו עלי רושם שאני מכיר אותו מעירי, אבל מה פתאום במעמקי קורגיזיה הרחוקה, מכיר? ... לא, לא, זאת אשליה, המשכתי בדרכי אך זה נקלט במוחי. טוב, את הפתרון אמצא מאוחר יותר.

והנה שינוי כיוון: יהודי בשם גלכוע הנמצא כעת בארץ, ניתק אותי מהנגרות, ואחרי לבטים נגשתי לעבוד בענף המזון. הוא עבד כקונדיטור במסעדה. אני ביצעתי עבורו עבודה בבית. פתאום הוא שואל: "מדוע אתה עובד כה קשה? אני אסדר לך לעבוד כמזנונאי אצלנו".

אחרי לבטים והתייעצות עם תכרים איתם התגוררנו יחד, קיבלתי את העיצה הנדיבה. בהמשך התיצבנו אני ודורה שלי במישרד והתקבלנו. נגשנו לעבודה ועברנו שם הסבה מזוהת.

על החשדות, אני עובד עם דורה קצת הטרידו אותי בדיקות התכולה, אבל כולם חשדנים, מין קונצרן בילוש על היבשה כולה. רק השותד מסובב את הרולטה הזאת. כל רישומי כלי תפאורה. לייצב תיים משפחתיים זאת אומנות של דממה.

מקורות המחיה לא כל כך טהורים. מין אקרוכטיקה להצלית לשחות עם הזרם. זהו, שמחה ועצב וצרור זאגות. וכדי לשכוח, מוכרח שיהיה שמח, שרנו שירי נשמה רוסיים שהם הנוף ובן האדם. לעם הזה זמעות רבות גם בהווה, שרנו שירים נוסטלגיים באידיש, בפולנית. השתלבנו יפה במסעדה, תפסנו את הפרינציפ: עובדים בהרבה עבודות מעניינות ויש פרנסה.

והנה קרוב למזנוני עובר האיש בחברת מכר שלנו, נדלק אצלי משהו. נגשתי למכר שלי ושאלתי: "מי האיש הזה?" להפתעתי התברר לי שזה בן עירי פייביש ויסמן, לשעבר נגר רהיטים, ותוצאות התפרצות המלחמה

הנחיתה גם אותו לכאן, יש לו כאן משפחה. מיד נוצר קשר קרוב ביני
ובין פייביש המכוגר ממני. היה לנו במה להיזכר, ציינו בעצב את העבר
ובשמחה את השרדותנו. פייביש חי כאן לא רע, הוא עבר הסבת מקצוע,
השתלב במסחר ועסק בסוכן לפוטו-מונטאז'ים.

פרנסה מכניסה. הוא מבקר בכפרים וקולחוזים, מציג "פאר" האומנות.
מראה תמונות שנשלחו אליו בהן נראות מגרעות השולחים, ולאחר מכן מראה
את התמונות המשופצות. הוא אסף תמונות אפילו בגודל של תעודת זהות,
שם בעיר, תחת "כנפי" הקופרטיב יושבים אומנים מגדילים "ומשפצים" את
פניהם, לגברות בונים תסרוקות, מקשטים אותן בתכשיטים נוצצים
ותפאורה. גברים מלבישים כהידור, לפי בחירה; למי חליפה צבאית
(ומעניקים) זרקות ומדליות או לחילופין חליפה יפה עם עניבה. מוסיפים
לכולם קצת צבע וזה פיברוק יפה, ועיסוק שכובש את "עמד", זה קצת
השתיק המרירות. הרי שאיפה לאושר אצל רובם מפרפרת, ותמונה יפה
מרוממת. העיקר הרווחים התחלקו יפה בין בעלי המשרדים והמדינה. כך זה
מתנהל שם.

בסוף 1956 הייתי מעורב בתקרית חמורה שראוי לספר עליה:
הזמן - מבצע סיני בארץ ישראל. ובמקביל ברוסיה הסטה פרועה נגד
ישראל, סיסמה מזוהמת "ידיים הסירו ממצרים!..." נפוצו שמועות על
גיוס מתנדבים. לצורך קבלת סתורה מהמחסן, אני נמצא בחצר מסעדה ושם
מסיק את התנורים של המטבח פרוני'קא משתולל שיכור וצועק: "אני צועד
להתנדב לפרוע לאגרסורים הציוניים" בלי מעצור מפטפט בלעג. נדהמתי,
איני יכול להרים יד ואיני יכול להשתלט על עצמי.
כבר טיפלו בי חמש שנים, תפסתי אותו בצווארון ודחפתי אותו לכיוון
התנור, נבלה! ארקשקא המחסנאי זינק וזרק מגבת על צוארו והתחיל לחנוק
אותו.

התחוללה מהומה, הוא עזב את המוכה בלי הכרה, שפכו עליו דלי מים קרים והוא התאושש.

ארקשקא בזעם: "אין לך צורך לעוף לשם, אגמור אותך כאן!". המקרה חרות במוחי. "מה! קומץ יהודים שארית הפליטה מסכנים את רוסיה הגדולה? עם של 200 מליונים וגיבורי מלחמות פוחד? ספאסאי (ברוסית הצילו)!"... דירקטור הרסטורן התערב, הפריד והרגיע את הרוחות. הוא פלט כמה קללות עממיות והתפזרנו.

ארקדי, יהודי, מיז'ור בדימוס שנפצע במלחמת העולם השנייה. הדירקטור שלנו היה איש הגון וקורקטי (קיבל טובות הנאה).

אחרי מספר ימים הרגיש פרוני'קה מוחרם, אפילו הגויים שנאו אותו. הוא הפסיד את השתיה והסיגריות והמזון שנתנו לו עבור עזרה. התחרט, התחנן "הייתי מסטול! הפרזתי, הרמקולים משגעים אותי".

דרך אגב, השילטונות פנו לתחבולות שפלות דרך הרדיו, גררו יהודים לתחנות שידור, והוציאו מהם הצהרות "גינוי נגד הכובש הציוני". מה זה נוגע למסיק, הוא הודה בפנינו שנולד באורל בכפר נידח, עד המלחמה לא ראה יהודי בעיניים. סיפר: כקטין שאל את הסבתא מה מסמל צלב תלוי בפינת החדר עם זקן מזוקן? והסבתא הבהירה לו שזה איקונה "איסוס-כריסטוס" רוסי הכי קדוש לפראבוסלאבנים - זרם יווני אורתודוקסי פולחן שמיצטלבים בתפילה ושהז'ידים (ברוסית יהודים) צלבו אותו... מאז הוא אנטישמי. בלי שום מודעות. ככה התוודה ובזה הסתפקנו.

התקרית האומללה הניכה מחשבות כבדות, איך לפרוץ את טבעת הגלות. בזמן קריטי זה פרץ מרד שותת דם בהונגריה, טנקים "ידידותיים"... רוסיים השליטו "סדר" כהגדרתם. גם כפולין התסיסה גוברת עם מרידה שנכלמה בזמן ובשלוש.

והנה הפתעה. בסוף 1956 אחרי וועידת העשרים של המפלגה הקומוניסטית
בבריה"מ, התפוצץ הדחליל של סטלין, שלוה בהפשרה חלקית של המצב.
מהגלות חזרו אלפי אנשים שלא חטאו כלל, טוהרו. אך רבים אחרים שלא
ניתן היה להשיבם לחיים.

כאן בחלל עפו שמועות שמנהיג פולין גומולקא השיג אצל "חבר" חרושצוב
מחווה מהפכנית. השמועה עשתה כנפיים, נפתח סדק קטן כדי לתזור
לפולין. התלבשנו על הנושא, הגשנו בקשות להגירה והמתנו במתח. בסוף
התירו לנו לצאת מגבולות ברית-המועצות. באותה תקופה גם מיעוטים
בקאוקז קיבלו חנינה ורובם אחרי מותו של סטלין חזרו למולדתם.

עכשיו, בכדי להוסיף כרונולוגיה מסכמת לא מרשימה מרוסיה, אני מצרף
אפילו.

באמצע מרץ 1957 נמצא בידי אישור יציאה לפולין שיא אושרנו. התיצבתי
בקבינט הדירקטור והגשתי בקשה להיתר יציאה ולשחרור מהעבודה. כנראה
הפתעתי אותו, הוא התמהמה ופתאום "ניעט", סרוב "מדוע?" בהתרגשות
"רוצה אתה לנפץ את חלומי להתראות עם משפחתי?..." אך מיד הרגיע אותי
"תקשיב, בשני לאפרייל תתקיימנה בחירות כלליות למועצה העליונה, ואתה
משובץ ביום מבצע חשוב זה לנהל מזנון במטה הבחירות, לשם אני צריך
איש אדיב ודיסקרטי. אתר-כך אני אברך אותך לדרך צלחה". כמובן
ווייתרתי. קיבלתי תיזרוך פרוצדורלי שאצטרך להיות ער כמעט עד לאור
הבוקר, ואקבל אספקה ייחודית ושתי מלצרות אמינות (אפשר לחשוב שזאת
טיסה לחלל). אתגר, העיקר התארגנתי בחזר עם דלפק סגור בתחתיתו
אותסנו מצרכים "למיותסים" שהדירקטור כיוון, כל מיני מפקחים
אינספקטורים שממרים את החיים. ולמושחתים אלה מוכר וואדקה
נהסוואה בבקבוק מבירה שבמיוחד מחסנים הכינו.

ראוי לציין שביום הבחירות חל איסור מוחלט על מכירת אלכוהול. חייבים להיות צלולים. רק "למיוחסים" היתה "פרווילגיה". ברשותי היה גם קוניאק וואדקה אודגינלית, להגשה במסיבה שתערך לאחר ספירת הקולות לתוך הלילה.

סיפקו לי זלי קוויאר, מבחר נקניקים, עוגות קצפת, בירה, שתיה תוססת ועוד דברים טובים אחרים.

בחירות, אני במטה, שם יושבים קציני בטחון פנים, המנצחים על המנגנון בשטח. לשם זורמת אינפורמציה על הקורה בקלפיות. בקבינטים המזכירות מגישות להם כיבודים ללא הפסק. העיקר הפסטיבל הסינטי מבוים היטב בשיאו "העם בוחר מנהיגות מן העם"?... פרסא פרופוגנדית טוטליטרית, שהרי אין כאן אופוזיציה. חייב להיות 99.9% בעד ומי שלא התיצב תולה על עצמו מסקנות כבדות. סורקים, גוררים כל מיני אנשים, אני משתדל לעבוד במסירות, תוך ידיעה עם מי יש לי עסק.

והנה קוריוז פיקנטי:

בשעה שמונה בערב מופיעה אישתי בליווי אדיב של חבר מהקלפי בו אנו מיועדים להצביע ולוקח אותנו אקספרס לקלפי, שם היושבת ראש התעניינה במה התעסקנו שלא מצאנו זמן למלא את חובתנו.

הסברתי בחצי תיוך, שלנו אין תעודת זהות וברשותנו יש רק היתרי מעבר לפולין שאותם הצגתי לפנייה. היושבת ראש קצת נבוכה, לקחה את ההיתרים וניגשה לברר. לאחר זמן שבה עם תיוך רווחה על פניה "האזרחות שלכם פה עד לרגע מעבר הגבול". שלשלנו את הפתקים לקלפיות, סדר חייב להיות, הבחירת ברוסיה חובה והם כל כך "חשיות-" שלא ידעתי על מי בוחרים והותזרתי מיד להמשיך בתפקידי.

עברתי לילה סואן בטירחה רבה, אך בשלום. לאחר ספירת הקולות צעדו כל "הגבוהים" וחיסלו את כל המאכלים. לפנות בוקר פוניתי עם הציוד למסעדה והסתלקתי הביתה למנותה. אחר הצהרים במשרדים התחשבנתי. הדירקטור חלק לי שנחיס ורשם לי ב"פנקס-עמל" את סיבת שחרורי מהעבודה. לחש לנו "הייתי קופץ איתכם להונגריה שם אחי קצין בדרגה גבוהה, המשרת שם בחיל המשלוחים" (גם הוא רצה לברוח). שתינו כוסית עם הצוות, אפילו פרונ'קה השתוי הזיל דמעה. כיום עזיבת רוסיה ערכנו מסיבת פרידה לידידים, אווירה של שמחה ועצב, שרנו שירי פרידה.

בליל הששי לחודש אפריל 1957 יורד גשם, בהתרגשות עמוקה נפרדנו מידידים, גם פייביש ליווה אותנו, הוא מסיבות משפחתיות נאלץ להישאר בפרונזה. זזנו לכיוון מערב. אנו מתרחקים וברציף תחנת הרכבת הדמויות הולכות וקטנות, מנפנפות לעברנו, הדמויות נעלמו, ההתרגשות נרגעה, הדמעות התייבשו.

אנו בדרך לפולין, דוהרים במרתבי "אמא" רוסיה, אתה חש את גניחות הקטר ופעימות הגלגלים הכבדות על מסילות הפלדה לאורך אלפי קילומטרים. שעות אני עומד ליד התלון מתלהב. רוח חרישית מלטפת את שערות ראשי המתנופפות. לפני משתרעים מרתבים אדירים. עינים צופות ביערות. כפרים מרוחקים, תחנות, שדות אינסופיים, מפלים, נהרות, ממש הטבע ביופיו.

שם מאחורי נקטעו שמונה-עשרה שנות התבגרותי! עכשיו הרכבת דוהרת סימפוניה של צפירות וצלילים ומובילה אותנו אל משהו אבסטרקטי?... כשהתקרבנו לגבולות פולין, עלו על הרכבת חיילי משמר הגבול כשהם חמושים, עברו בפרוזדורים, פתחו דלתות תאים בברכה פקודתית לקונית במבטים קוזרים סקרו פרצופי נוסעים! "עברנו" ירדנו בעיר ברסט. שם בגבול התחילה שריפת מלחמת העולם השנייה. שם במבצרים נפלו הרבה מחיילי הצבא האדום.

בתחנה ישנה פעילות רבה, אזרחים ואנשי צבא בשליחות לשטחים הכבושים, כולם בדרך. נגשתי למשרד-מנצח מכותר סורגים. דרך הפתח מסרתי את המסמכים לקצין מנוגד, הוא הורה לי להמתין שעה. ההמתנה הולידה מחשבות, אבל הייתי בין אנשים שבידיהם כבר נמצאים רשיונות, נרגעתי. בינתיים הסתובבנו, דורה קנתה רומן ד'זן - עיר של סופרת אנגליה שרלוטה ברונטה ברוסית. בתום ההמתנה נגשתי, קצין דרש ממני להחזיר את תעודת השחרור ופנקס "חבר אגוד מקצועי" פרסה!... מה פתאום אסחוב דבר המכתיים את שמם מחוץ לגבול? חייבים למחוק עקבותיהם, החזרתי וקיבלתי רשיונות למעבר... חיוך נינוח פשט על פנינו ואו-טו-טו אנו שם. הודעה כרמקולים "נא לעבור לרכבת דרך המכס!". התעוררות. זחיפות וחיפזון, שם אנשי המכס הפכו לנו את המזוודות, אבל מהר דחסנו את המטלטלין ללא סדר לתוך המזוודות וקדימה לגאולה. כרכבת המתקמנו בצפיפות, שקט מוזר?... הנה צפירה רועמת, הקטר רעד וזז, הכובעים הירוקים נעלמו... אחרי נסיעה קצרה, עלו חיילים פולניים, האיום פג. כולם התעוררו, הגנול מאחורינו! הם יותר יזידותיים, עוברים בשאלה "האם יש מה להצהיר?" ונעים הלאה. דהיינו, הגענו למחנה מעבר ביאלא-פודלאסקה. קבלת האורחים היחה מעבר למצופה, נתנו לנו את התואר רפטריאנט' (כפולנית מהגר). כאן השרות מעולה. נקי, מבריק. ככה אנו יושבים ונחים "כפונקט" (כפולנית אכסניה), הכרויות חדשות. פורקים עול ומחלבטים, מפטמים אותנו בפרקי זמן מוקצבים לא רע, ובכל זאת הישיבה הזאת ללא תכלית. אנו מתחילים לזוז, לנסוע לנדוד, למצוא נחיתה (במחשבה להתרומם). אמת, הפולנים חזרו וניקלטו ואנו חזרנו על מנת שוב להיפלט, כשפולין משמשת עכשיו כמין מקפצה בדרך לארץ ישראל. אגב, לפני חודש וחצי כמעט כולם עברו ארצה בטרנזיט. הגענו לפולין ב-13.4.57 ונתקלנו כבר במחסום.

זה דירכבן אותנו לחפש מוצא, סדק. נודדים לוורשה למשרדים, טורחים

לבקש אשרת יציאה. כן, זה היה ב-1.5.57, אחרי שצפינו במפגן מיניאטורי של פולנים, לפיו התרשמתי מהטמפרמנט כאן, לעומת רוסיה זה לא חג, זה משהו רדום, אחרי הצהריים פנינו לוורשה כאשר בתכנית דבר ראשון ביקור בשגרירות ישראל לטיפול סטטיסטי, להתרענן אחרי ניתוק כל-כך ארוך. והנה אנו ועוד יהודים יושבים בשלווה כתחנת הרכבת ביאלה-פודלסקה, החתמנו כרטיסים, שהוענקו לנו בחינם לפרק זמן מוקצב. שוחחנו בקול רם באידיש וברוסית, ופתאום נכנסו שלושה שיכורים, אחד לבוש במדי עובדי הרכבת, מתפתלים ומקשקשים מילות גנאי... במפתיע נתקלו בנו היושבים... בגרון השיכורים משהו נתקע, הם פתחו בצווחות: "הנה שוב ז'ידים מציפים אותנו! ארבה! מארש אותם!!" ועוד זבל של גנאי... באופן ספונטני כמו סופה נסחפנו! אני כבר לא יהודי מהעבר, המלחמה והמחנות שתלו בי ובנו תעוזה. התחילו לגדף אותם בתקיפות, בידו של בחור מווילנה מזוודת עץ (כפי שנהוג ברוסיה) בתנופה אדירה חבט בפרצוף המסילאי. מייד פרץ דם, זועק הוא "דם פולני נשפך!". מעניין, רוב הנוסעים היו פסיכיים. רק שתי נשים פלטו "אתם נאתם מרוסיה לעשות סידור חדש!", אבל ההד שלהם נכלם בקיר. האנטישמים חטפו את המגיע להם. לא רצוי אבל אני חייב לציין שכמה גברים יהודים לא זזו... היו "ניטרלים". הם רותקו על ידי נשותיהם, בושה! איפה הגאווה הלאומית. כאן מייד המשטרה (מיליציה) מיד התערבה, בגסות סחכו את השיכורים התוצה, רתחתי מזעם, שוב מחזה המחיה את העבר העגום. השוטרים הרגיעו אותנו "הם חוליגנים שיכורים, נטפל בהם!" (בוודאי יש להם הוראות להתייחס למהגרים כעדינות), אפילו לא רשמו פרטים. הקצין הכריז "הם שיכורים" התנצלו בפנינו. בעבר שוטר פולני לא התנצל בפני יהודי. זה מוכיח מה מחשבותיהם כשהם פיקחים. אבל בגילופין - הלשון שופכת אמיתות מחשבותיהם.

לא הספקתי לבחון מספיק את הארוע והנה הרכבת. ממהרים התפזרנו בקרונות, בדרך לוורשה. לפנות כוקר אני בוורשה, יוצא לדרך ארוכה לשגרירות.

בדרך הצטרפו "חדשים", בחוץ רעננות קרירה, תוך כדי שיחה הגענו לשגרירות, שם שוטר פולני מנמנם בתא שלו, כאדישות. בתדר ההמתנה סביב השולחנות אנשים מנממים, הכניסה לתדר ההמתנה כנראה פתוחה כל הלילה. בכוקר נרשמנו. שוחחתי בקצרה עם ציר ישראלי, התחשמלתי ממנו, יועץ להתאזר בסבלנות "כנפיים יגיעו" אמר. שם העניקו לנו סידורי תפילה. הספקתי לבקר במשרדי ההגירה, שם פילסתי לי דרך בדוחק. בפני הפקידים שיטחתי את בקשותי "שיש לי בארץ משפחה שניצלה מהשמדה והם רוצים אותנו, כאן בפולין כולם מתו בשואה". הפקיד הגבוה, כעדינות שכלונית נפוחה, דחה את בקשותי באומרו: "פולין - זו מולדתי, והיא קלטה אותנו מרחוק!" וזהו. חזרנו "לפונקט" מכולבלים מהצרות וממשיכים לחלום ביחד עם דורה שלי.

אחרי מנוחה סבירה, ממש כמו כבית הכראה, הועברנו לגור בעיר ביטום בשלעזיא העליונה. יהודים נקלטו בדרך כלל היכן שהיו רכוזי יהודים. שם בקרנו במועדון היהודי קולטור-פערבנד (באידיש אגודה תרבותית). ניהול ליברלי, הרגשנו את החופש. שם התאספנו, שמענו הרצאות באידיש וארגנו בילויים. שם גם ליבנו את בעיותינו. במועדון צוות המזכירים ובראשם היהודי רב השפעה במיפלגה הקומוניסטית בשם דרייבנד מסדרים ליהודים החוזרים מרוסיה מגורים ועבודה מגוונת, בכך, הם הושיטו עזרה. בפולין עדיין ממשיכים לקנות פרחים ולנשק ידי גברות ועדיין שומעים קול תקתוק פרסות סוסים על רצוף דרכים.

באחד הביקורים בנציגות ישראל בוורשה בנוגע להגירה לארץ. הלכתי לבקר גל-אפר של גטו וורשה. לשם התלווה אלי פולני מכוגר. שם 1948 הקימו אנדרטה ללוחמי גטאות יצוקה מברונזה.

אלי עבר רטט קר להביט על היצירה, איזו אמיתות של הסבל אחים ואחיות שלנו שהתמרדו נגד החיה הטורפת הגרמנית ונפלו גיבורים. אני עומד בדומיה מהמם... פתאום הפולני הוריד הכובע הצטלב וכרע ברך ומלמל... אולי ביקש סליחה?... עברה אצלי מחשבה... איפה הייתם, מתי שרפו יהודים בתוך ביתיהם!!! אבל ככל זאת הודתי לו. משונה?.. שם התקרבותי לשלד בית שרוף, סמל ההתנגדות שעומד לראווה בסמוך לבית בונקר של מרזכי אנילביץ שעמד בראש מורדי הגיטאות, הם נפלו בגבורה במקום הזה, כן, עצוב, זאבלי. ככה נכנסנו לחיים חדשים.

שם בעזרת נציגות ישראל איתרתי את משפתי, חודש הקשר, ממש תחיה. התעוררתי מחלום קפוא, שעקב פעולות מלחמת 1939 באירופה, בשטחים שלנו הרוסים אטמו שערים אז...

ראשון ענה אחי זליג, ממנו נודעו לנו מספר עובדות עצוכות על איבוד קרובינו. אחי יצחק נספה כתאונה בארץ נשנת 1943, הדודה הניה והדוד הרולד נפטרו באנגליה. עלי צווים להיות חזק, הרי העתיד לפנינו, עובדה, אני מתכתב עם אחיותי באנגליה. לאחותי אתל יש בת ששמה אניטה ולצ'רנה גם כן יש בת ששמה רבקה על שם אימי, סמל נחמי.

שיא האכזבה היה בביקור במחנות ההשמדה באושוויץ, הפעם לשערי המחנה נכנסנו ויצאנו חופשיים. לכאן יקרנו הוכנסו ויצאו!!! דרך ארובות! בירקנאו ריח משרפות! מסילות ברזל מובילות לתוך המחנה. המסע שלנו, משמעו לא "טיול" אלא לשם הזדהות, להרגיש ולהבין מה קרה לנו! ארבעה מליוני יהודים נשרפו שם!!! צמרמורת אחזה בנו, פרצנו כבכי היסטרי מול העובדות הטרגיות. דמעות צורכות את עינינו, בושה היתה לא לבכות. הנשימה נעשתה כבדה, נגשתי לגדר התיל ונגעתי בו עד כאב. כאן מושפלים שפניהם כמו מפלצות זרקו עצמם על הגדר המחושמל!!! הרמפה (שער הכניסה) לכאן הובאו

"טונספורטים" לתשלובת השמדה משרפות (קרעמטוריום).

כאן עינו אותם! עכשיו הכל דומם... בכל מקום עקבות הרוצחים הנאצים!
שם בשכילים בהם העפר מעורב כאפר עצמות זריתי באותם שכילים שפעם
דרכו רגלי הקרובים שלי כדרכם האחרונה לכיבשנים. כמה זה זועתי!!!
אפר עצמות שניפלט מארוכות המשרפות. וכמה זה מקברי. לפנינו גם דרכו
שם במגפיהם המטורפים הנאצים. שם במוזיאון מוצגים אחרי קיר זכוכית
שרידי הזוועה. קופסאות פח גז ציאני רעיל "ציקלון בי" ששימש להשמדת
חוקים, גז קטלני בו חנקו המוני אנשים במחנה, ערימות נעלי ילדים,
מרוב בלבול שאלתי "למי הם הפריעו?" סבון אנושי, הר מברשות שיניים,
משקפיים, יצירות מעור אדם ואביזרי קודש, סיפרי תורה שתוללו מוצגים
כאן, לא יאומן מה עשו הקניבלים האלו, איזה וונדליזם! החיים היו
למוות, והמוות לחיים! ערימות שיער אדם זרוקות שם רבות צמות קלועות
של נשים צעירות, נעמדתי ולא יכולתי לזוז!!!... קשה לך לתאר מה קרה
כאן. לעזאזל אני לא טוב בכיורים... אני מזועזעו אפילו עכשיו עוברת
צמרמורת בכל גופי. המשקע נשאר נצחי. נוסף לטראומה הכבדה אחרי
זמן-מה הזדמן לי שם להשתתף בלווייה בבית קברות יהודי בניטום.
בטקס קבורה סבון יהודי שאחד מחברנו בשם קניג (הנמצא כארץ) גילה אצל
הסלונזקים (חצי פולנים חצי גרמנים).
אחרי מחזה כזה השאיפה לעלות ארצה התחזקה, לא רוצה טובות, לא רוצה
כלום, רק להעלם מכאן. שוב אני עולה לרגל לשגרירות ישראל, כמו יהודי
לכותל המערבי עכשיו. צמא לבלוע כל שמועה. שם חולקו לנו עתונים
בידיש, מחברות צבעוניות. מתחיל אני לחיות את ארצנו ומזדהה עם
גורלה. התחלתי להגיש בקשות לעליה. לאחר כמה סרובים סוף-סוף בשני
לחודש ינואר 1959, הדוור הביא לנו תשובה חיובית, נתתי לו דמי
שתיה... בערב במועדון אני כולי זוהר מאושר ומתפאר בהיתר לעלות
לישראל, חברים מכרכים אותי. וכאן התערב דרייכנדז בנסיון להפר
לי את השמחה "לאן אתם נוסעים?... שם מידבר מקולל, אתה לא תמצא

שם עץ לתלות עצמך?!... הייתי שם חייל בצבא הפולני של גנרל אנדרס, במלחמת העולם השנייה וחזרתי לפולין. ואל תשמח בטרם עת"... לא הגבתי רק התרחקתי. כאן מקשר אני פרדוקס שקרה לי לפני כמה ימים. במועדון מתכוננים למסיבת השנה החדשה 1959 ואנו מקשטים את האולם בסרטים צבעוניים. אני בין היתר קישטתי את הנברשות ואת שתי הנברשות עטפתי בסרט כחול-לבן. לפתע הופיע דרייבנד, עוות פניו ופקד להוסיף על שתי הנברשות סרט אדום וככה עשיתי, הוא היה אנטי ישראלי מובהק.

ושוכ מצרף אני מאורע שקרה לפני כן בכדי שלא לקטוע את הנושא. צרוף דרמתי אחרי מלחמת ששת-הימים התפשט גל אנטישמיות חדש ברחבי פולין וכתוצאה מכך דרייבנד הודח מכל התפקידים ונשלח לגימלאות. היהודי הזה לא היה מסוגל לשאת את העלבון שהמסירות שלו נכזבה, וסופו היה טרגי. הוא שלח יד בנפשו.

ואני חוזר להכנות שלנו. אחרי זמן-מה הלכנו לקבל את הדרכונים ובטירחה מזורזת השגתי אריזה לתוכה דחסתי את רכושנו ו - קזימה הביתה ל - ארץ ישראל.

רוצה אני פת לחם במולדת יהודית, לנשום את ארץ ישראל, להביט בחופשיות בים הכחול, להרגיש את השמש הזורחת (אוך, כמה קפאתי), להסתכל בשדות פורחים, נשקדיה ריחנית ופורחת, זה מדבר ללבי, רית פרחים ופריחת פרדסים בארצנו.

כן, זירזתי את הסיפור בכדי להיות כאן, כשחצינו את גבול צ'כיה לכיוון אוסטריה, פתחנו פתאום בשירה ספונטנית "אנו עולים ארצה כשירה וכזימרה והבאנו שלום עליכם". בוינה עלו לקרון נציגי הסוכנות וכאדיבות יעצו לנו להעמיס המזוודות על עגלה ולא לדאוג, אותן נקבל על האוניה (בחשש לנשירה).

עלינו על אוטובוס, בנסיעה דרך העיר היפה, כולם לטשו עיניים, ירדנו בטירה בפרברי וינה, שם התקיימו שיתות, תחקיר ורישום פרטים. שם גם קבעו יעד גורלנו בסודיות. בלילה עלינו על רכבת ודהרנו לאיטליה. בוונציה עלינו על סיפון אניה איטלקית "מספיה" והפלגנו הביתה, אחרי שנות נדודים. האיטלקים שיכנו אותנו בתאים צפופים, רוב הזמן שהינו על הסיפון, פיטמו אותנו במקרונים שלוש פעמים ביום, ממש בית הבראה. לחלק מהעולים הפכה ההפלגה לבית חולים, הם סבלו המסכנים מהים הסוער.

בליל 17 במרץ הגענו למפרץ נמל חיפה. מולנו נפרשה ארצנו. ברקע מתנשא הר הכרמל ושלל אורות ככל הצבעים, ממש זר פרחים סגוני עצום, השינה נעלמה. מוקדם בבוקר שמענו צלילים באידיש ועברית בקול רם.

בהתרגשות בשקט בלי טקסים הורידו אותנו לרציף. הנה ארצנו המולדת החדשה-ישנה. שלטים באותיות עבריות.

מאתורינו מורשה כבדה. באולם הישקו אותנו בקקאו חם והתכבדנו בלחמניות טריות. בנמל פוגש אותנו אחי זליג. חבל שרק הוא הגיע יחיד, הספיקו לשכוח. אני מתנצל שנשארתי בחיים. אולי שאיפתי לא היו פרופורציונאליות? התחבקנו איתו ופרצנו בככי מר. מה נשאר ממשפחתינו? פתאום הופעתי, שריד יחיד, עם דורה שלי וזהו.

הדבר הראשון שקניתי היה חפיסת סיגריות "סילון". הדלקתי אותה ועם אנחה עמוקה הוצאתי עשן בהנאה, קצת התפרקות. אנחנו כאן, בשבילנו זה עיטור נצחי. לפנינו חיים חדשים, לבנות ולהבנות, מאורע אדיר נכתב היום בתמציות.

זליג הציע לנו להתיישב היכן שישלחו אותנו ואחר כך נראה. והנה תהליך הקליטה, חותמים בשרשרת על כל מיני טפסים ושטרות בעברית.

ניסיתי לכרר מדוע אין הסבר בשפה אחרת (אצלנו עוד מהבהבת חשדנות משם). הפקיד, שקוע עיניים, ענה: "תקבלו בסוכנות את כל המידע הדרוש לכם". הפקידו בידינו תעוזת עולה, קיבלתי כמה לירות ומשם עברתי לבדיקה רפואית, שבה אפילו לא התפשטנו.

העיקר, אנו מרוצים, העלו אותנו לאוטובוס. בתור צעיר, נציג הסוכנות ששימש כמלווה, גילה לנו כי אנו נוסעים למעלות הנמצאת בערך כחצי שעה מחיפה.

בדרך חלפו מפעלים, נופים, ישובים ושדות טרשים. אנו שואפים לראות את מרתבי ארצנו. אחרי שעה וחצי האוטובוס עצר וירדנו. (כנראה ששעון הנציג לא היה מכוון). שטפו אותנו בצרור שאלות, אבל הוא בשלו "קודם תנותו", סידרו לנו במהרה זיור. במורד ההר שורת זירות חד קומתיות, בדירה רצפת בטון וארון שחילק החדר לשניים. שרותים "מפוארים" בבית; שתי מיטות ברזל, פתיליה עם מיכל נפט, כלי מטבח אלמנטריים ושתי חבילות מזון, יפה.

בחוץ נוף יפה, על יד הבית שושנים ריחניות, אביב ירוק ובערב קר. היו לנו שכנים אדיבים שבאו ממרוקו. הם חיו בעוני ודיברנו איתם בשפת רמזים. בכל זאת זכרתי מספר מילים מהעבר הלא רחוק. הם חיזקו אותנו "יהיה טוב?... סבלנות".

כאן אני מכניס קוריוז מצחיק: אנו ניזונו אז מחבילות מזון, רק לחם, חלב, תפוזים קנינו וזללנו בכמויות. בתוך החבילות נימצאו שתי קופסאות פח עם "שזיפים" חומים וירוקים, חשבנו שזה קומפוט (ליפתן), לאכזבתנו כאשר פתחנו וטעמנו העקמתי פני, "שזיפים" מרים. איזו בררה זחפו לנו, מרוגז הינחתי אותם בצד. אחרי יום ביקר אותנו נציג הסוכנות, התעניין איך אנו מסתדרים. סיפרנו לו על ה"שזיפים" המרים והוא בצחוק חרישי הסביר "זה זיתים, אולינים דליקטס". מאין לנו לדעת, בחיים לא טעמנו מפרי זה. וגם עבשיו לא התפתינו.

העברנו אותם לשכנים, הם אהבו את המאכל ואכלו אותו. הם נקשו על התלון והודו לנו. עם הזמן למדנו להכיר את המעדן הזה. נציג הסוכנות הציע לי לצאת לעבודה. למחרת התיצבתי כלשכת העבודה. כולם עומדים בתוך, הבית מכותר סורגים ואלוף מדברים דרך הפשפש. לא הכנתי מה זה שם, מתסן יהלומים? סידור העבודה, תילקו רק לגברים משום מה. כוונתי לעבודות דחק, בשדות סחבתי אבנים, כמדומני ניקוי לפני זריעה.

זה היה משהו גורדוניסטי, שהזכיר לי אדמה, עבודת מחרשה, אבל בהסתיגות. בעד יום עבודה מקבלים 6.50 לירות, לירה וחצי מסלקים למיסים, היתרה מספיקה למחיה. מה לא עושים, הארץ דורשת עובדים. אבל פתאום אחרי שלושה ימים בשטח, הופיע אחי זליג וניתק אותי מהעבודה. "מספיק הרסו אותך שם, כאן לא אקורד אחרון שלך"... למחרת הגיע אחייני קלמן (יואב) עם טנדר. ארזנו את חפצינו ונסענו לחיפה בכדי להיקלט בסביבה ולנסות לעבוד במקצועי. שם התגוררנו כמעט חודשיים. והנה כמה ימים לאחר עליתנו ארצה זכינו לצפות בתל אביב בחג הפורים בעדלאידע, ממש מציאות חלומית, לשם לקח אותנו אחייני יואב שהיה קצין בחיל הים. ארוע מרשים וסגנוני התרחש שם שעד כה לא ראינו. כראש רכב ראש העיר על סוס. אחריו צעדו תזמורות, נערים ונערות מובילים יצורים משונים, אדירים וצבעוניים מהמגילה. צעירים וצעירות מלאי-חיים רוקדים. שימחה, אימהות מוכילות ילדים מחופשים, ממש פסטיבל מסיכות. תמונה יפה, נעשה טוב בלב. כאן ילדים מקסימים שאינם יודעים מה היא אנטישמיות. כאן הדקנו ההכרות עם משפחתי בחיפה שתלקם הזעום פלטו למרחבי רוסיה וניצלו את דודנית זוניה ובעלה ישראל, דודנית צילה ובעלה יעקב. הכרנו ילדיהם היינו גאים שהשושלת המשפחתית כאן ממשיכה.

לארץ הגרו מרומניה אחרי המלחמה דודנית פניה עם ברקו בעלה ואחר כך הכרנו דודנים רובין והרש (צבי) שהתישבו בבאר-שבע, הם עברו נטל השוא ברומניה וניצלו. שמתנו ויחד שותפנו ברשמים עצובים וחביבים. כזמן הזה הכרתי לדורה שלי את משפחתי בראשון-לציון ורחובות. ביקרנו אצל דודנית חיה ומשפחת הנוכחית. חיה היתה חלוצה נמרצת שעולה ארצה ומשכה את כל משפחתה מהוסיאטין לעלות. אנו חדשים, התארחנו שם אצל בת-דודה יפה עם בעלה צבי וכן יחיד בני, איתם מתגורר בבית מרווח בן-דוד בומיק, אגב את הבית הקימו בכוחות עצמם. כולם לבביים, מרגישים ממש בבית. תמוה... מתרחש משהו חלומי. מתאספים כאן בת-דודה חיה עם המשפחה ובת-דודה יודית. עם משפחתה, ממש קן חם. מעוררים זכרונות מהבית, פנינה גנוזה. להם הקשבתי תמיד בדריכות. את דורה שלי הם מאוד חיבבו והעניקו לה תום שעכורה היה בלתי-נודע הרבה שנים. אחרי הארוח הנעים והתרעננות, חזרנו למוצקין כאן לפנינו תחלית יום-יומי קליטה.

קליטה: ביקרתי כמה פעמים "באימפריית" הסוכנות בקשר לקבלת מגורים, מה לעשות זהו חלק מתהליך קליטת העולים בארץ. אבל כבר התקרב חג הפסח ועל הסוכנות ומעשיה אספר אחר כך.

סדר פסח ראשון נערך אצל אחי בחוג משפחתו. גיסתי שרה הכינה מאכלים ביתיים עליהם רק חלמתי. כאמור דורה שלי הפשילה שרוולים. בזמן קריאת ההגדה, משום-מה, רגשותי פרצו. השתוממתי, כנראה לא נכנסתי "לתבנית" ארצי?... איפה זכר המרור של השואה שאנו קורבנותיה. הרי בהיסטוריה האנושית השמדה כזאת לא ארעה לעם היהודי!...

לפני אלפי שנה יצאו היהודים ממצרים, מעבדות לחרות ומאז היה חלל ריק?... אבל לא מזמן מליוני יהודים יצאו דרך ארובות כיבשני עשן! עצוב...

במעגל זה אתה נגרר לשכרון תושים. ההצגה היפה איננה מזכרת אלי בשלמות. מתפשרים עם העבר? אותי רוזפים הצללים. אינני רוצה להתנתק. רוצה אני לאחוז בחיים.

אחרי פסח התקרב החג החשוב ביותר בעיניי, יום העצמאות, חג השייך אך ורק לעם ישראל. אותו אנו חוגגים לראשונה בארצנו.

כערב יצאנו לרחוב הרצל בהדר הכרמל. שם רוקדים הורה במעגלים, בשמים רעם זיקוקי דינור, שמח. צעירים ומבוגרים שרים יחד, כולם התמזגו בשימחה ומה הפלא?... שיכורים אין, משונה? להיות שמח בלי "תמריץ" אלכוהולי, תמוה... שם ברוסיה בלי "תידלוק" של וודקה אין התלהכות. כאן משהו מהעבר התעורר בי, נסחפתי למעגל ולפנות בוקר, עייפים, מאושרים וערניים תזרנו הביתה. בבית שלנו בקרית מוצקין מציינים את חג העצמאות בהרמת כוסית ושירת שירי נוסטלגיה.

חוזרים לשיגרה, חייבים להשיג דיור ולגמור עם הנדידה. התחלנו בעליה לדגל לסוכנות. כדאי לספר על הבניין רב הקומות: ככניסה שער מסורג, סדרנים מכוונים עולים. בפנים מסדרונות, דלתות חורקות ואתה נודד, מצפה לחתימות והחלטות. שאפתי רק לקבל צריף במוצקין ולנטוע שורשים. והנה קבלה של פקיד הסוכנות, ששמו היה רינק, בחור עם כיפה על ראשו. פיגורה, שתפקידה לקבוע מקום למגורים. בחדרו, בפעם הראשונה

ביקשתי בקשתי. ריבק בדק משהו כתיקו ופתאום אמר: "נתנו לכם בית, אין לך זכות לבוא אלינו בדרישות!"... "אבל אין לי שם קיום, אני נגר ויש לי עבודה במיפרץ חיפה". "זה מה שיש, אנו גם לא בחרנו בהתישבות". נוסחאות שתוקות המוכרות לי משם... "הייתם שם! כאן בקשיים נבנית המדינה ולכם בנו דירות, זאת בחירה וברירה!"... לי מטיף מוסר "הייתם שם!" כולם על שיפוד אחד, זה הצית אותי, בלי סליחה התפרצתי... "שם הושמדו שישה מליון יהודים ביניהם משפחתי, המדינה קמה מתוך העפר שלהם! שם לחמתי נגד הנאצים!"

כשאני קפאתי כשדות רוסטוב וכמחנות סיביר המושלגות על לא חטא! אתה ישנת במיטה חמה שבע ורקדת בשמחת-תורה"... רעדתי ולא שלטתי בדברי, הסיוט כאב לי, נשכילי יהודי ישראלי היה איזה מיתוס קדוש. הפקידה שלו הרגיעה וריככה אותי "תרגע, אתה בין יהודים, סבלנות והכל יסתדר"... אני בטוח שהכאב שלי לא הרשים אותי, הוא בטח סופג מנות כאלה כשיגרה. בכל זאת נמלך בדעתו והבטיח לדחוף בקשתי, וחזר ומילמל תחת האף "יש לכם מנטליות טורדנית!"... איזו תבנית אומללה.

לפני תג השבועות העניקו לנו אישור לצריף בקרית מוצקין. מיד מיהרנו לאתר הבניה להתרשם. והנה במרחק מה מהישוב בחולות נשמעו הדי פטישי הנגרים שעסקו כגימור הצריפים, העומדים כאן כבמסדר. לסוכנות נכנסנו, הצגנו את האשור, נרשמנו שם והנציג ליווה אותנו עד הצריף המיוחל, העניק לנו את המפתח ואיתל לנו הצלחה.

לפנינו קובית אסבסטון אפור, דו-משפחתי צפוף, עומד על קרקע בתולה. בתוכו שרותים נחוצים פרט להוציא חשמל. כאן נחיה, סוף סוף פיסת אדמה משלנו. פגשנו מתישבים "טריים", יצרנו איתם קשר ומיד הזדרזנו למחסני הסוכנות בכורדני לשחרר את המטען. שם המוכסים בדקו את "הכגז' גבירות"... (התכולה) שלנו לשם-מה? בדיקנות ורשמו פרטים בתעודת עולה והבטיחו שאתרי התג יובילו את מטעננו. מרוצים תזרנו לחיפה לחגוג.

כאן פגשנו דודנים שנדדו לרומניה לפני המלחמה לחפש מתיה, הם ניצלו מהשואה, גם שתי דודניות מאותה משפחה שנימלטו מהנאצים למרחבי רוסיה גם הם כאן. את דורה שלי מחבקים בחמימות, היא ראויה לזה.

לאחר התג חשתי לכורדני לקבל את המטען, קיבלתי שם תשובה קצרה "הכגז' שלך כבר במקום"... איך? זהו.

בדהירה רצתי לשם מוטרד ומפוזר. והנה מיל הצריף "שפכו" את רכושי בהעדרי, כאן, שומר המעברה מקבל אותי "במקום לשמור על חומרי בנין וצריפים ריתקת אותי לארגזים שלך!" אני נושם בכבדות! הסברתי לשומר את הארוע, איש נהדר היה. התכולה מוכנסת פנימה ולצערנו גילינו שכלי האוכל מסוג פורצלן וקריסטל שלנו אשר יקרים לנו, מקצתם התנפצו. אין מי שיושיע. סידרנו את עצמנו בצריף והאפיזודה המרירה חלפה. בקצב התחלנו להחיות את הקרקע הבתולה, שצפו בשכבת אדמה שחורה. כמו לפי פקודה, כולם עבדו, חלקם סכיב הצריף, ממש תחרות יזפי. המושג "שלך" מעניק התלהבות. דורה שלי עדרה את התלקה, שתלה עצים אולנדרה, שושנה סינית ופרחים. אני יצקתי נתיב מוזאיקה משיברי מירצפות מהצריף עד המדרכה, עשיתי סידורי נגרות פנים, הרי קיבלתי צריף ריק.

לכל "המעברה" התאים רק מפתח אחד ולא היו "נגיעות". איכות חיים, תושבי המעברה היו מכל התפוצות, כמעט משפחה גדולה אחת, חייבים להתאים את עצמנו. לא הייתי שם בגלות אותנטי, החזירו לנו את הכבוד האנושי, אפילו יש לנו תוש לביקורת?... חרות ופרטיות משלנו. כתאוה חזינו בתיאטרון באידיש, אמנים יהודים ששרדו מפולין, קמינסקה, כולוב הני ליטון, קולסניקוב ועוד אמנים יקרים שהציגו על הבמה נוסטלגיה לאומית, לפעמים זלגו דמעות שפרצו בטבעיות מצחוק של דז'יגאן, הנפש שלנו הוזקה עם ויטמין שחסר לנו. כאן אני יורד מהקרשים וחוזר לשיגרה. כאן אני מצרף תקרית מרידה: באחת השבתות יושב אני על הספסל שבניתי כינוי "פרלמנט" והנה, שני יהודים מכוגרים שטיילו בנתיב מבקשים להתיישב, כנראה אוהבי שיחה באידיש. קודם סיפרו שבשנות השלושים התיישבו כאן וייסדו ישוב לפי טעמם עם איכות חיים ללא נספחים... אך בעת השתנו התחזיות ואין להם הערכה? לא הבנתי את הנימוקים שלהם, אבל נדפה מהם התנשאות. פתאום, באמצע השיחה פולט אחד מהם "זה יפה, זה ברחוק דומה לגטו".

אני, כמו לפיד נדלקתי, "אתם הרחתם בחיים מה זה גטו! שם שרפו יהודים בכתייהם! אתם זחלתם להנה לצפות בדובים בטיגה רוס. (יערות האפלים בסכיר), תסתלקו מכאן"!!! הוספתי קללה עממית ועסיסית ברוסית. רציתי לפגוע בהם ברתחה, אך זורה שלי החזירה אותי הביתה, מבוהלים נסו מכוסי קללות.

זמן מה לא נתנה לי התקרית מנוחה, אך עברתי גם את זה, קצר שלא חשבתי עליו, הרי ישנם זכרים יותר חשובים, השיירה עוברת. בערב, לאחר יום עבודה שוחחנו ושרנו בקול רם.

כמה חודשים טובים הסתפקנו בשלהבת מנורת הנפט אותה סיפקה לנו הסוכנות, היה חביב. בבוקר מוקדם היה התלבן מעמיד את בקבוקי החלב הטרי ליד פתח הדלת ומחלק הקרח הניח על סף הצריף שלנו קרחון קטן, לא נורא, החומרנות והבורגנות היו עוד בחיתולים. בארץ היה מיתון. הורים שלחו את ילדיהם לקיבוצים. מפונקים ומפונקות עם ציפוניים ארוכות ומטופחות הסתגלו לחיים בצוותא. למזו, עכזו, ובכלל התביעות היו מאופקות. כולם מצאו עבודה ללא ברונות וגישושי יתר, עבדו ככבישים, בכניין, קיבלו יבלות על הידיים, יבלות שאולי לפני כן לא היו, אבל המרץ שהושקע כאן שווה.

היו גם צללים ותיסכולים אבל העיקר הוא שאנחנו כאן! אנו, כמו שתיל בטבע שמועבר ונטוע מחדש סובל מהסתגלות ומי אנתנו?... בחוצות המעברה עברו עסקני המפלגות, מנסים להתחכב, לצרף אוהדים "מטיפי ציונות" מנסים לסייע ולהקל את הקליטה בארץ ולפעמים בעבודה. מעניין, כולם "צודקים"?... זה ריענן לי קצת גלותיות, מאידך, שם החיים הכתיבו ליהודים את הכיוונים האיזולוגים. כאן, למי שהציונות מושרשת מילדותו, לא ניתן לשנותו, ככה. לפעמים גורמים מהסוכנות ועסקני מפלגה לקחו אותנו לטיולים, פעם אפילו לירושלים, בחשלום סימלי. בירושלים ביקרנו ב"יד ושם" ושם חזינו שוב בזוועה שאנו

קורבנותיה. תיזכורת לאלו שזיכרם מתקחה. עברנו כבית העלמין הצבאי, בשבילים בין מצבות קרות, חיפשנו שמות מוכרים, נדהמתי, איזה גברים צעירים נפלו למען המולדת, עצובים יצאנו משם. המשכנו למצודת דוד המלך, דרך מעברים צרים טיפסנו לפסגת המגדל, יש לי צמאון להיסטוריה שלנו. לפנינו משתרע שטח הפקר המפריז בינינו לירדנים. לפניך שלט "זהירות גבול לפניך!" מסביב עזובה. בקירבתנו כפסגה מוצב צבאי, משם מזדקרים קני המקלעים על שקי חול וחיילינו בעירנות סוקרים במשקפת מעבר לגבול. משונה, אבל לא מאיים משום מה... הפחד כבר אינו מקנן כגופי. כאן פגשתי חברות ותכרים משנות הנעורים, על פניהן סימן ההיכר שהמלחמה הדפיסה. פגשתי את מונין זומר, מהמיכרות בסיביר, הוא הגיע למפגש בני העיר בליווית שתי אחיותיו. הוא היה מאוד חולני, לצערנו לאחר זמן קצר נפטר. עצב עבר עלי כאשר לראשונה, אחרי הרבה שנים הבטתי כתצלומים של חברי, אנשים צעירים ויפים שהושמדו! למה, איפה? איך אפשר לשאת שכרון נורא זה?... בגלל זה אנו, בני העיר, נפגשים כל שנה בהר ציון שבירושלים, כמרתף השואה לאזכרה. הקמנו שם מצבה מאבן אדומה בצורת להבה, לזכר קורבנות השואה בני עירנו. כאן אנו מתלכדים ושוב מקימים לתחיה את הזכרונות הרחוקים והקרובים לליבנו. שם אווירה כאילו לא גדלנו, צעירים כמו אז. מבוגרים מכני העיר "העניקו" לנו תואר "מזוניקליח" יידיש (כני הזקונים) מצ'ורטקוב. כנראה שאנחנו הדור האחרון של ניצולים. נכון, כמפגשים בעדה שלי חי אני את הגלות ולא מתבייש בזה. ברגע שנשמעים הצלילים המרעיזים של "אל מלא רחמים" פורצים בבכי מר! מה קרה לנו?!

שרידי השואה שאיתם גדלנו בוכים עכשיו כפרהסיה. גניחות ואנחות ברקע, מנסים לפרוק את הכאב, הקן הזה מתרוקן, כל שנה אנו נושאים הספדים חדשים. משם אנו יורדים לכותל המערבי, שם אנו נפעמים מהנס ההיסטורי. שם מרגיש אני חיבוק ושייכות, אך אינני תוקע פתקים בין אנכי הכותל.

שכחתי לציין שבאחד הכנוסים גיליתי את אחותו של פייביש שפגשתי בפרונזה, ובסיפוק רב קישרתי בין שניהם. הפתעה מתוקה.

אתרי כל הסידורים התקבלתי לעבודת נגרות במפרץ חיפה, לאחר כמה ימי בוחן לקח אותי בעל הנגריה לבצע עבודות חוץ בטבעון קרוב לרמת הדסה. בדרך תוך כדי נסיעה, התפעלתי מיזפיו של האיזור. מקיבוץ יגור ועד למקום עבודתי ממש שוויץ. אתר העבודה שלי נמצא בחורשת אלונים, מולו מדרון ההר המלא בצמחיה ועצי אלון. בגבעה הקרובה, בפחונים גר שנט ערבי, שם אתה פוגש את ילדיהם כשהם רכובים על חמורים, הנושאים עליהם ג'ריקנים מלאי מים שנישאו מהמעייין הקרוב. בשבילי זה היה מאוד אקזוטי, מופלא, מהפיגור לציוויליזציה, כן, שם בונים שכונת זירות דו-משפתיות. באתר העבודה מוזגו בעלי מקצועות שונים, בשטח מהדהדים שירים בעברית, אידיש, רוסית, רומנית, פולנית, ערבית, כולם עובדים. אני מרכיב דלתות, ארונות מטבח ועוד, והלב פועם בחוזקת הנאה. השתלכתי יפה בחרוז הזה. כאן, בעבודות נגרות, בימים הראשונים נתקלתי בתקריט לא מודעת. לצורך הרכבת ארגזי חשמל מעץ השחלתי תתיכות קטנות של עץ לתוך הקיר בעזרת פטיש ואיזמל. והנה פתאום אני שומע צווחה מהצד השני של הקיר "די! די!" הבטתי יותר חזק, לפתע נעלם האיזמל שלי בתוך הפירצה, והנה מופיע לפני החרסיןצ'יק - תימני, עם כף ביז כשהוא כולו נסער, גורר אותי למקלחת לראות מה עשיתי (הוא ידע שאני חלש כעברית) ואני במבוכה. האיזמל שלי מונח על הריצפה, מהר מאוד גיליתי איזה ברוך עשיתי, ממש הורדתי חצי קיר של חרסינה שהרכיב הפועל, ואני אינני מסוגל להסביר בעברית מה קרה, רק בהגיע המנהל, הסברתי לו ששמעתי צעקה "די" שפרושה ברוסית תגביר את הקצב במושג הרוסי "דאוויאי". זהו הלכת מהבורות שהיתה.

אבל קצב החיים מפעם, השכם בבוקר לעבודה, נשים, גברים, מפגשים קצרים, כאויר הדי הסתגלות לחיים כאן, מעניין.

הנה החגים בפתח, אנו מוזמנים לחגוג בחוג משפחתי המתגוררת בחיפה. קניתי מתנות לגיאתי וגם לאישתי. לי לא קניתי מאחר ואין בידי מספיק מזומנים. המעביד תמיד "טפטף" את שכר העבודה, מתרץ ומנמק. והנה יום לפני החג הופיע יעקב שלנו עם משכורת. האחראי שלנו בשטח, לופו מתל-עדשים לא התאפק "תגיד יעקב, גם לאישתך נתת רק עכשיו כסף לערוך קניות לחג? הרי הכל כבר סגור?!" יעקב לא השיב, חזר לטנדר והביא ארבעה בקבוקי יין ולופו מיד הגיב "אנחנו חמישה, מדוע לעבד (ערבי) לא מגיע, אתה נותן משלך?" המעביד ענה באידיש "בחג שלו העניקו לו". ובהליכה נפוחה איחל לשלושתנו "שנה טובה", התרחק לטנדר שלו ונסע, ברה, לא לקח איש משלושתנו טרמפ לקריות.

נשארנו כמבוכה, לופו במרץ אסף ארכעה בקבוקי יין והעביר לעבד באומרו "לכם יש כבר יין לחג". עבד היה עובד חרוץ, הוא גירד טיח ממשקופים (תמיד היה לכן מהסיד) והרכיב הלכשה. זהו קורטוב ערב חג.

הגעתי לחיפה וזינקתי לקנות משהו לי ולאחי, לצערי הכל כבר היה סגור, אפילו צרור פרחים לא השגתי. הביתה הגעתי באיתור, סלידה געשה בתוכי. אחי הרגיע אותי "רד מזה, כאן לא שמורת טבע, בנית לך אשליות, כאן המציאות מכתובה!"... עובדה - החג עבר בשמחה עם שפע בקורים.

החגים תלפו והנה שוב יום של חול בעבודה. כסתיו העבודה באתר הבניה הושלמה. בהמשך, המעביד הוביל אותי לכל מיני שיפוצים. והנה הופיע אורח, אחי דוד, אשר שוהה כבר זמן רב באילת ועוסק בניהול הנגריה של חברת "אופיר". הוא יעץ לי להצטרף "לממלכה" שלו. כתוצאה מכך החלטתי להתפטר מעבודתי.

נדיר? המעניד הציע לי תוספת שכר כדי שלא אעזוב אותו, אבל אנו אספנו את חפצינו, נחושים בדעתנו, סגרנו את הצריף והי דרומה לאילת. משדה-דוב טסנו מעל הנגב, נוף מדברי. התקרבו לאילת המוקפת הרי גרניט אדומים מקורכים כשצילם האדום משתקף על מישור הים. בקיצור נקלטנו והתחלנו לעבוד, אני בחברה שאחי מנהל, ודורה שלי עובדת במלון "סיני". קיבלנו תעודה למנות מזון, אסוציאציה מעייפת משם... זהו, אנתנו כאן יחד עם כולם. כאן בתנופה מקימים שכונה חדשה. בתים טרומיים. אני משתף בבנית ארצי. נתגלו כי ערכים רדומים שלא נוצלו עד כה. בהתלהבות עובדים במשותף עם חברה טובים מכל העדות. הם גם עוזרים לי לשפר את השפה העברית שבפי, מתחדשים.

הנה החורף מגיע. עיר שטופת שמש וזוהר. אפילו טיפת גשם לא ירדה כה. התושבים מתלוננים "חורף קר"?... ואני איני מבין, לא מרגיש שום דבר שקרה וממשיך להסתובב בלבוש אביבי.

בבוקר, כשאני צועד לעבודה, אני נתקל במראה משונה... אנשים הולכים לעבודה כאשר פניהם עטופים בצעיפים ארוגים (הגנה מקור). לא יודע, ממש משונה... איזה קור? הרי האויר אביבי ורענן. החברה בעבודה החליטו שאני "נטול חושים ורגש", אומרים בחוץ קור כלבים ואני בלבוש קיצי, אבל הוסיפו שאם אעבור את "הטיגון" הקיצי כאן, אז אהיה נורמלי. הם צדקו. החום הלוהט ממש בישל אותנו, וכאשר הגיע החורף כבר התלבשנו בבגד חם. זהו התאקלמנו. אני "מסנן" משהו משלנו, למדתי "לנגב" פיתה עם חומוס וגם אוכל זיתים להנאתי.

והנה חולין יום יומי, מהצפון האספקה דלילה, הכיאו עגבניות ירוקות, כל אילת אוכלת אותן. זה גם דירבן את דורה לערוך קניות בחום הלוהט, הרי לקראת הערב נשארתי הבררה אצל הירקנים. בכל זאת הסתדרנו. עם השכנים התיזדנו, גם הם ניצולי השואה. יחד כילינו בזמננו החופשי, על-יד שולחן ערוך שרנו שירים רוסיים, פולניים ובין היתר "תיסלנו"

בקבוק וודקא קר וכל הקשיים נותרו מאחורינו. אגב, אצל הידידים פועל "דיזקולר" (מזגן). השמש לוחטת אך אני מחוסן עומד איתן, הרי יהודים בונים. וזה אהבתי וחי אני היום ממה שאני אוהב.

תנאי המגורים סבירים, קירור הבית בחום היה מאוד מקורי. על החלון הרכבתי מתקן טפטפה, עשיתי מסגרת מעץ, תליתי עם רשת משני הצדדים, ממולאים בשיחים יבשים, שהרוח מגלגלת מהמדבר, מעל המסגרת - צינור מים מנוקב ומחובר למערכת. כשנשבה רוח והיה לתף של המים התקררנו קצת. השיחים שספגו מים, בלמו את החום. ואם לא היה לתף על המים התיבשנו. אין דבר, זוהי חלוציות מוחשית. המים היו מצרך מכוּקש לבישול. העיריה חילקה מים מזוקקים ממיכלית במנות, נורמה, המים זורמים בצנורות לא איכותיים, מגנזיום נתוכם. לא חשוב, הים היה מקסים, רגוע, קר ומלוח. בזמן החופשי טכלנו בים והשתזפנו.

והנה ארוע: הופיעו נגרים מחיל-הים מהצפון, לעשות עבודות לצרכיהם, למעשה כולם מהצפון קריתים, שירדו לאילת לערוך שיפוצים, הרי צי הסטרים בחיל-הים מעץ בנויות. היה לנו הרבה מהמשותף מפולין, היינו כולנו בערך באותו הגיל. הם פיתו אותי להצטרף אליהם ונערתתי. אחרי שנה וחצי חזרנו למוצקין ופתחנו את הצריף שלנו במעברה. השכנים קיבלו אותנו בשמחה עם מטר שאלות על אילת. ספרו לנו את כל החדשות והרכילות, מי הצטרף ומי עזב, על אכזבות והצלחות. מיד "שובצנו" לפגישות ידידותיות למלא את "השמחה" (להרים כוסית). שכנים שמרו לנו על חלקת האדמה, הישקו את העצים והפרחים. העיקר, המצברים שלנו מולאו. ושוב חיים בצוותא.

בשבת "עלית-רגל", תושבי מוצקין מבקרים "השובצ'יק" שלנו ומתפלאים איך הישוב הזה צומח.

התקבלתי לנגרית חיל-הים. עבודה מגוונת ולא קלה במספנות. כאן דרושה התמסרות נסטנדרטים גבוהים. הכשרה עברתי בשטח. מתקנים סירות ומשוטים, ואני סופג שיטות חדשות במקצועי בכינויים טכניים באנגלית. בהמשך יצאתי לממשה. שם מעלים סטר בנוי עץ מהגוני, שספג "סטירה" בחרטום מגל פרוע וגרם לו פירצה בזמן הסיור. אחרי איתור הנזק נערכים למשימה. מקימים פיגומים ונצמדים לעבודה, הרי הסטרים הם באימוץ הנגרים. מפרקים חבילות ציפוי מעץ מהגוני, לוחות דקים באורך עד שישה מטרים. אנו מתאימים ומהדקים אותם ידנית עם ברגי פליז גדולים לצלעות הגוף. עבודה קבוצתית מעניינת עם חברה עליזים. אתה רואה וחש את פרי יצירתך. ככל מזג אויר עבדתי, לפעמים עם פטיש אויר רועד על הפיגום, ממסר את הציפוי לדפנות. חוויה ללטף את הסטר אחרי שהצבעים מורקו והדפנות נצבעו. הכל חלק, ממש סיפוק מקצועי עילאי. תמיד התפלאתי כיצד הוא דוהר "בספיד" חורש את הגלים הסוערים ומשאיר שובל לבן. את צוותי המלחים מהמזח ליווינו תמיד בקריאות עידוד. כדאי היה להקדיש המאמץ. אותם הסטרים טיפחנו עד תום תקופתם. וכאן התערכה הפרעה של הזרם השוטף של תיינו. פתאום בקיץ 1962 משפחת בוירסקי הידידים שלנו היקרים יורדים מן הארץ לארצות-הברית הסיבה - קשיי קליטה. אנו מתייסרים ונשארים כאן בארץ כגעגועים. הלא מקשר אותנו נייר מכתבים. עצוב וזהו.

בעידן הזה, בקיץ 1963 נקראתי לשירות מילואים, ביחידת הנדסה קרבית ולרוע מזלי נפצעתי בכתף השמאלית, כתוצאה מכך הייתי לחייל בתנאי קבע לשלושה חודשים עד להחלמה. אחרי-כן שוחררתי וחזרתי לעבודה סדירה. ושוב ממשיך אני בפעילות מבצעית הרצויה. והנה על יד הרציפים עוגן צי האוניות שלנו, עם דגליו, גאוה ועוצמת חיל-הים. הצוותים שלנו שיפצו והרכיבו חידושים. טיפסתי על מגדליהם וחלפתי לכל עומקם ורוחבם. עבדנו יחד עם מסגרים, שרברבים, צבעים, אלקטרונאים, חשמלאים וכו'.

חבורה נחמדה בשילוב משפחתי, ערבים אחד לשני כתחזוקה. אנו בדממה, רחוק מהפרוץ'קטורים. כתוצאה מעבודת צוות נרקמו יחסי ידידות אישיים שלא יודעים תהפוכות. אנו לנצח.

שרתתי את האוניות הישנות עד לדרכן האחרונה. אמת, התאהבתי בנגרות ספינות. היא אחרת, מפתה, ושוב לשם שינוי אנו עולים על הכבש לצוללות, דג פלדה אדיר מוספן על המיבדוק, השיפוץ הולך מסביב, אש חותכת פלטות ומסלקת הנגועים בחלודה. אני לידם מבין שבלונות לדפנות, מתייעץ עם מסגרים ורתכים איך להקל על עבודת הרתכים. בתוך בטן הצוללת עובדים בצפיפות, זעה צורבת את העיניים, החום מתניק. לפעמים עוברים מעליך, הרי אתה עובד בשכיבה ובזחילה. אין זכר, כולם "כבולים" לפוזה הנוכחית. בכלל, בעבודתנו אין כרונולוגיה ממוסדת. היום אתה עובד על הספינה ומחר כוננות ומהר מעתיקים אותך לאתר אחר. פה ושם היו ויכוחים על שיטות הביצוע עם מנהל העבודה וזאת לא ניתן לתלוש מהמציאות. הנה שיחה לא פיקנטית, מגרה, עם מנהל העבודה משה. באחד הערבים כסיום שעות נוספות, הגיח משה זועם אלי כהתנגחות "מדוע אתה לפני גמר עבודה אוסף הכלים! יש עוד עשר דקות"... אז אני קצת במכוכה הגבתי "חייב אני לסדר את הכלים, לאסוף אותם ולסגור, לך אין בעיות אתה סוגר את הפה והולך הביתה"... כאותו רגע נשמעה צפירה, משה חדל וחיוור חזר למשרדו. אנב אחרי המקלחת אחרנו להסעה להדר-הכרמל. למחרת התלוננו ובהתערבות הוועד הוא נאלץ לשנות "דייקנות" שלו, אבל אחרי ההתקלות "נענשתי" עד סוף השבוע שעות נוספות לא עבדתי, "מהעונש" הייתי מרוצה אבל אחרי השבת "התרם" הוסר. ראוי לציין שאחרי מלחמת יום-הכיפורים, חדל משה להציק, היצר שלו התמעט. התגברנו. כאשר האוניות הכבדות נעלמו מהזירה, נכנסו סטילים לפעולה, שוב שינויים. שוב השלמות ושיפוצים. ציפור הפלדה המתוחכמת נשמרת כחסותנו. בעידן החדש הסטילים חורשים וסורקים בעירנות את גבולותינו.

לנו, הנגרים תמיד יש עבודה בכל כלי השיט ובשפע. יש לנו נוהג שאחרי שפינה יורדת מהעריסה משופצת, מרטיבים את המאורע בהרמת כוסית "לחיים", עם מפקדי השייטת והצוותים, בנימוק שכולנו יחד. עתה, "במוסכים" שלנו במספנות, מעלים על הסינקרוליפט סטילים וכלים שונים, ואנחנו נותנים תשובה נאותה למבצעים שלהם, ועוד יזנו נטויה. עכשיו על מעורבותי ביוזמת שיפוצים בכלי פיברגלאס (בד זכוכית) אותם התאמנו בשיכלולים למבצעים במרחבנו. הייתי לבן מאבק הליטושים שגרמו לגירוד בגופי, משהיה כתחתית הספינות. וגם שכבתי בבילד'זים (שפולים) מיבנה אלכסוני שהכתיב לך את צורת הביצוע. בגדי העבודה היו ספוגים שמן וזעה והם התקשו מהדבק המהיר ונהפכו לצמר זכוכית קשוח ומשום כך לבגדי העבודה הצבאיים אני רוכש כבוד. איתם הייתי נעלם מהבית למשך שבועות, נוחת במרחבי הארץ, בכל מקום בו הצי שלנו עוגן. נגזלו ממני הרבה לילות שינה במבצעים ולא לשווא. הרבה זמן בליתי כעבודות על שפת הים ועל הים. אהבתי לשמוע צלילי נשימתו הרוגשת של הים, להאזין להדי התרסקות הגלים בשובר הגלים, להקשיב בלילות לרחש ליטוף הגלים על הסלעים שנשטפו בשקט מרחבי. זאת רפסודייה אהובה עלי. פה אני עוצר הפסטורליות שבטבע ומציין חושים אותנטיים, שהמציאות בארצנו ממחישה. תשע-עשרה שנים הקדשתי לעבודה כחיל-הים ולמדתי תכונות של הנוער שלנו המשרת בצבא. להם אין שאיפות להיות חיילים גיבורים, הרי בארץ מתנוססות מספיק אנדרטאות דוממות של גבורה, שם חרוטים שמות טובי הכנים. עדות אילמת למחיר ששולם לתקומה וקיומה של ארצנו. הם חברה רגילים, ערוכים לחיות כאתגר הזה ולהגן על מולדתנו, לוחמים נפלאים, חברה טובים. נזכרתי בשיח לוחמים אחרי מלחמת יום הכפורים, חוייבנו לדעת שעמדנו לפני השואה! אז גברה המודעות שאסור

לנו להפסיד בקרב. כאן נפסקה ההתלבטות ועוברים לשאיפות לחיים טובים למבט לעתיד לבוא. חוזרים לעבודה, הרי העבודה היא חיינו ותמציתה הוטבעה כאן.

כעת, נפרד אני מתפקידי ושב למסגרת חיי הפרטיים בבית.

אני מתמצית את עשרים שנותי בארץ, הרי לדינמיקה יש חוקים משלה. בסביבה בונים שכונים לעולים חדשים, ולאחר קצת כירוקרטיה הגרלנו דירה כאן. בסוף 1962 אנחנו כבית שלנו וגם מרבית מידידינו הועברו מהמעברה. עברנו לגור לאותם השיכונים. פרענו תובות לסוכנות וקיבלנו את השטרות בחזרה למזכרת. זאת היתה הכשרה לערכים ולחיים בצוותא. המעברה היתה לנו חממה פטריוטית שם גובשנו.

בבית, דורה שלי אוהבת לסדר פרחים על השולחן, היא סורגת ומקשטת את הקירות בגובלנים יפניים. היא מטפחת עציצי נוי בפינה שלה במרפסת. דורה אוהבת להיות בחיק הטבע. אוהבת גם להאזין משום-מה לשירי נשמה בושיים, לשירים באידיש ושירים רוסיים רגישים קרובים לליבה, גם שירים עבריים יפים מדברים אליה, הם משכחים יסורים ומרגיעים. צלילי מוזיקה משרים גם עלי שלווה והשראה. הרי המוזיקה היא שפה בינלאומית. גם אני תרמתי מהידע המקצועי שלי בבית. העיקר מרגישים סיפוק שכל זאת עשינו בעצמנו וזה שלנו. רגע לנו הרבה חברים עם קשר ריגשי הוגן. רובם משארית הפליטה. שעמום לא מורגש.

קצת מהרקע של אשתי, היא עצובה מכדי להשמיע את דרכה האומללה שכמו מכבש מכניזה עליה. היא לא נגררת נקלות לצחוק, צל כבד רודף אותה. וכשאני רואה אותה צוחקת אני מאושר.

כשהיתה בת אחת-עשרה וחצי נסחבה עם הזרם המלחמתי הדוהר אל מרחבי קזחסטן, עם ילדי הכתה שהיו בנופש קיץ, בסכינת עיר מגוריה לשם פרצו הגרמנים.

היא נשמטה מהמבול כמקרה, האפשרות לחזור הביתה אבדה, היא עמדה בסבל כלתי משוער, מלחמת קיום אכזרית. פתאום התבגרה, נשארה יתומה לבדה, כל משפחתה נבלעה והתפזרה דרך הארובות עם העשן!!! איזה מין אירוניה של גורל. תמיד היא שאלה על משמעות הישרדותה... מדוע היא נידונה לחיות בלעדיהם?!... בכל זאת היא הצליחה לעבור את המפולת הזאת באופן תיצוני, שלם, נפשית אף פעם אינה רגועה. מה לעשות? אנחנו אנשים פגומים, באיזה כאב היא מזכירה את משפחתה, כל מילה ספוגה עדינות ואהבה. הרי היתה רק ילדה, כאשר נתלשה מהוריה. מעניין, היא מביעה זכרונות בכאב עמוק ואינה נוכח אף פעם, כנראה מקור הדמעות יבש אצלה. עכשיו עם השנים, צורת פניהם של בני משפחתה התנדפה מזכרונה. איזה אי וודאות אכזרית. מאורע קרה במפתיע ולא השתמרה אצלה שום פיסת תמונה מהבית. דורה שלי לא ידעה מה זה בובה וצעצועים. עכשיו היא מקנאה לפעמים, אפילו משתוקקת לשחק בהם, איזו תאוה, משיכה עד יסורים... אמת, דורה שלי נשארה ילדה נצחית, צנועה תמימה, בגלל ילדותה שלא באה על סיפוקה וזהו פצע שלא יגליד לעולם!...

היא מספרת לי על הבית הקטן על שפת הנהר דניפר, על אימה שדיברה עם ילדיה רק באידיש, ולימדה אותם לכתוב באידיש. אמא שעבדה קשה במסעדת פועלים וניהלה משק בית ללא אבא, אשר נפטר כשדורה שלי עוד היתה קטנה.

דורה חוזרת ומספרת הרבה על האח הבכור אורי בלכניות וברגש, על הפינוקים שפינק אותה, על שהביא לה תמיד ממתקים עם קבלת המשכורת שלו.

אורי, על סירה קטנה, שט על הנהר, דג דגים, ועם שללו האכיל את משפחתו כמאכלי דגה. אורי שירת בצבא האדום, לפני מלחמת העולם השנייה בעיר ביאלסטוק. משם הגרמנים פרצו לרוסיה והוא נקטל באש הראשונה.

היא גם נזכרת שבביתה היתה עז ומהחלב שלה השקו אותה, הרי בת יחידה היתה, היא אפילו נזכרת בפתאומיות על תשמישי קודש שהיו בארון... טלית ותפילין, אז היא לא ידעה מה משמעותם. כבת שלוש עשרה וחצי כבר עבדה בבית ילדים. היתה נוסעת על עגלה רתומה לשוורים אל מרעה הכבשים המרוחק, חולבת עזים ומביאה את החלב למוסד. שם גידלו ילדים יתומים, ילדים שאימותיהם נמצאות בבית הסוהר וילדים סתם עזובים וכל זה בזמן שהיא למדה תינוך.

כבת שש-עשרה העניקו לה זרגת מתנכת. שם התפתחה אצלה הקירבה לילדים, אשר אותם אהבה מאוד והיטיבה עימם, שימחה אותם ושרה להם, לימדה אותם להכיר את הטבע, את פרחי הבר, שמרה על נקיון לבושם הצנוע. המנהלת שלה, יהודיה קשוחה, אך בסתר ליבה רגישה. היא מהעיר מוגילוב ושמה סופיה איזראלסקה, שמנעוריה קשורה למוסד התינוכי, למען רווחת ילדים, במיוחד בזמן מלחמה. סופיה, רווקה מושבעת, אחרי שעזבנו אני ודורה ועברנו לגור בפרונזה היא קיבלה מחלת סכרת ודורה הוזעקה אליה. דורה הביאה אותה לקליניקה בפרונזה לטיפול וזמן מה התגוררה איתנו, אך לצערנו נפטרה גלמודה, ודורה ליוותה אותה בדרכה האחרונה, עובדה מצערת.

אנחנו מנסים לחיות באופן נורמלי, איכשהו מיצבים את הטיפה הנקראת חיים.

בארץ אנו חיים מחדש, הכל חולף מהר, עובדים, נהנים בקיץ, פושטים על חוף הים, נלחמים עם הגלים ומשתזפים, זה נפלא.

עכשיו קצת פרוזאיקה. היכן עומדת המעברה, בין העצים ששתלנו שממש גדלו ליער. רוב השטח זמנית שומם. הצריפים הורדו. צנו שם נתיים רבי-קומות (מפלצות).

ברוח שומעים אין העצים המקורזלים והעלים מרשרשים ונאנתיים, נזכרים ששם החיים התוססים נעלמו מהנוף, אך לנו מזכרת, שם שתלנו והשרשנו את עץ החיים כאן בארץ. משהו נעלם מהטבע, לא יודע, אולי מקנן בי איזה אגואיזם נוסטלגי, התאהבתי במקום הזה, יש געגועים מוסתרים למעברה.

בשנת 1966 הפלגתי לאנגליה לבקר את אחיותי אתל וצ'רנה אותן לא ראיתי עשרים ושבע שנים. הספקתי לחבק אותן, זה היה שיא האושר, בינהן הרגשתי הנאה בלתי מוסברת, חלום אבסטרקטי. לחבק אחיות שלי ואני עוד בחיים?... זה שיא השאיפות שלי. חודש וחצי הייתי איתם שבע נפשית. בזכרונות עצב יאחד אותנו. כמובן האחיניות אניטה וריבקה הנעימו לי את הזמן יפה. לצערי הרב הן כבר לא בחיים. מאנגליה חזרתי לשיגרה מחוזק מורלית.

גם דורה שלי לא מזמן גילתה בן עיר, גם שמו שלמה, איתו היא מחליפה זכרונות יפים (כמה שאפשר) מהעבר. הם רוכבים מעל רחובות וסימטאות העיר מוגילוב, עיר מעל נהר הדנעפ'ר של רוסיה הלבנה עיר מולדתם. קשה להפסיק אותם. אמת, זאת התפרקות נפשית מסייעת, טוב לטבול בנוסטלגיה. זאת תחיה דמיונית. מאוד רציתי שזה יקרה לה. הרבה שנים רצתה לפגוש מישהו וזה התקיים, הרבה תקוות מורליות הביאו לסיפוקנו.

בינואר 1979 קיבלתי התקף-לב קשה, בנסיבות שלא תלויות בי, היה גורם שקירב את הארוע (אולי לא במודע?). היו הרכה "דמדומים"... הייתי כמשכר, פתאום נותקתי מהפעילות, במחשבות מדוע?... חשמל אפשר לנתק אבל מחשבות לא ניתן. קשה. כאן אישתי תרמה את מסירותה, היא עזרה לי להתאושש. בזמן ההחלמה עברה הקרנה תוזרת של קטעים לא מסודרים בעירפול על תולדות חיי ומשפחתי. ומיד התחלתי להחיות נתיבי החיים שלא המצאתי אותם, רק חייתי מציאות.

בכתיבה השתדלתי למקד את העבר הלא מרשים.

לאחר ההחלמה חזרתי לעבודה חלקית, אבל ההגבלות והכושר הרחיקו אותי ממעגל העבודה. זהו, אותי "סיפנו" (בשפת מלחים).

במרץ 1980, בלב כבד, יצאתי לפנסיה מוקדמת ונקבעה לי נכות, לא ניצלתי את הפוטנציאל שבי, נשלחתי להתנוונות. בהרגשה כבדה, עם דמעות בעיניים לחצתי את ידיהם המיוכלות של חברי לעבודה. במסיבת הפרידה שמעתי שבחים (הספד מוקדם בחיים). השלווה נלקחה ממני. אף-על-פי-כן מבקר אני ידידים במספנה, נזכרים ומשבחים העבר יחד וזה היה כדאי. אולי קרן של תקווה תאיר לי.

באפריל 1979 נקלטה בארץ בת אחותי צ'רנה ז"ל, רבקה עם בעלה מייק והתאומים קרוליין ואלן בני השלוש שמאוז מתוקים מאנגליה.

אמא של מייק, מלכה, מגדלת אותם, ממש נפלא, הלוואי והמיזוג שלנו יתגשם.

בתקופה הנוכחית אני מקליט מחשבות וזכרונות עם שירי העבר, ממחנות הקפיאה. זה מגוון שירי מחאה עלובי חיים הנדונים, זעקות הכאב תוכן מלאי התרגשות. הקשבה למהות מתזירה אותי לשם, דמעות זולגות ולא ביכולתי לעצור את הדבקת שבנשמתי. זה מונומנט לא כל-בך חשוב, אך זהו שכר נוסטלגי שלא יכש בזכרוני.

שירים, איתם גדלנו. מזמן לזמן עושים אנו "סימפוזיון"... בהתרגשות ביד רועדת מדפדפים באלבומי תמונות ו"מפשירים" זכרונות ומתיסרים. היכן כולם, לאן נדפוז... ואנחה מרירה נשמעה. וכאן כמקום מנתמים את עצמנו בצפיה בשארית ששרדו. בהם אני פוגש לעתים קרובות. אנו נקשר הדוק עם משפחת בוירסקי עכשיו בראון בארצות-הברית כן, מחוגי השנים לא יזיזו אותנו, אנו לנצח בידידות.

בזה, מסיים אני פרק ממסלולי עברי. אני ברכתי צער הממוזג עם קרן של אושר, הרי מכל המשרפות והמוקדים אנו פה.

עבשיו פנוי אני לרגשות. קם השכם בבוקר, דרך החלון הפתוח אני שומע את רשרושי הים הרוגש והמתמזג עם נעימת ציוצי הציפורים, כאשר הטבע משמש כמנצח ומעניק לך זאת בחינם. מתלהב מהטל הנוצץ על הפרטים האקזוטיים מהדשא הרך ונושם את ארץ - ישראל. רק בריאות והשלום המיוחל, אף אחד לא צריך לקנא בנו. זאת עדות שהחיים ספגו ובאו לידי ביטוי.

בתודש אוגוסט 1981, אני מבקש ממשפחתי כאן לשמור על הגחלת היקרה ולא להשליך את העבר לגרוטאות. אני רוצה להיות שעון מעורר ולא לתת לרגשות להירדם. אלו הם הפרטים שהתמזגו לסכל גדול, להם אין תאריכים קלנדריים, וזו מועקה נצחית בנפשי ואני מודע לה עד תום.

אלטניי שלמה.